
СРЕМСКА МИТРОВИЦА
ИСТОРИЈСКИ АРХИВ • СРЕМ •

Главни уредник:
Др Ђорђе Ђурић, Одсек за историју – Филозофски факултет, Нови Сад

Редакција:
Др Ненад Лемајић, Одсек за историју – Филозофски факултет, Нови Сад
Академик Љубодраг Димић, Одељење за историју – Филозофски факултет, Београд
Нада Симић Лемајић, Историјски архив „Срем”, Сремска Митровица
Др Петер Шолтес, Историјски институт Словачке академије наука, Братислава

Лектор:
Татјана Пивнички Дринић

Превод резимеа:
Љиљана Тубић

Издавач:
Историјски архив „Срем”

Тираж:
500

Штампа:
AM graphic
Лаћарак, 1. новембра 165

ISSN:1451-3676

СПОМЕНИЦА

ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА „СРЕМ”

11

СРЕМСКА МИТРОВИЦА
2012.

Овај број часописа „Споменица Историјског архива СРЕМ”
штампан је захваљујући материјалној помоћи
Града Сремска Митровица.

САДРЖАЈ
CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES AND TREATISES

Др Радомир Ј. Поповић
Историјски институт, Београд
Трговци и трговина између Срема и Шабачке нахије од 1815. до 1833. године 11

Radomir J. Popović, PhD
Institute of History, Belgrade
Tradesmen and trade between Srem and the County of Šabac from 1815 until 1833 21

Др Ђура Харди
Одсек за историју, Филозофски факултет, Нови Сад
Када је умро господар Мачве Ростислав Михаилович? 22

Djura Hardi, PhD
Department of History, Faculty of Philosophy, Novi Sad
When did Rostislav Mihailovič, the governer of Mačva, pass away? 33

Миљан Гарчевић
ОШ „Добросав Радосављевић Народ”, Мачванска Митровица
Политичари грађанске оријентације у Казнено-поправном дому Сремска Митровица (1945–1955) 35

Miljan Garčević
Primary school Dobrosav Radosavljević Narod, Mačvanska Mitrovica
Politicians of civil orientation imprisoned in Sremska Mitrovica (1944–1955) 68

Ненад Нинковић, МА
Одсек за историју, Филозофски факултет, Нови Сад
Црква Светих архистратига Михаила и Гаврила у Лаћарку током XVIII века 70

Nenad Ninković
Department of History, Faculty of Phylosophy, Novi Sad
The church of Saint Archangels Michael and Gabriel in Laćarak during the 18th century 101

Др Милан Мицић
Покрајински секретаријат за културу и информисање, Нови Сад
До Горњака и назад 103
Milan Micić, PhD
Province secretariat of culture and communication, Novi Sad
Up to Gornjak and back 117

Кристиан Јерић, Сомбор
Цар Франц Јозеф у посети Војводству Србији и Тамишком Банату и Војној граници 1852. године 118
Kristian Jerić, Sombor
Emperor Franz Joseph visiting the Dukedom of Serbia and Tamiš Banat within the Military border in 1852 143

Мр Мара Шовљаков, Футог
Професор др Бошко Петровић Жељски, јунак свога доба 145
Mara Šovljakov, MA, Futog
A hero of his era – professor Boško Petrović Željski, PhD 155

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА
CONTRIBUTION AND MATERIALS

Мр Михаел Антоловић
Педагошки факултет, Сомбор
Богарошка петиција из 1849. године 159
Mihael Antolović, MA
Faculty of Pedagogy, Sombor
The Bogaroš Petition of 1849 173

Нада Симић Лемајић
Историјски архив „Срем”, Сремска Митровица
Генеалогија породице Ходоба (1878–1936) 174

Nada Simić Lemajić
Historical Archives of Sremska Mitrovica, Sremska Mitrovica
The genealogy of a Hodoba family (1878–1936) 185

Мр Мара Шовљаков, Футог
Заборављени апел за обнову фрушкогорских манастира
др Милана П. Костића 186
Mara Šovljakov, MA, Futog
The forgotten Appeal for the reconstruction of monasteries
on Fruška gora (by Milan P. Kostić, PhD) 197

IN MEMORIAM

Драган Тубић
Матица српска, Нови Сад
Академик Чедомир Попов (1936–2012),
истакнути српски историчар и друштвени радник 201
Dragan Tubić
Matica srpska, Novi Sad
Academician Čedomir Popov (1936–2012),
distinguished Serbian historian and public worker 201

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ
REVIEWS AND NOTES

Мр Александра Новаков
Матица српска, Нови Сад
Delfa Иванић, „Успомене” 209
Aleksandra Novakov, MA
Matica srpska, Novi Sad
Delfa Ivanić, ”Memories” 209

Мр Михаел Антоловић
Педагошки факултет, Сомбор
Саша Марковић, „Политичка биографија Јована Јоце Лалошевића”..... 216

Mihael Antolović, MA
Faculty of Education, Sombor
Saša Marković, ”*The political struggle of Jovan Joca Lalošević*” 216

Мр Мара Шовљаков, Футог
Ђорђе Микић, „Аустроугарска ратна политика
у Босни и Херцеговини 1914−1918” 220
Mara Šovljakov, MA, Futog
Đorđe Mikić, ”The war politics of Austria – Hungary
in Bosnia and Herzegovina from 1914 until 1918” 220

Мр Предраг М. Вајагић, Бачка Паланка
Владан Јовановић, „Вардарска Бановина 1929–1941” 226
Predrag M.Vajagić, Bačka Palanka
Vladan Jovanović, ”Banate of Vardar 1929–1941” 226

Весна Башић, Архив Војводине, Нови Сад
Речник који смо чекали пола столећа 231
Vesna Bašić, Archives of Vojvodina, Novi Sad
The dictionary we have been anticipating for a half of a century 231

СПОМЕНИЦА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА „СРЕМ”
THE MEMORIAL BOOK
OF THE HISTORICAL ARCHIVES “SREM“

Мирослав Радивојевић, Лесковац
Споменица Историјског архива „Срем”. Свеске 1−10 (2002−2011) 237
Miroslav Radivojević, Leskovac
The memorial book of the Historical Archives “Srem“.
Volumes 1–10 (2002–2012) 237

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES AND TREATISES

УДК 94:339.564(497.11)"1815/1833"(093.2)

др Радомир Ј. Поповић
Историјски институт
Београд

ТРГОВЦИ И ТРГОВИНА ИЗМЕЂУ СРЕМА И ШАБАЧКЕ НАХИЈЕ ОД 1815. ДО 1833. ГОДИНЕ

Сажетак: У овом раду је на основу сачуване грађе Шабачког магистрата указано на карактеристичне појаве у трговини између Аустрије и кнез Милошеве Србије. Указано је на протекционистичке мере које су предузимане са обе стране, врсту трговине и имена појединих трговаца која се јављају у архивским документима.

Кључне речи: трговина, трговци, Срем, Шабачка нахија.

Питање трговине између Аустрије и Турске, а затим Аустрије и Србије, од краја 18. до средине 19. века, побуђивало је пажњу историчара, што се јасно уочава из сумарног прегледа историографских радова о тој теми. Због специфичности и значаја који је имала, историчаре је највише занимала трговинска размена устаничке Србије и Аустрије, чему је немерљив допринос дао у својим радовима Славко Гавриловић.[1] Даница Милић је, опет, у својој минуциозној студији *Трговина*

1 А. С. Филиповић, *Право трговине у обновљеној Србији до 1835. године*, Архив за правне и друштвене науке, 5-2, 1908, 182–192; 5-3, 1908, 244–254; 5-4, 1908, 392–400; 5-5, 6, 1908, 513–527; С. Беновић, *Сремски трговци и Први српски устанак до 1809. године*, ЗМСДН, 5, 1953, 5–25; М. Коларић, *Димитрије Пуљевић, трговац из Сремске Митровице и снабдевач за време Првог устанка*, ЗМСДН, 7, 1954, 169–176; С. Гавриловић, *Занатлије и трговци у Шиду за време спахиске власти (1777–1848)*, ЗМСДН, 18, 1957, 5–17; М. Костић, *О дунавско-савској трговини, лађама, лађарима и лађарским цеховима у XVIII и XIX веку до појаве жељезница*, Историјски часопис, 9–10, 1959, 259–293; Д. Милић, *Аустро-српска трговина 1813–1815. године и покушај оснивања аустриског конзулата у Србији*, Историски часопис, 9–10, 1959, 333–344; С. Гавриловић, *Грађа за историју трговине Босне и Србије са Аустријом (1789–1849)*, ЗМСДН, 44, 1966, 91–119; Исти, *Сремски сточарски трговци о својим тешкоћама 1811–1813*, ЗМСИ, 5, 1972, 153–155; Исти, *Митровачки трговци и Први српски устанак*: (поводом 175-годишњице Првог устанка), ЗМСИ, 20, 1979, 103–112; Исти, *Сремска трговишта у првој половини XIX века*, ЈИЧ, 3–4, 1973, 121–130; Д. Милић, *Трговина Србије 1815–1839*, Београд 1959; Иста, *Један век*

Србије 1815–1839. осветлила развој трговине у Србији за време прве владе кнеза Милоша.[2] Користећи грађу Магистрата шабачког, похрањену у Међуопштинском архиву у Шапцу, као и документа из фонда Кнежеве канцеларије чувана у Архиву Србије, покушаћемо у овом раду да идентификујемо трговце из Срема који су пословали у Шабачкој нахији у наведеном периоду и проблеме с којима су се сусретали. У раду смо се определили за 1815. годину, почетак владавине кнеза Милоша, јер представља ново раздобље у историји Србије, и годину 1833, када је Хатишерифом укинут турски феудализам и целокупна унутрашња управа прешла у надлежност српских власти.[3] Трговина између Аустрије и Србије у периоду између 1815. и 1833. године због несређених политичких прилика и истовремено присуство српске и турске управе у привредним односима, па и трговини, давали су специфичан однос.

Иако је вековима Сава разграничавала два велика царства, која су дуж њених обала постављала пограничне страже и контумаце, у привредном погледу она је представљала трговински катализатор и место сусрета пословних и предузимљивих људу из Мачве и Срема. Преко царина у Рачи и Шапцу одвијала се легална трговина стоком, пољопривредним производима, ситничарском робом, алатом и тако даље, а између тих пунктова за легалну трговину постојали су бројни канали за кријумчарење о чијем се броју данас може само нагађати. На примеру митровачког трговца Димитрија Пуљевића најбоље се могу приказати трговинске везе између српских трговаца с обе стране Саве, успостављене крајем 18. века. Наиме, Пуљевић је за време последњег аустријско-турског рата 1788–1791. године из Срема прешао у Шабац, где је започео да тргује житарицама и стоком, склопивши пословне уговоре с трговцима из Београдског пашалука Николом Милићевићем Луњевицом и Николом Музикравићем. Њих тројица засновали су трговину на велико, идући за пословима до Јадранског мора. Када је почео Први српски устанак, Пуљевић је постао један од најважнијих лифераната војне опреме за устаничку војску, настављајући, истовремено, извоз стоке, меда и лоја из Србије. Када је Шабац ослобођен 1807. године, Пуљевић се у њему настанио и наставио је трговину са Луњевицом и Музикравићем са којима је, с почетним капиталом од 40.000 гроша, основао кредитно и извозничко предузеће са замашним подухватима. Претежно је извожена стока преко Пуљевићевог

*привредне историје Шапц*а, у: Шабац у прошлости, књ. 3, Шабац 1980, 1–204; В. Стојанчевић, *Шабац и Шабачка нахија од избијања Првог устанка до краја кнез-Милошеве владе*, у: Шабац у прошлости, књ. 2, Шабац 1980, 117–119.

2 Д. Милић, *Трговина Србије 1815–1839*, Београд 1959.

3 Р. Љушић, *Историја српске државности*, књ. II, Србија и Црна Гора, Нови Сад 2001, 98–99.

транспортног предузећа дереглијама.[4] Осим Пуљевића, са устаничком Србијом трговали су, према подацима из 1810. и 1811. године, митровачки трговци Никола Атанасијевић, Алекса Војмиловић, Гаврило Лукинић, Петар Михајловић, Стеван Николић, Пантелија Панић и Павле Филиповић који су извозили житарице у Србију, док су увозници били Георгије Димитријевић, Никола Костић и Стеван Николић.[5] У Протоколу Шабачког магистрата помињу се Јован Радиновић из Белегиша и његов ортак Георгије Чудић из Земуна, Гајо с Митровачке скеле, Сима Димитрију из Земуна, извесни Бан, ортак Јована Сафунџића, родом из Босне.[6] Такође, у изворима сусрећемо митровачке трговце ситничарском робом Константина Костића и Николу Костића, који су 1812/13. године пословали у шабачком крају.[7] Због недостатка извора тешко је утврдити тачан број трговаца који су се тим послом бавили дужи временски период. Тако је Славко Гавриловић закључио да је, на пример у Шиду, за време спахијске управе од 1777. до 1848. године, у просеку било десетак крупних трговачких породица стоком и житарицама, а чешће су се јављали повремени трговци ситничарском робом, којима је трговина била секундарно занимање.[8]

Када је Први српски устанак 1813. године угушен, Србија је осим војног пораза доживела привредни слом, јер је капитал акумулиран током устаничких година пропао, имовина уништена и разграбљена, или реквирарна од аустријских власти. „Господар" Димитрије Пуљевић је банкротирао и доведен је до просјачког штапа, због чега се из Митровице преселио у Старе Бановце. Иако је било спорадичних покушаја са аустријске и турске стране да се у време од 1813. до 1815. године обнови трговинска размена преко Србије, у томе се није успело, због нестабилних политичких прилика изазваних турским насиљем и због појаве куге, па је због тога трговина била ограничена.[9]

Постојање српске и турске управе на територији Београдског пашалука после завршетка Другог српског устанка, оптерећеност становништва бројним

---

4 М. Коларић, *нав. дело.*

5 С. Гавриловић, *Митровачки трговци и Први српски устанак*, 106–107.

6 Да је устаничка власт покушавала да контролише трговину ради убирања такси сведочи нам наредба Шабачког магистрата од 31. јануара 1809. године којом се заповеда „да се није ниједан трговац овдашњи, нити страни, прешао на састанак без допуштења с[лавног] М[агистрата] шаб[ачког] зашто ће под каштигу доћи" (Р. Ј. Поповић, *Протокол и регистар шабачког магистрата од 1808. до 1812. године*, Београд 2010, 80).

7 С. Гавриловић, *нав. дело*, 194.

8 Исти, *Занатлије и трговци у Шиду*, 11–12.

9 Д. Милић, *Аустро-српска трговина 1813–1815*, 333–334; М. Коларић, *нав. дело.*

дажбинама (харач, чибук, димница...), као и видљиве последице ратних пустошења, неповољно су утицали на развијање целокупне привредне активности у Србији. Ипак, „слатка тишина", како се у изворима често јавља опис мирнодопског стања које је наступило у Србији после 1815. године, омогућила је постепени развој трговине у новим околностима и са новим носиоцима. Користећи свој привилеговани положај, кнез Милош је приграбио монопол у трговини и постао је први трговац у Србији, дајући првенство својој браћи Јеврему и Јовану и својим ортацима.[10] Али, не само што је имао монопол, у смислу да је прво продавана његова стока, него је кнез Милош прописивао правила, којима је штитио сопствене и државне интересе. У пролеће 1829. године кнез Милош је забранио трговцима из Србије да претерују стоку у Аустрију ради продаје, све док трговци из прека не пазаре у Србији, „пак онда као погођена и њиова да се превози", а одлука је образложена уштедом од плаћања царина. Међутим, у време доношења одлуке на скеле је било дотерано око 4000 комада свиња, за које су трговци из Србије узели капару од трговаца из Срема, који су издејствовали дозволу од митровачке регименте да свиње превезу на аустријску територију. Међутим, наредне 1830. године, трговци из Аустрије који су у међувремену у шабачком крају капарисали 8000 комада свиња, нису могли да их због забране својих власти извезу из Србије. Наиме, команда митровачке регименте без одобрења владе у Бечу није могла да увезе свиње из Србије. Стога, трговци са митровачке и кленачке скеле моле кнеза Милоша да „о свом трошку" извезу свиње.[11]

Аустријске пограничне власти и бечка влада, с друге стране, одређивале су обим трговине, што је приморавало трговце из Србије да се прилагођавају околностима. Тако, на пример, септембра 1829. године, аустријске власти су одредиле контумац у трајању 19 дана за свиње које су се увозиле из Србије. Пошто тај пропис није важио за Босну, трговци са митровачке скеле молили су кнеза Милоша да им дозволи да свиње претерају у Босну и одатле их извезу у Аустрију.[12]

Страни трговци су добијали дозволе уз гаранцију домаћих трговаца и њихово кретање је надзирано. Таксе за пасоше за стране трговце, услед пораста трговине, почеле су да се уводе од 1823. године и две године касније странци су плаћали

10 Павле Радомировић из Шапца известио је кнеза Милоша 26. августа / 7. септембра 1823. године да су трговци из Трста покуповали много волова и пустара у Срему и да желе да купе волове од кнеза Милоша. Он им је продао 40 грла, тешких 2 центе по цени од 40 форинти (Архив Србије (даље: АС), Кнежева канцеларија (даље: КК), Шабачка нахија XXXVII, 81).

11 АС, КК, XXXVII, 175.

12 АС, КК, XXXVII, 158.

један грош. Према уредби из 1825. године таксе су подељене на четири класе: за трговину у унутрашњости земље објава прве класе стајала је 12,20 гроша до 15 гроша; за трговање по Босни и Турској од 25 до 60 гроша; за трговање по Аустрији објава 3 класе 50–53 гроша и најзад објава за калаузе преко 13 гроша. Евиденција издатих пасоша била је немогућа, јер је само за три месеца: јун, јул и август 1829. године, Шабачки магистрат издао 272 пасоша за одлазак на вашаре и трговину.[13] Суд народни српски 27. августа / 8. септембра 1830. године донео је пропис којим је магистратима у нахијама наложено да строго контролишу трговце који иду по селима и да им забрани да по селима продају „чивит, игле, стипсу, мараме и огледала" и да их, уколико прекрше ту забрану, ухапсе и пошаљу у Крагујевац.[14]

Сваке године, око средине новембра, били би познати сви кандидати трговаца за идућу годину. Јеврем Обреновић као заповедник Шабачке и Ваљевске нахије Народном суду у Крагујевцу подносио је извештај и оцену за предложене кандидате, да би већ у јануару наредне године било издавано такозвано Објављеније за текућу годину. У архиви Суда Окружја шабачког налази се списак трговаца за 1832. годину којима је дозвољено, између осталог, „да могу са цесарском страном са живом марвом трговину водити" и да су, због тога, сви платили таксу од 53 гроша и 12 пара. На списку се налазе у већем броју „овострански" и у мањем броју „нострански" трговци. Ради илустрације наводимо њихова имена: Јован Марковић из Варне, Сава Николић, Јован Ковић, Јован Мостарлић, Георгије Николић, Јован Романовић, Никола Нинић, Јован Нинић, Ранко Милићевић, Коста Радовановић, Милинко Максимовић, Павле Рекалић, Ђенасије Симић, Јован Чоло, Пантелија Илић, Теодор Чустић, Арсеније Јовановић, сви из Шапца, затим Максим Радивојевић и Мато Николић из Вукошића, Ђурађ Каралазић из Салаша Ноћајског, Марко Кустурић из Заблаћа, Лука Радивојевић из Табановића, Нинко Алимпић из Накучана и на крају Деспот Петровић из Засавице. Од трговаца из Срема дозволу за трговину у Шабачкој нахији за 1832. годину добили су: Вук Мијатовић, Милан Вујовић и Милош Андрејевић, сва тројица из Митровице.[15] У штампаном обрасцу Објављенија, који је сваки трговац добијао, писало је да му је допуштено да током наведене године може „у Књажеству нашем сваког рода стоку трговине ради куповати, и на свакој скели нашој, савској и дунавској,

13 Д. Милић, *нав. дело*, 234.

14 Међуопштински историјски архив у Шапцу (даље: МИАШ), Суд Окружија шабачког (даље: СОШ), 27. август 1830.

15 МИАШ, СОШ, 40/1832.

плативши на ону обичан ђумрук у Цесарску државу прегонити".[16]

Извоз свиња је представљао основ извозне трговине из Шабачке нахије у Аустрију. Кнез Милош је забранио извоз мршавих свиња, које су трговци из Аустрије радо куповали по ниској цени и потом их у житородним шумама Срема и Славоније релативно лако товили и по скупљој цени продавали унутар Аустрије и Угарске. Кнежева уредба о извозу само утовљених свиња укинута је 1832. године. На основу непотпуних података, процењено је да је годишње из Србије у Аустрију извожено око 215.000 комада свиња, од чега највећи број из Шабачке нахије.[17]

Но без обзира на издате дозволе и какву-такву законску процедуру малобројни страни трговци, махом Срби из Аустрије, суочавали су се са разним проблемима у Србији. Занимљив је случај сточног трговца Милете Јовановића из Руме, који се уортачио са Јанком Штитарцем, сином Марка Штитарца. Посао је добро кренуо. Јовановић је најпре купио већи број крава по уговореној цени од 12 талира по комаду, и одмах по закључењу тог посла, договорили су да Штитарац краве истог квалитета и по истој цени поново испоручи за продају Јовановићу. Међутим, други пут краве које су се продавале нису одговарале румском трговцу, због чега је намеравао да одустане од куповине, али је, ипак, под Штитарчевим притиском, на митровачкој скели купио грла. Када је Јовановић трећи пут одбио да купи Штитарчеве свиње, које су по његовом мишљењу биле лошег квалитета, спор је изнет пред суд у Шапцу, који је досудио у корист Штитарца. Јовановић је морао да исплати наводну штету коју је претрпео Штитарац и уз то допао је апса у којем је одлежао месец дана. У писму Шабачком магистрату 9. новембра 1832. године Јовановић је молио да му се врати новац, сматрајући да је оштећен и преварен. Упозоравао је Суд да ће, уколико му се не удовољи, правду тражити од кнеза Милоша. „Ја сам прешао с царским пасошем трговине ради под ваше покровитељство, а ви мени у вилајет нисте дали ићи, него от вас под силу да узимам, без никаква узрока силу чинити и отимати туђе новце. Што ми је засад узето ја сам рад да ми се врати, јербо ја не знам за какав је то узрок узето и коме сам ја у суду дужан био да се от мене отимају новци. Ако је он [Штитарац] на власти био, терговина не зактева никакове силе, него рачун."[18]

Један од крупнијих трговаца чије се име помиње у архивским документима тридесетих година био је Димитрије Петровић из Митровице. Он је, заправо, био пореклом из Земуна, али је у трговини са Србијом, првенствено са кнезом

16 Исто.

17 Д. Милић, *нав. дело.*

18 МИАШ, СОШ, 727/1832.

Милошем, имао филијале дуж Саве, па се тако помиње и као митровачки трговац, који се бавио увозом житарица из Србије и који је послове уговарао директно са српским владарем. У писму кнезу Милошу 16/28. октобра 1832. године које је писао из Митровице, Петровић је молио српског кнеза да се у Топчидер донесу узорци жита за продају, где би он дошао, уверио се у квалитет и где би се договорили о цени жита.[19] Пола године касније, почетком априла 1833. кнез Милош је обавештен из Шапца да Димитрије Петровић, „велекупец" из Митровице, плаћа пшеницу по десет гроша по товару, јечам по седам гроша, овас по пет гроша, док кукуруз није куповао.[20]

Често се сусрећемо с примерима када трговци или њихови наследници из Срема потражују наплату од својих дужника у Шабачкој нахији, или обратно. Господар Јеврем Обреновић, заповедник Шабачке нахије, проследио је 10/22. јула 1827. године званични допис митровачке регименте са захтевом Јелисавете Деспотовић, удовице митровачког трговца Петра Деспотовића, која је потраживала наплату дуга од Ненада Тркића из Шапца, који је остао дужан њеном покојном супругу.[21] Станоје Ћосић из Митровице је 25. маја / 6. јуна 1828. године молио чланове Шабачког магистрата да се поради како би се наплатио неки његов заостали дуг.[22] Неколико спорова око наплате дуга пред Магистратом шабачким водио је током 1833. године Митровчанин Јанко Костић. Он је најпре 10/22. августа 1833. године тражио да Магистрат у његово име наплати дуг од Гаврила Бошњаковића, некадашњег писара Шабачког магистрата, који је у међувремену премештен у Лозницу. Стога је Бошњаковић из Лознице упућен на митровачку скелу. На захтев Јанка Костића, Шабачки магистрат је 30. новембра / 11. децембра 1833. године на митровачку скелу због поравнања рачуна послао и Боју Катића, сина војводе Симе Катића.[23] С друге стране, Георгије Јовановић, ћурчија из Мачванског Метковића, обратио се кнезу Милош 20. октобра / 1. новембра 1830. године с молбом да подејствује да му Милан Вујовић, митровачки трговац, и Милован Латољевић из Шеварица врате дуг од 150 гроша, који му дугују од 1816. године када су му под „калауштину марву узимали".[24]

---

19 *Мали гласник*, III, 1913, 44; С. Радовановић, *Из културне историје Земуна*, Земун 1966, 15, 179; АС, КК, XXXVII, 370. Захваљујем се колегиници Александри Новаков из Матице српске на послатим подацима о трговцима.

20 АС, КК, XXXVII, 555.

21 МИАШ, СОШ, 30. јун 1827. Регеста. Документ је изгубљен.

22 МИАШ, СОШ, 25. мај 1828.

23 МИАШ, СОШ, 1022/1833.

24 МИАШ, СОШ, 20. октобар 1830.

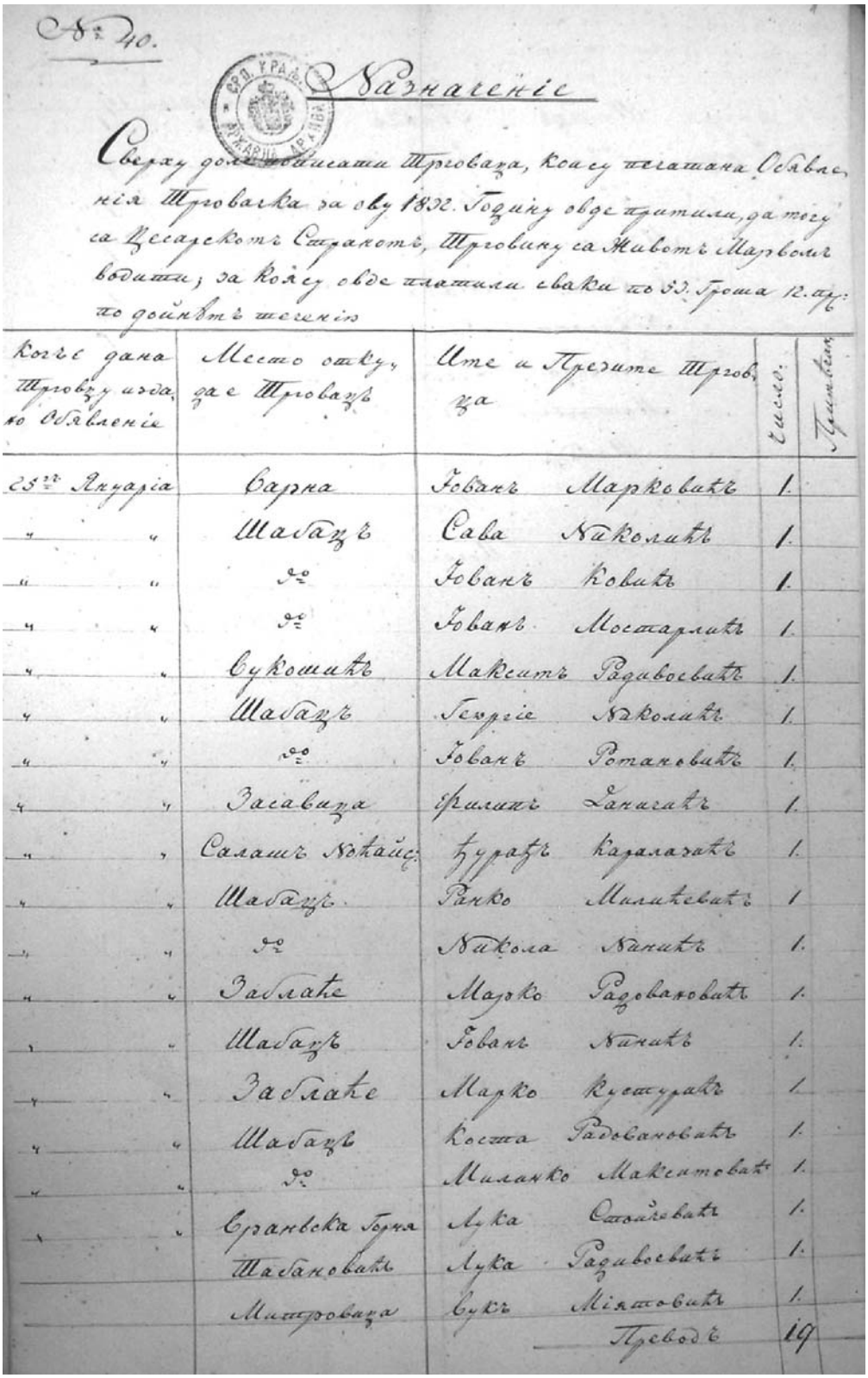

№ 40.

Назначеніе

Сверху доле пописати Трговаца, коису печатана Обявленія Трговачка за ову 1832. Годину овде притили, да тогу са Цесарскомъ Страномъ, Трговину са Животъ Марвомъ водити; за коясу овде платили сваки по 53. Гроша 12. пр: по дойнѣтъ теченію

Когъ е дана Трговцу издано Обявленіе	Место откуда е Трговацъ	Име и Презите Трговца	Число	Примѣтка
25го Януарія	Варна	Јованъ Марковићъ	1.	
" "	Шабацъ	Сава Николићъ	1.	
" "	до	Јованъ Ковићъ	1.	
" "	до	Јованъ Мостарлићъ	1.	
" "	Вукошићъ	Максимъ Радивоевићъ	1.	
" "	Шабацъ	Георгіе Николићъ	1.	
" "	до	Јованъ Ротановићъ	1.	
" "	Засавица	Филипъ Данигићъ	1.	
" "	Салашъ Ноћайс:	Ђурађъ Каралазићъ	1.	
" "	Шабацъ	Ранко Милићевићъ	1	
" "	до	Никола Нинићъ	1.	
" "	Заблаће	Марко Радовановићъ	1.	
" "	Шабацъ	Јованъ Нинићъ	1.	
" "	Заблаће	Марко Кустурићъ	1	
" "	Шабацъ	Коста Радовановићъ	1.	
" "	до	Миланко Максимовићъ	1.	
" "	Вранвска Горня	Лука Стойчевићъ	1.	
	Шабановићъ	Лука Радивоевићъ	1.	
	Митровица	Вукъ Міятовићъ	1.	
		Преводъ	19	

Списак трговаца у Шабачкој нахији за 1832. годину, Суд Окружија шабачког, МИА у Шапцу.

Осим стоком трговало се и осталим животним намирницама. О томе нам сведочи тужба трговца медом Филипа Ковића из Руме који је у жалби Шабачком магистрату окривио своје ортаке у Србији Јоцу Миличанца, Николу Ђурића и Глишу Николића.[25] Јеврем Обреновић је у допису Магистрату шабачком 12/24. маја 1830. године одобрио трговцу Кости Јовановићу да може куповати и извозити у Аустрију корњаче.[26] Посебно уносна је била трговина сољу која се у највећој мери одвијала на рекама, Сави и Дунаву, у чијим су приобаљима биле подигнуте станице за истовар и даљу дистрибуцију соли у унутрашњост Србије и Босне. Између трговаца сољу, који су, узгред буди речено, били различитих националности и људи који су се бавили другим занимањима, долазило је до повремених чарки и мањих сукоба. Тако се Антун Фишер из Митровице жалио Магистрату шабачком јула 1827. године да су му Турци који су продавали со: Хусеин Ковачевић, Хусеин и Мула-ага, извесни Јаро, и Србин Крста виноградија, на речном току Саве од ушћа Дрине до Шапца тровали рибу, те да је он као закупац риболовне аренде био тиме оштећен.[27]

Крајем 1833. године нагло је опао увоз свиња из Србије у Аустрију, због сточне болести „рамоте", хромости, која се јавила међу стоком у Србији, што је узроковало да многи трговци са обе стране пострадају. „Гледећи на оностранске трговце да није ове рамоте по марви више би се слило свиња и крава, него због рамоте оностранси трговци не смеду да купују онолико колико им је потребно", писало је у једном извештају кнезу Милошу.[28] Јован Остојић, надзорник митровачке скеле, известио је кнеза Милоша 2/14. децембра 1833. године да је потпуно стао извоз свиња, и да их трговци из Аустрије не траже.[29] С тим у вези је наредба кнеза Милоша издата неколико недеља касније да трговци не смеју да враћају свиње које су већ капарисане, нити под вересију.[30] Ника Адамовић, један од истакнутијих митровачких трговаца, крајем 1833. објавио је банкрот, а иста судбина је задесила те године трговца Димитрија Костића који је у трговини „тако пострадао, да ... нема одкуда себе и фамилију своју издражавати".[31]

---

25 МИАШ, СОШ, 2. фебруар 1828.

26 МИАШ, СОШ, 12. мај 1830.

27 МИАШ, СОШ, 13. јул 1827.

28 АС, КК, XXXVII, 615.

29 АС, КК, XXXVII, 655.

30 АС, КК, XXXVII, 669.

31 АС, КК, XXXVII, 665; Р. Ј. Поповић, *Димитрије Костић (Константиновић) – устанички писар и митровачки трговац*, Споменица Историјског архива „Срем", 10, 2011, 49–50.

Трговци постају значајан друштвени слој у Србији нарочито од 1830. године, када је хатишерифом прокламована слобода трговине. Даница Милић је утврдила да је у време од 1816. до 1833. године на територији Шабачке нахије трговало повремено или стално 320 трговаца, од чега 156 у Шапцу, првенствено стоком, али и другим артиклима. Она је, такође, утврдила по годинама број главних трговаца у Шабачкој нахији у наведеном периоду:

Год.	1816	1817	1818	1819	1820	1821	1822	1823	1824	1825	1829	1831	1832	1833
Бр. гл. трг.	4	4	5	5	19	2	32	26	11	41	59	8	127	95

Због тога што су монопол у трговини држали кнез Милош и његови ортаци, иако је било трговаца попут: Николе Милићевића Луњевице, Илије Мостарлије, Павла Пајовића, Павла Радомировића, Павла Рекалије, Јована Романовића и Панте Романовића, који су у шабачком крају трговали, неки од краја 18. века а неки од Првог српског устанка, из године у годину је слабио удео трговаца из Срема у шабачком крају. Неки су одустајали од посла, а поједини су прихватали српско држављанство и као држављани Кнежевине Србије настављали са привредним активностима.[32]

32 Р. Ј. Поповић, *нав. дело*, 49; Д. Милић, *Један век...*, 32–33.

Radomir J. Popović, PhD
Institute of History
Belgrade

TRADESMEN AND TRADE BETWEEN SREM AND THE COUNTY OF ŠABAC FROM 1815 UNTIL 1833

SUMMARY

The problem of trade between Austria and Turkey, subsequently between Austria and Serbia, from the end of the 18th century up to the middle of the 19th century, drew attention of historians. This was particularly interesting during the First Serbian Uprising, when Dimitrije Puljević from Mitrovica stood as a prominent figure. Prince Miloš Obrenović had controlled the complete trade in Serbia since 1815. Hence, in the County of Šabac, it was dominated by Jevrem Obrenović and those who befriended the Obrenović family. Nonetheless, certain regulations concerning the trade were made: grants given to tradesmen and trading associates if they pay taxes and control over cattle exportation and importation. One of the first measures undertaken by prince Miloš was to prohibit exportation of lean pigs to Austria.

Tradesmen from Srem were gradually being superseded by those from Serbia. Consequently, on the list of tradesmen from the County of Šabac in 1832, only three of twenty seven were from Srem.

УДК 321.17:929 Ростислав Михаилович(093.2) ;
94(497.11 Мачва)"12"

др Ђура Харди
Одсек за историју
Филозофски факултет
Нови Сад

КАДА ЈЕ УМРО ГОСПОДАР МАЧВЕ РОСТИСЛАВ МИХАИЛОВИЧ?

Сажетак: Потакнут постојећим несугласјем у историографији, а оно траје до данашњих дана, аутор рада настоји да анализира и разреши питање када је умро први господар Мачве, Ростислав Михаилович. Питање превазилази прилог биографији знаменитог руског кнеза и задире у низ важних политичких догађаја у југоисточној Европи почетком шездесетих година XIII века. Међу њима свакако треба истакнути борбе у окриљу угарске владарске куће Арпадовића, али и скору промену односа снага у области српско-угарског пограничја.

Кључне речи: Ростислав Михаилович, Ростиславичи, Мачва, Угарска, Србија, XIII век.

Када се представио богу Ростислав Михаилович? – питање је које по нама заслужује посебну расправу. У том уверењу нас охрабрује сијасет разлога. У историографији о животу самог Ростислава, па тиме и о датуму његове смрти, доста је писано и, како ћемо видети, изношена су различита мишљења. Ростислав доиста није био обичан смртник већ посве занимљива историјска фигура европског XIII века. Без намере да сувишно ширимо причу, морамо рећи или пре поновити основне податке важне за тему овог рада. Овај несуђени руски кнез Галиције постао је зет угарског краља Беле IV од којег је након изјаловљења руских планова добио титулу господара Мачве (после 1247), а тиме и извесну истоимену област на тадашњем угарском јужном пограничју према немањићкој Србији. Ростислављева „нова држава" је свакако укључивала мачвански посед Белин и по свему судећи данашњу Сремску Митровицу. За живота, своју власт је храбри кнез Михаилович из Мачве на Сави проширио све до предела Бугарске и Босне, а ове земље су се обреле у Ростислављевој владарској титули или већ

наслову чланова његове породице. Постао је таст владара Бугарске и Чешке. У самој Угарској Ростислављева породица играће врло важну улогу на владарском двору, помажући краља Белу IV у сукобу, „коме се није назирало краја", са његовим сином и наследником, млађим краљем Стефаном. Коначно, беше то човек вичан ратовању, прожет особинама истинског витеза.[1] У светлу наведених околности, Ростислављева смрт је логично морала имати одјека на политичке прилике и однос снага у овом делу Европе.

Придржавајући се проверених начела историографског заната, расправу ћемо започети с ослонцем на ставове наших уважених претходника. Већ су, наиме, први Ростислављеви биографи уочили „хронолошки проблем" питања његове смрти, задржавајући се, наравно, на изворима који су с овим неминовним догађајем могли стајати у некој вези. Заправо, стање извора је кључно за цео проблем и како се може назрети на основу уводних напомена, њихова очигледна малобројност и к томе садржај код историчара су отворили плодно тле за расправу. А чињеница је да о Ростиславу као господару Мачве већ пред крај педесетих година XIII века (1257) немамо непосредних извора који би поименично пратили његову делатност.[2] Дакако, ова околност сама по себи није неминовно значила да је он већ тада напустио овоземаљске послове, већ нам се чини да је овде пре реч о степену канцеларијске делатности средином XIII века и потребе за званичним

---

1 О Ростиславу Михаиловичу доиста постоји богата литература која ће подробно бити наведена у напоменама које следе. Све горе сумарно речено о Ростиславу имали смо прилике да поновимо на основу наших ранијих радова везаних за ову историјску личност. Истине ради они нису писани поводом питања његове смрти. Уп. Ђ. Харди, *О пореклу мачванског „бана" Ростислава Михаиловича*, Споменица Историјског архива „Срем", 2, 2003, 15–32; Исти, *Ростислав Михаилович, „Dominus de Machou"*, Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI, Svazek 1, Brno 2006, 60–72; Исти (Џура Гарді), *Чи Ростислав Михайлович був баном Мачви?* // ACTES TESTANTIBUS, Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, Вип. 20, Львів 2011, 197–203; Исти, *О Мачви средином XIII века, Прилог питању стауса Мачве у доба владавине њеног господара Ростислава Михаиловича*, Споменица Историјског архива „Срем", 10, 2011, 32–44.

2 Последњи познати документ у којем се Ростислав непосредно јавља као активно лице је његова, нажалост, недатирана повеља издата његовим угарским фамилијарима. Ипак, с обзиром да је у њој Михаилович ословљен као *imperator Bulgarorum*, настанак документа, а на основу Ростислављеве бугарске политике, историографија одређује у време не пре 1257. године, односно *post quem* тог датума. *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*, I, Pest 1871, 5–6. За хронологију документа и старију литературу уп. Х. Димитров, *Българско-унгарски отношения през средновековието*, София 1998, 166, 183. Такође и: G. Wenzel, *Rosztizlaw galicziai herczeg, IV. Béla királynak veje*, Budapest 1887, 12; M. Wertner, *Az Árpádok családi története*, Nagy Becskerek 1892, 467; В. Г. Прокофьев, *Ростислав Михаилович, русский князь XIII века*, Юбил. Сборник Русского Археологического Общества, Београд 1936, 150–151.

актима, као и пропадању докумената које ће донети будуће време, обележено турским пустошењем Панонији. На другој страни, на основу посредних вести ипак се може претпоставити да је Ростислав био учесник знаменитог угарско -чешког боја код Кројсенбруна 12. јула 1260. године,[3] или да је следеће године у јесен био „сведок" припрема и удаје своје ћерке Кунигунде за чешког краља Пшемисла II Отокара (25. октобра 1261. године).[4] Односно, да је још увек био жив и могуће здрав.

У срце проблема као да је проникао већ први истраживач Ростислављеве биографије, велики чешки историчар Франтишек Палацки, давне 1841. године. Он је, наиме, приметио да извори ћуте о Ростислављевом учешћу у збивањима од 1260. до 1264. године, поготово нема речи о његовом деловању током 1262. године, када се одвијао одлучујући династички сукоб између угарског краља Беле IV и његовог сина. На основу тога, не без основа се може помислити да Ростислав тад више није био међу живима. Међутим, тек у папским булама из 1264. године, Ростислав се помиње као покојник. Стога, закључио је Палацки, када је тачно умро отац чешке краљице, (до сада) није могућно сазнати.[5]

И доиста, кључни извор који директно осветљава датум (– *ante quem*) Ростислављеве смрти и новонастале прилике које је она проузроковала представља позната була папе Урбана IV, од 15. јула 1264. године. У њој папа потврђује Ростислављевој удовици (*vidua*) Ани, кнегињи Галиције, господарици Босне и Мачве, и њеним синовима Михаилу и Бели, земље и поседе Белин и оне од Светог Димитрија које је њен отац угарски краљ Бела својевремено поклонио њеном мужу, покојном (буквално, негдашњем – *quondam*) кнезу Галиције Ростиславу, њој и њиховим наследницима. Предузео је папа овај акт умољен од стране Аниних родитеља, краља Беле и Марије, као и на основу молбе и петиције саме Ане и њена два сина.[6] Беше то први познати помен Ростислава као покојника, а његове жене

---

3 О учешћу Михаиловича у бoју код Кројсенбруна писали смо детаљније у Џура Гарді, *Остання зустріч Данила Романовича і Ростислава Михайловича*, Княжа доба, Вип. 4, Львів 2011, 193–207.

4 Чешки хроничар и савременик догађаја, континуатор Козме Прашког, саопштава да је чешки краљ 25. октобра 1261. у Пожуну узео за супругу Кунигунду, ћерку „Rostislai ducis Bulgarorum". *Fontes Rerum Bohemicarum, Cosmae chronicon Boemorum Continuatoribus,* z nadání Palackého, II, Praha 1874, 297; Уп. F. Palacky, *O Ruském knjžeti Rostislawowi, otci královny české Kunhuty, a rodu geho*, Časopis Českého Museum, a. 16, 1842, nr. 1, 23–25; M. Wertner, *Az Árpádok családi története,* 472.

5 F. Palacky, *O Ruském knjžeti Rostislawowi,* 38.

6 *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram illustrantia,* ab A. Theiner (= VMH), tomus I, Romae MDCCCLIX, 273. Истине ради, папа је 15. и 16. јула у вези с молбом краљевске породице

као удовице. С обзиром да је после настанка ове буле стајала оправдана бојазан Ане и њеног оца угарског краља Беле IV да ће њене поседе и земље након смрти мужа угрозити њен брат млади краљ Стефан, може се логично претпоставити да подносиоци молбе након Ростислављеве смрти која је формално, а вероватно и суштински, променила однос снага у Угарској, нису дуго одуговлачили с таквом молбом не би ли заштитили права и тековину Ростиславича.[7]

Углавном, датум 15. јул 1264. године с правом је утицао на став једне групе историчара у вези с одређивањем хронологије смрти првог господара Мачве. Тако, чувени генеалог Рјуриковича, Николај Баумгартен, констатује да је Ростислав умро пре 15. јула 1264. године.[8] Савремени истраживач средњовековних руских династија Леонтиј Војтович исто се зауставља на реченом датуму.[9] Без сумње руковођени *datumo ante quem*, поједини историчари логично Ростислављеву смрт су сместили у 1263. годину. Међу такве спадају Вјекослав Клаић, затим, непосредно анализирајући садржај папске буле и помен Ростислављевих синова као сирочади (*orphani*)[10] генеалог династије Арпадовића и уједно биограф руског кнеза Мор Вертнер. Такође, и Густав Венцел у свом познатом раду посвећеном Ростиславу као зету угарског краља, а оваквој хронологији (1263) приклонио се и велики српски медиевиста Сима Ћирковић у свом чланку о Мачви.[11]

Међутим, у историографији није ништа мање присутна и једна друга

издао четири документа на више црквених адреса, па и самом младом краљу Стефану, у циљу заштите права и поседа удовице, кнегиње Ане, и њених сирочића. VMH, I, 273–274, 276; *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, ed. G. Fejér, Budapest 1829–1844 (= F), VI/3 210–211, 235–236.

7 О актерима и династичком сукобу Беле IV и његовог сина Стефана током шездесетих година XIII века исцрпно говори монографија A. Zsoldos, *Családi ügy, IV Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években*, Budapest 2007.

8 N. Baumgarten, *Généalogies et mariages occidantaux des Rurikides du Xe au XIIIe siécle*, Orientalia Christiana, IX/35, I/1927, (табла XII), 54–55. У ранијим радовима Баумгартен је изгледа сматрао да је Ростислав умро око 1261. године. Наиме, прихватајући овај податак, на Баумгартенов рад *Старшая ветвь Черниговских Рюриковичей*, Летопись историко-родословного общества, Москва 4/1906, 15 (који нам је недоступан) позива се Хиероним Грала. H. Grala, *Rurykowicze na Bałkanach w XII i XIII w.*, Balcanica Posnaniensia, Studia et acta, t. 4, 1989, 139.

9 Л. Войтович, *Княжа доба на Русі: портрети еліти*, Біла Церква 2006, 418.

10 VMH, I, 276.

11 V. Klaić, *Poviest Bosne do propasti Kraljevstva*, Zagreb 1882, 85; M. Wertner, *Boris und Rostislaw*, II (*Rostislaw von Halics und seine Familie*), Vierteljahrsschrift für Heraldik, Sphragistik und Genealogie, Berlin 1889, XXII, 2, 190; Исти, *Az Árpádok családi története*, 472; G. Wenzel, *Rosztizlaw galicziai herczeg, IV. Béla királynak veje*, Budapest 1887, 10; С. Ћирковић, *Земља Мачва и град Мачва*, Прилози за књижевност, језик, историју, фолклор, књ. LXXIV, св. 1–4, 2008, 6.

хронолошка одредница. Њен аутор је Ђула Паулер, мађарски историчар с краја XIX века који је закључио да је Ростислав умро крајем 1261, или почетком 1262. године, и да је његова земља подељена између његова два сина.[12] Како је Паулер био научни ауторитет, његов став је временом постао општеприхваћен у мађарској историографији. Преузимају га Емерих Сентпетери, Ђула Кришто, а у најновије време Марта Фонт и Атила Жолдош.[13] На другој страни, дакако много пре Паулера, још један Ростислављев животописац, Спиридон Палаузов, упознат с радом Палацког, констатује да се Ростислав „већ" 1262. помиње као покојник.[14] Коначно, врло могуће под утицајем Палацког, Константин Јиречек лаконски констатује да је Ростислав умро око 1262. године.[15] Међу набројаним ауторима, Ђула Паулер заслужује посебну пажњу. Свој став Паулер је, свакако не случајно, изнео у чланку посвећеном бугарским походима млађег угарског краља Стефана. У контексту угарско-бугарских односа наиме мора се приметити да се Ростислављево име почетком шездесетих година XIII века више не помиње у вези с приликама у Бугарској. По изворима, успешан угарски поход на Бугаре током 1261. године заједно су предводили угарски краљ Бела IV и његов син Стефан. У јесен 1263. године Стефанове снаге опет упадају у Бугарску.[16] Одсуство Ростислава, барем што се сачуваних извора тиче, тим је приметније јер само неколико година раније он је имао значајан утицај у Бугарској, а његова област се на истоку без сумње граничила са овом државом. Присетићемо се да је господар Мачве 1255. године удао своју кћерку за бугарског цара Михаила Асена и на тај начин је у име угарске владарске куће остварио уплив на овог Асена. Био је посредник у склапању бугарско-никејског мира 1256. године, а када су незадовољници убили Михаила Асена, Ростислав је са својим снагама 1257. године заузео Трново, том приликом ослободио своју кћерку и узео бугарску

---

12 Gy. Pauler, *V. István bolgár hadjáratai*, Hunfalvy-album, Hunfalvy Pál félszázados akadémiai tagsága emlékére kiadják tisztelői, Budapest 1891, 170–171. У својој историји мађарског народа аутор ипак наводи да је Ростислав преминуо 1262. године. Исти, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, t. II, Budapest 1899, 252–253.

13 E. Szentpétery, *Das Banat von Machow (Macsó)*, Ungarische Rundschau, 4, 1915, 875; Gy. Kristó, *Az Árpad-kor háborúi*, Budapest 1986, 137; M. Font, *Roztyiszláv*, Korai magyar történeti lexikon (9–14. század), főszerkesztő Kristó Gyula, Budapest 1994, 581; A. Zsoldos, *Családi ügy*, 28, 134, 140.

14 С. Палаузов, *Ростислав Михайлович, русский удельный князь на Дунае в XIII веке*, Санктпетербург 1851 (прештампано из Журн. М. Н. Пр, LXXXI, отд. II, 8, 1851), 55.

15 К. Јиречек, *Историја Срба, прва књига, до 1537. године*, (друго, исправљено и допуњено издање, превео Ј. Радонић), Београд, 177.

16 Gy. Pauler, *V. István bolgár hadjáratai*, 164–174; A. Zsoldos, *Családi ügy*, 140.

царску титулу.[17] У перспективи међутим, млађи краљ Стефан као господар источног дела државе, преузима на себе вођење политике према Бугарској, а један други руски изгнаник Јаков Свјатослав, поставши Стефанов зет,[18] добија улогу угарског штићеника у овој земљи.[19]

Сем контекста угарско-бугарских односа, Паулер је своју претпоставку извео и на основу једног важног документа који доноси занимљив податак за ову тему. Реч је о повељи, тада већ формално млађег краља Стефана, издатој 5. децембра 1263. године у којој он потврђује недавно склопљени мир у Пожуну са својим оцем Белом IV. Међу одредбама уговора стајала је и она по којој се Стефан обавезује да ако би кренуо у помоћ „херцегу Михаилу, најдражем брату нашем", његова војска неће смети да прође кроз земље његовог оца, нити ће смети да заузима и пустоши поседе барона који су у очевој служби, а који се (поседи) налазе у оном делу државе који је припао Стефану.[20] Помен Ростислављевог старијег сина Михаила с кнежевском титулом, који је по свему судећи последњих месеци 1262. године управљао одређеном облашћу, за Паулера и његове следбенике значило је да је Ростислав тада већ био мртав, а да су његове земље наследили његови синови. Старији Михаило стекао је Босну, а млађем Ростиславичу Бели је припала Мачва. Јер само тако се могла разумети вест да је Михаилова област – наводно Босна – била одвојена од Стефановог дела државе територијом његовог оца, краља Беле IV. Како је Стефан недавним миром постао господар источног дела државе, оног с леве стране Дунава укључујући притом и (овострани) Срем, није имало смисла да је Михаилу припала Мачва, већ само Босна, логично је закључио Ђула Паулер и његови бројни научни следбеници.[21]

Али, да је Михаило Ростиславич после оца наследио Босну, а његов брат Бела Мачву, није баш тако једноставно рећи. За почетак, то не потврђују

17 Детаљније: Х. Димитров, *Българско-унгарски отношения*, 157–166; В. Г. Прокофьев, *Ростислав Михаилович*, 149–151.

18 M. Wertner, *Az Árpádok családi története*, 521–526.

19 Gy. Pauler, *V. István bolgár hadjáratai*, 170–171.

20 „Interposito eciam consimili promittimus sacramento, quod si in subsidium Michaelis ducis, karissimi fratris nostri, exercitum aliquem mittere nos contingat, non mittemus, nec ipsum exercitum procedere paciemur per terram karissimi patris nostri, nec in possessionibus barronum, sui (sic) servientum eisudem karissimi patri nostri, quas iidem in porcione, nobis assignata, habent et possident, exercitum, quem miserimus, descensum aliquem facere, vel aliquod aliud spolium vel gravamen inferre aliquatenus paciemur". *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, ed. Knauz Ferdinandus, tomus I, Stigonii 1874, 480; Уп. интерпретацију, односно делимични превод: Gy. Pauler, *V. István bolgár hadjáratai*, 169; Х. Димитров, *Българско-унгарски отношения*, 161; A. Zsoldos, *Családi ügy*, 28.

21 Gy. Pauler, *V. István bolgár hadjáratai*, 170–171; A. Zsoldos, *Családi ügy*, 27–28.

њихови формални наслови. Штавише, титулу господарице Босне и Мачве након Ростислављеве смрти, поуздано знамо, држала је само њихова мајка, херцегиња Ана, а њени синови нису били ословљени титулом *dux*.[22] Што се евентуалне поделе земаља тиче, Христо Димитров претпоставља да је Михаило 1262. године заправо располагао извесним бугарским територијама, придружујући се оним историчарима који су сматрали да су управо бугарски владар Мицо (1257–1261?) и Михаило Ростиславич били иста личност.[23] У сваком случају, одредба Стефанове потврде мира из 1262. године отвара низ непознаница, на пример, у ком својству се млади Михаило нашао у табору савезника младог краља и у положају да евентуално очекује његову помоћ када цела његова породица, па и он сам у каснијим извештајима, чврсто стоје на страни свог оца, таста и деде, старог краља Беле IV. Мада сва ова питања свакако заслужују неку нову расправу, за нас овом приликом остаје кључно ово: ако је Михаило и носио херцешку титулу (по рођењу, статусу ?!) и имао на располагању извесну област крајем 1262. године, шта ако је то било у тренутку када је његов отац још увек жив, а он спреман за породичног наследника? Прва претпоставка не мора нужно да искључује другу. Да проблем постане још замршенији, или можда да буде коначно разрешен, за крај прегледа ставова историчара „(са)чували" смо рад Всеволода Г. Прокофјева.

У биографији Ростислава Михаиловича публикованој у Београду тридесетих година XX века, Прокофјев је истражујући када је преминуо његов јунак кренуо од 15. јула 1264. године као *datum ante quem* догађаја. Затим је почео да тражи *datum post quem*, односно последњи помен Ростислава у дипломатичким изворима. Истраживање га је одвело до познате повеље Беле IV, издате 13. априла 1264. године магистру Лаурентију, судији краљевског двора,[24] у којој је владар верном племићу поклонио три насеља у Барањској жупанији. Приликом уобичајеног описа заслуга дариваног племића (*narratio*), била су редом наведена његова, краљевског помена вредна, витешка дела. На првом месту описано је Лаурентијево јуначко држање у великом боју код галицијске пограничне тврђаве Јарославља, који се одиграо 17. августа 1245. године, када је Белин зет Ростислав предводио значајну војску, састављену од угарских, пољских и руских одреда које су попуниле његове

22 У булама од 15. и 16. јула 1264. године папска канцеларија, која је документе без сумње саставила на основу угарских супликација пристиглих с краљевског двора, односно из владарске канцеларије и канцеларије господара Мачве, Ана се ословљава као *Agna Ducissa Galitie, de Bosna et de Mazo domina*, а њени синови нису ословљени тек као *nobili viri*. VMH, I, 273–273, 276.

23 С прегледом старије литературе: Х. Димитров, *Българско-унгарски отношения*, 157–183.

24 За идентитет Лаурентија: Gy. Pauler, *A magyar nemzet története*, II, 524; A. Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 1000–1301, Budapest 2011, 324.

галичке присталице, против његовог ујака кнеза Волиније и Галиције Данила Романовича.[25] Као што је познато, Ростислав је бој изгубио, а тиме и шансу да се врати на кнежевски престо Галиције.[26] Описујући ове догађаје деветнаест година касније, краљевска канцеларија, односно Бела IV о свом зету говори као о живом човеку – *Gener noster Ratislao Dux Galliciae* − у супротном, како је приметио Прокофјев, да је Михаилович био већ покојни, уз његово име стајале би уобичајене фразе попут *felicis(sime) memoriae*, *felicis recordacionis* (или просто *quondam* – Ђ. Х.).[27] И доиста, овде је реч била о краљевом зету и сараднику, па се тешко може замислити да би краљевска канцеларија прећутала такав помен. Мада, у недостатку непосредног навода Ростислава као субјекта и активног лица, све се ипак мора узети с дозом резерве, јер је канцеларијски језик имао особен стил и поступак настанка докумената. Дакле, Всеволод Прокофјев је закључио да је Ростислав преминуо у мају или јуну 1264. године. Његову хронологију затим, непосредно или посредно, преузимају Владимир Ћоровић, Ђорђе Сп. Радојичић, Ђорђе Бубало.[28]

У корист Прокофјевог става приложићемо још неколико запажања. Приводећи крају опис Лаурентијевих заслуга под Јарослављем, владар је констатовао да су га о њима, „речени кнез Ростислав и наши бројни достојанственици известили”[29]. Јесте да је посреди била устаљена канцеларијска фраза и да је Ростислав могао известити таста о храбром држању Лаурентија много година пре издавања даровнице.[30] Али опет, сасвим је реално и да се његова реч исказана у прилог реченог Лаурентија могла чути на краљевском двору у време настанка повеље.

25 F, IV/3, 196–200.

26 Gy. Pauler, *A magyar nemzet története* II, 215–217; М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. III, Київ 1993, 59–62; В. Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Москва 1950, 231–234; І. П. Крип'якевич, *Галицько-Волинське кнізівство*, Київ 1984, 97; Л. Войтович, *Князівські династії*, 417–418; М. Котляр, *Данило Галицкий*, Київ 2002, 184–189.

27 В. Г. Прокофьев, *Ростислав Михаилович*, 154.

28 В. Ћоровић, *Хисшорија Босне*, прва књига, Београд 1940, 206; Ђ. Сп. Радојичић, *Јужнословенско-руске културне везе до почетка XVIII века*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 13, св. 2, 1965, 277, 302; Ђ. Бубало, *Бела Ростислављевић*, СБР I, А–Б, Нови Сад 2004, 465–466. Коначно, у више радова и ми се придружујемо овом мишљењу: Ђ. Харди, *Господари и банови оностраног Срема и Мачве у XIII веку*, Споменица Историјског архива „Срем”, 8, 2009, 70–72. Уп. и напомену бр. 1.

29 „sicut praemissa supradicti Ducis [Ratislai], et multorum fidelium, ac fide dignorum nobis relatio patefecit“. F, IV/3, 198.

30 Када је под Ростиславом у јеку боја убијен коњ, храбри Лаурентије је, ризикујући властити живот, краљевом зету уступио свог ата, да би се на крају и он сам успешно избавио из непријатељског окружења. Исто.

Колико је нама познато, овде посреди није био препис неке старије даровнице,[31] а Лаурентије је приликом њеног издавања ословљен као мошонски жупан и краљевски судија. Као жупан Мошона он се помиње 1263. и 1264. године, а положај дворског судије му припада од априла 1262, па све до 1265. године.[32] Поређења ради, у истој повељи се говори и о руском краљу и кнезу Данилу Романовичу, који је такође умро 1264. године. Међутим, знамо да је смрт Романовича сустигла након „велике болести", али по свему судећи не пре лета те године, односно тек након угарског помена од 13. априла.[33] Коначно, у светлу недавне Ростислављеве смрти, могу се боље разумети молбе његове удовице кнегиње Ане с децом, као и самог краља Беле IV, да се заштите њихова наследна права. Ови догађаји свакако су стајали у непосредној вези.

Ако на крају пажљиво упоредимо два искристалисана историографска приступа у решавању питања смрти Ростислава Михаиловича, чини нам се да би све расположиве чињенице могле да исходују једну нову претпоставку. Близу је памети мисао да се Ростислав Михаилович доиста представио богу пре 15. јула, а после 13. априла 1264. године. Његово одсуство с бојног поља и из политичког живота почев од краја 1261. године упућује на околност да се овај изданак славног черниговског рода Олеговича можда озбиљно разболео и да га је болест, која се одужила неколико година, трајно удаљила од оновремених државничких послова.

Ростислав је умро у својим најбољим годинама, барем по мерилима нашег доба. Нажалост, и година рођења Ростислава Михаиловича је незаписана. У летописима његово име се први пут помиње 1229. године када га је отац Михаило, као дечака, оставио да кнезује у Новгороду. Наредне године вратио се черниговски кнез Михаило у Новгород и тада је у Храму Свете Софије дао да се над Ростиславом изврши чин обредног шишања, чиме га је утврдо на престолу. На основу ових вести, пре свега обреда шишања, историчари су закључили да је млади кнез тада могао имати четири-пет година и да се родио око 1225. године;

---

31 Фрагмент из исте повеље публикован је код Фејера на другом месту, али је погрешно подведен под 1245. годину. Наиме, те године у фрагменту поменути кнез Галиције и Волиније Данило Романович свакако није био *Ruthenorum rex*. Посреди је ипак био испис документа насталог 1264. године. F, IV/1, 396–397.

32 A. Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája*, 31, 170; Gy. Pauler, *V. István bolgár hadjáratai*, 169.

33 *Ипатьевская летопись*, Полное собрание Русских летописей, томъ второй, СПб. 1908, 862; За хронологију смрти кнеза Данила Романовича: М. Грушевський, *Хронольогія*, 44–45, 69; Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów*, 61–62.

у сваком случају свет је угледао двадесетих година XIII века.[34] Ако прихватимо ову претпоставку, произлази да је Ростислав преминуо напунивши четрдесет година живота. Животни век средњовековног човека често се завршавао у тим годинама, владале су и опасне болести.[35] Ростислављев млађи савременик, у раду често помињани, угарски краљ Стефан V (1270–1272) поживео је (тек) 33 лета.[36]

Смрт кнеза Ростислава Михаиловича донела је промене. Док су његово упокојење и верујемо дужа болест која је томе претходила једнима вероватно донели терет и тугу, другима је, како то бива у политици и животу, новонастала ситуација ишла наруку. Не смемо сметнути с ума да је Ростислава током бурног живота ратна срећа често знала да изда, али нико није могао да оспори његове витешке врлине и срчану храброст, па чак ни савремени галички летописац – расписани историограф Ростислављевог супарника, кнеза Галиције и Волиније Данила Романовича.[37] Судбина је хтела да Ростислав почев од својих младалачких дана стекне богато ратно искуство. Годинама је, све до одлучујуће битке под Јарослављем, војевао за престо Галиције против рођака Романовича. У једном тренутку (1242) укрстио је своје оружје с Монголима Бату-кана и сретно им умакао.[38] Имао је изгледа одлучујућу улогу у бојu на Лајти 15. јуна 1246. године, када је погинуо стари противник његовог таста, аустријски војвода Фридрих II Бабенберг.[39] Јездио је против Чеха 1253, и по свему судећи 1260. године.[40] Али пре свега, као господар Мачве свој владарски утицај је успешно проширио на делове Босне и Бугарске о чему, ако ништа друго, речито сведоче његова титула

---

34 *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, под редакцией А. Н. Насонова, Москва–Ленинград 1950, 69–70; N. Baumgarten, *Généalogies et mariages occidantaux des*, 54–55; В. Г. Прокофьев, *Ростислав Михаилович*, 138; Леонтиј Војтович ипак закључује да се Ростислав родио око 1219. године. Л. Войтович, *Княжа доба на Русі*, 418; За изворе уп. С. Палаузов, *Ростислав Михайлович*, 9–10.

35 Уп. Ж. Миноа, *Историја старости од антике до ренесансе*, Сремски Карловци – Нови Сад 1994, 233–237.

36 M. Wertner, *Az Árpádok családi története*, 498–499.

37 *Ипатьевская летопись*, 800–805; *Літопис руський за Іпатьским списком*, переклад, примітки... Л. Махновець, Київ 1989, 402–404.

38 За борбу и кнежевање Ростислава Михаиловича у Галицији: М. Грушевський, *Історія України-Руси*, III, passim.

39 K. Lechner, *Die Babenberger, Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246*, Wien–Köln–Weimar 1992, 296; Gy. Kristó, *Az Árpad-kor háborúi*, Budapest 1986, 133–134; N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach 1246–1278*, Racibórz 2008, 17–24.

40 Детаљније о томе смо писали у: Джура Гарді, *Остання зустріч Данила Романовича і Ростислава Михайловича*, 193–207.

Imperator Bulgarorum[41] и наслов његове супруге Ане, *domina de Bosna*.[42]

„Одлазак" такве личности морао је стога имати последице на ток политичких догађаја у средњој и југоисточној Европи током шездесетих година XIII века. Ростислављевим младим синовима Михаилу (који је умро првих месеци 1266. године)[43] и Бели припао је задатак да продуже витешку традицију предака и сачувају тековине свога оца. Међутим, Ростиславичи су се тешко носили с постављеним изазовом. У самој Угарској, природно су с мајком херцегињом Аном држали страну свом деди Бели IV, али њихов ујак млади краљ Стефан имао је иницијативу и премоћ на бојном пољу. У новом рату два краља (1264–1265) Бела Ростиславич је почетком марта 1265. године учествовао у бици код Ишасега, али Стефан је однео победу над очевом војском.[44] Ускоро су уследила и нова искушења. Српски краљ Урош I је крајем 1267. или почетком 1268. године упао у Мачву и запосео један њен део. Тек када је Бела IV свом унуку Бели у помоћ послао војску на челу са пожунским жупаном, опасност је била отклоњена, а прилике враћене на пређашње стање српско-угарских односа.[45] Биле су то већ године кад су земљани остаци кнеза Галиције и првог господара Мачве почивали у заслуженом миру, ко зна, можда управо у православном манастиру Светог Димитрија на Сави. Толико, овом приликом, о смрти Ростислава Михаиловича.

41 *A zichi éss vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*, I, Budapest 1871, 5.

42 Уп. напомену бр. 22.

43 A. Zsoldos, *Családi ügy*, 122.

44 Исто, 47, 51, 71–72, 141.

45 Gy. Pauler, *A magyar nemzet története*, 270, 538; М. Динић, *О угарском ропству краља Уроша I*, Историјски часопис, год. I, св. 1–2, 1948, 30–36; *Историја српског народа*, (С. Ћирковић), прва књига, Београд 1981, 352; Ђ. Бубало, *Бела Ростислављевић*, 465–466.

Djura Hardi, PhD
Department of History
Faculty of Philosophy
Novi Sad

WHEN DID ROSTISLAV MIHAILOVIČ, THE GOVERNER OF MAČVA, PASS AWAY?

SUMMARY

The time of death of Rostislav Mihailovič, governer of Mačva, is not only a contribution to the biography of this illustrious Russian prince, but it is also interwoven with a number of important political affairs in the southeastern Europe at the beginning of the 1260s. Historians place the time of Rostislav's death between the years of 1261 and 1264. Terminus ante quem for the death of Rostislav is mentioning him as deceased (quondam) on July 15, 1264 in a papal bull of Pope Urban IV. On the other hand, historians noticed long ago that Rostislav had not been mentioned as actively participating in the war of the dinasties during 1262 (and later on) between his father-in -law, the Hungarian king Bela IV and Rostislav's brother-in-law, young king Stefan. In the well-known confirmation of the peace treaty by young king Stefan from December 5, 1262, Rostislav's eldest son, duke Mihailo, who apparently had a certain teritory under control, was presented as Stefan's ally. Furthermore, it is not known whether Rostislav took part in the Hungarian foray to Bulgaria (1261), although he had had significant influence over the conditions in the country until the foray. Regarding these arguments, a group of historians opted for 1262 or the end of 1261 as the year Rostislav had died. However, Vsevolod Prokofiev reasonably discerned that in a chart by the Hungarian king Bela IV dated April 13, 1264, in the descriptions of previous war credits of nobleman magister Laurentius, Rostislav (still) had not been mentioned as a dead person. As a matter of fact, it is the description of the events from 1245, but it was not, as it is known, a copy of some previous formal chart, and the royal office would have probably had to determine that king's son-in-law and associate, at the moment of the issuing of the document, was not alive. In the text of the chart, with the same events, Danilo Romanovič, the governer of Galicia and Volinia, was also mentioned. According to historians, he died in 1264, as well, probably in the summer.

With certain caution, this chronology can be accepted – that the governer of Mačva, Rostislav Mihailovič, died after April 13 and certainly before July 15, 1264. It is possible that Rostislav suffered from a severe and long illness which had kept this brave warrior away from the battlefield. Rostislav's ”departure” and lack of experience of his young sons had influence in Hungary and solidified the positions of young king Stefan. It also influenced the relations between Hungary and other surrounding countries – Serbia, at the first place, whose monarch Uroš I, as early as 1268, conquered Mačva for a brief period of time.

УДК 343.819.7(497.113)"1945/1955":929(093.2) ;
323.281(497.1)"1945/1955"(093.2)

Миљан Гарчевић
ОШ „Добросав Радосављевић Народ”
Мачванска Митровица

ПОЛИТИЧАРИ ГРАЂАНСКЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ У КАЗНЕНО-ПОПРАВНОМ ДОМУ СРЕМСКА МИТРОВИЦА (1945–1955)

Сажетак: Током Другог светског рата и након његовог завршетка Комунистичка партија Југославије гуши рад других странака и уводи једнопартијски систем у земљи. Да би остварила тај циљ и спречила активности својих политичких противника, нова власт је спровела низ судских процеса у којима је велики број истакнутих личности из предратног политичког живота осуђен на робију. КПД у Сремској Митровици је један од затвора у којима су такви људи служили своје казне. Овај дом је важио за једну од најстрожих установа те врсте у земљи, па живот у оквиру његових зидина није био лак. Судбина политичких затвореника је била посебно тешка, пошто се управа трудила да их сломи, политички ревидира. Након одслужења казне тај процес је настављан и у друштву, где су те особе биле из њега изопштене, а притисак од стране партије и даље присутан.

Кључне речи: Други светски рат, послератни период, странке, страначки прваци, Комунистичка партија, судски процеси, затвор, КПД Сремска Митровица, робија.

Затвор у Сремској Митровици, саграђен крајем 19. века, требало је да представља најмодернији и највећи затвор Аустроугарске монархије на целом Балкану. Од тог времена па до данас остао је он један од најзначајнијих објеката ове намене на овим просторима. Прошло је кроз њега небројено људи, од којих су многи оставили дубок траг у прошлости, неки пре одласка у затвор, неки по изласку из њега, а неки у оба ова случаја.

Након завршетка Другог светског рата у њему и другим затворима широм земље се нашло доста оних који су представљали претњу по нови поредак у држави, а који у међувремену нису ликвидирани.

Упоредо са пацификацијом земље, са давањем широких амнестија

припадницима колаборационих јединица, изузимајући идеолошке вође и оне који су починили злочине, текле су масовне судске и вансудске егзекуције.

Читав низ политичких судских процеса против некадашњих страначких вођа и њихових следбеника требало је да стави тачку на ово питање, једном засвагда. Требало је за пример казнити најистакнутије противнике. Био је то, у неку руку и чин освете над класним противником, елиминација потенцијалног супарника, али и страшна порука онима који би се у будућности могли одлучити на непослушност владајућој партији.

Својевремено је Бухарину приписивана изрека: „Ми можемо имати двопартијски систем, али ће једна од две партије седети у влади, а друга у затвору".[1]

Па погледајмо ко се све у затвору нашао.

*

Идући хронолошким редом у односу на постанак кривице, на првом месту се налазе чланови и представници старе државне структуре, којима је суђено због делатности пре рата. У Митровици су се налазили бивши краљеви намесници Иво Перовић и Раденко Станковић,[2] те министар двора Милан Антић. Њима је суђено у заједничком процесу, а као четврти оптужени и осуђени, иако лично није заузимао место у државном апарату, био је Данило Грегорић. Он је такође казну служио у Митровици. Пресуду је донео Окружни суд за град Београд к. бр. 295/49 дана 16. августа 1949.

Из досијеа осуђеника Иве Перовића и Раденка Станковића, сазнајемо да су осуђени „што су као чланови управног апарата старе Југославије учествовали у прогону напредних снага и спроводили фашизацију земље", а као побуда за извршење дела наводи се „непријатељство против народа".[3] На терет им је стављано да су својим уставним положајем (намесници) и утицајем на главне актере догађаја (Антић и Грегорић), сносили главну одговорност за збивања у земљи. Били су оптужени за економску, унутрашњу и спољну политику земље, те се фактички на оптуженичкој клупи нашла стара држава, што је у ствари

1 V. Koštunica, K. Čavoški, *Stranački pluralizam ili monizam (Obnova i zatiranje posleratne opozicije)*, Beograd 1990, 93.

2 Иво Перовић, велики жупан сплитске области, помоћник министра унутрашњих дела, од 1931. године бан Савске бановине а краљевски намесник малолетног краља Петра II Карађорђевића од 11. октобра 1934. до 27. марта 1941. године. Раденко Станковић, кардиолог, професор и један од оснивача Медицинског факултета у Београду, сенатор, министар просвете за време владавине краља Александра I и краљевски намесник малолетног краља Петра II Карађорђевића.

3 Архива КПЗ Ср. Митровица, досије Иве Перовића.

1991

Рег. бр. ~~8748/469~~

Примљен у дом 31.VIII.1949 god.

Почетак казне 20.X.1944 god.

Свршетак казне 20.X.1955 god.

Опроштено му даље издржавање казне. Пуштен на слободу. 24-XI- 1953 г.

Видјан Бр. 7473/63

ЛИЧНИ ЛИСТ

Презиме (очево име) и име осуђеника P E R O V I C /NIKOLA/ I V O

година рођења 1882 место и срез рођења Zadar, Hrvatska

место и срез боравка Beograd, Rumunska br. 40 брачно стање oženjen

занимање penzioner народност hrvatska држављанство FNRJ. Имовно стање и са ким је живео у заједници (да ли је и кога издржавао) bez imovine, živeo sa decom, nije nikog izdržavao

Чланови породице (брачни друг, деца, родитељи, рођена браћа и сестре), њихова имена, занимање, место живљења и године старости:

1) sin Perović Miloš, lekar, Beograd, star 28 god.
2) " " Dušan, student, J.A. " 25 "
3) kći " Vera " Beograd, stara 22 "
4)
5)
6)
7)
8)
9)
10)

Разне примедбе:

Факсимил личног листа Иве Перовића

представљало још један начин за њену дискредитацију и учвршћење новог поретка.

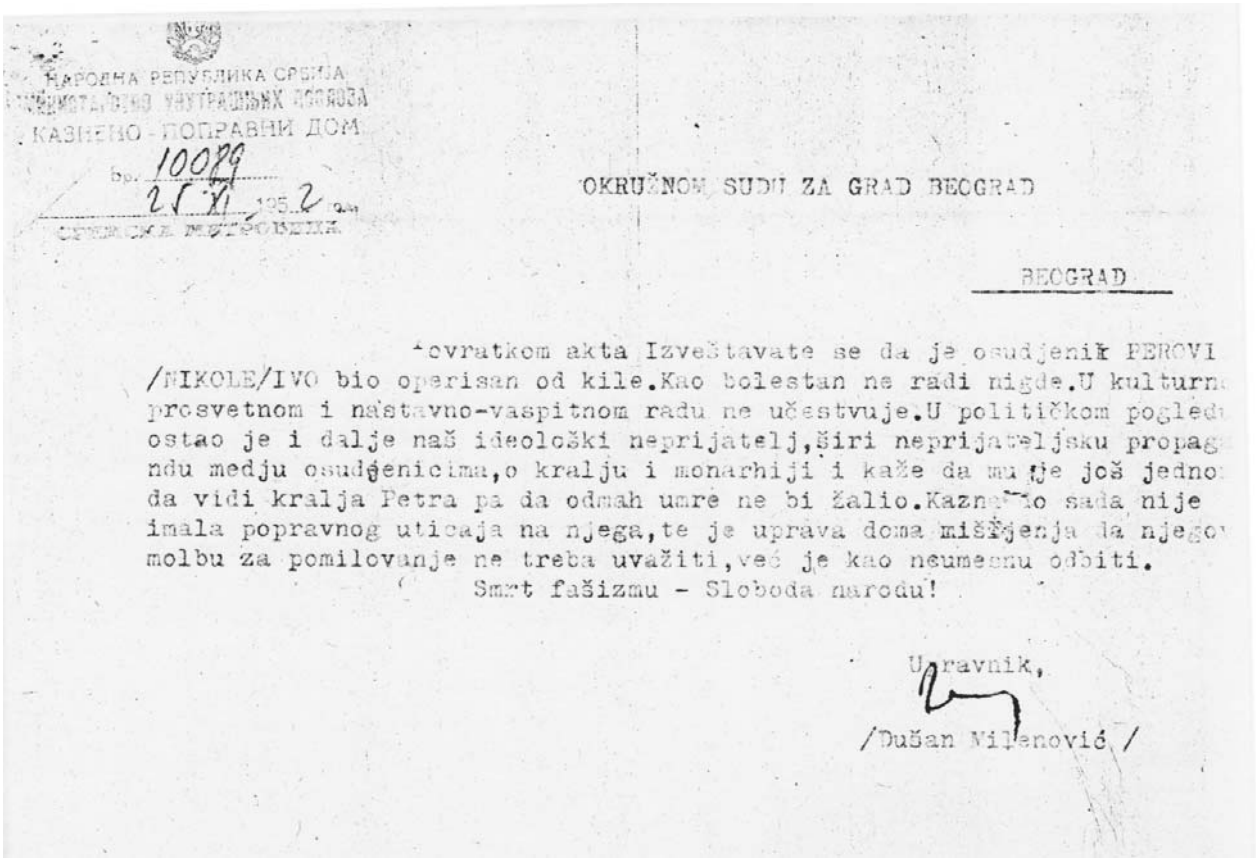

НАРОДНА РЕПУБЛИКА СРБИЈА
КАЗНЕНО - ПОПРАВНИ ДОМ
Бр. 10089
25 XI 1952 год.
СРЕМСКА МИТРОВИЦА

OKRUŽNOM SUDU ZA GRAD BEOGRAD

BEOGRAD

Povratkom akta Izveštavate se da je osuđenik PEROVI /NIKOLE/IVO bio operisan od kile.Kao bolestan ne radi nigde.U kulturn prosvetnom i nastavno-vaspitnom radu ne učestvuje.U političkom pogled ostao je i dalje naš ideološki neprijatelj,širi neprijateljsku propag ndu medju osuđenicima,o kralju i monarhiji i kaže da mu je još jedno da vidi kralja Petra pa da odmah umre ne bi žalio.Kazn[illegible]o sada nije imala popravnog uticaja na njega,te je uprava doma mišljenja da njego molbu za pomilovanje ne treba uvažiti,već je kao neumesnu odbiti.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Upravnik,

/Dušan Milenović/

Факсимил извештаја о молби за помиловање Иве Перовића

У досијеу Иве Перовића стоји да је у КПД примљен 31. августа 1949, а као почетак рачунања казне стоји 20. октобар 1945.[4] Осуђен је на лишење слободе са принудним радом у трајању од 11 година и 4 године губитка грађанских права. Регистарски број под којим је заведен је 1991. Рођен је 1882, по националности је Хрват, пензионер, ожењен, има два сина и кћерку. Завршио је правни факултет у Загребу, Прагу и Бечу, а говори италијански, француски, немачки, енглески и албански. У досијеу се налази документација о лечењу и операцијама којима је подвргнут у Митровици (градској болници) и Београду, имао је килу и запаљење

4 Исто. Приликом одслужења казне осуђенику је време проведено у истражном затвору признавано као одлежано, те се преко датума почетка одслужења казне, мада не с потпуном сигурношћу, може на овај начин сазнати када је особа ухапшена и колико је времена провела у истражном затвору пре суђења.

трбушне марамице, боловао од повећане простате. У успоменама затвореника лекарски третман у затвору је описан у негативној конотацији те, ако је по томе судити, може се рећи да је Перовић имао среће да буде упућен на операције ван КПД.

У досијеу се још налази следећи извештај:

„Повратком акта Извештавате се да је осуђеник Перовић, Николе, Иво био оперисан од киле. Као болестан не ради нигде. У културно-просветном и наставно-васпитном раду не учествује. У политичком погледу остао је и даље наш идеолошки непријатељ, шири непријатељску пропаганду међу осуђеницима, о крању и монархији и каже да му је још једном да види краља Петра па да одмах умре не би жалио. Казна до сада није имала поправног утицаја на њега, те је управа дома мишљења да његову молбу за помиловање не треба уважити, већ као неумесну одбити." Датум овог акта је 25. јун 1952.[5]

Раденко Станковић је у КПД примљен 31. августа 1949, а као почетак рачунања казне стоји датум 1. фебруар 1945. Осуђен је на лишење слободе са принудним радом у трајању од 12 година и 4 године губитка грађанских права. Регистарски број под којим је заведен је 1993. Из личног листа сазнајемо да је рођен 1880. у Лесковици, општина Вршац, вере православне, да је ожењен и има сина и кћерку. Као занимање наведено је проф. интерне медицине, а завршио је Медицински факултет у Бечу. Говори енглески, француски, немачки, мађарски и руски језик.

У здравственом листу под датумом 26. септембра 1952. стоји: „старачка слабост, излив крви у мозак (лакше природе)". Од осталих прилога у досијеу налази се још само решење о пуштању на условну слободу, од 16. априла 1953.[6]

Из књиге Милана Рајића, у делу који се односи на здравствену службу и болницу, сазнајемо следеће:

„Поред многих других невољника, лежао је годинама у болници, на поду, шлогиран и беспомоћан и др Раденко Станковић, познати професор Медицинског факултета у Београду, бивши Министар просвете и Краљевски намесник. Шлогирао се у затвору и никакво лечење није предузето, да му се макар колико помогне, остављен је био самом себи и тако рећи нико га није гледао од болничког особља. Према њему се у сваком погледу изузетно грубо поступало, јер се желело да што пре умре, а он се сиромах десет година борио и мучио, и кад су били убеђени да му је живот већ при крају, пустили су га да умре код своје куће, а преко штампе објавили његов излазак са робије. Или како се командир

5 Исто. Мишљења о владању осуђеника упућивана су Министарству унутрашњих послова и надлежним судовима, а потписивао их је управник, или његов заменик.

6 Архива КПЗ Ср. Митровица, досије Раденка Станковића.

1993

Рег. бр. 8750/857

Примљен у дом 31.VIII.1949 god.

Почетак казне 1.II.1945 god.

Свршетак казне 1.II.1957 god.

ЛИЧНИ ЛИСТ

Презиме (очево име) и име осуђеника STANKOVIĆ /ZARIJA/ RADENKO

година рођења 1880 место и срез рођења Leskovica,Vršac,Srbija

место и срез боравка Beograd,K.Ljubice,br,30 брачно стање oženjen

занимање Prof.interne medecine народност srpska држављанство FNRJ. Имовно стање и са ким је живео у заједници (да ли је и кога издржавао) bez imovine,živeo sa porodicom koju je i izdržavao

Чланови породице (брачни друг, деца, родитељи, рођена браћа и сестре), њихова имена, занимање, место живљења и године старости:

1) žena Stanković Vera rodj.Letica,Beograd,K.Ljubice 30 stara 53 god.
2) sin " Radeta,vajar " " star 43 "
3) kći " Milana udata Gotvald,Zagreb, stara 42 "
4)
5)
6)
7)
8)
9)
10)

Разне примедбе:

Факсимил личног листа Раденка Станковића

болнице, звани доктор Сима, 'хумано' изразио: 'Сада може да иде, он већ одавно мирише на панаију, боље нека га сахране његови о свом трошку, а не нама да квари даске, јер није ни толико заслужио'."[7]

Даље Рајић каже:

„Није могао да говори, није могао да хода, једва се хранио, а остао је веран Краљу и Отаџбини, и није их молио ни писмено ни усмено. Од његовог живота није могло ништа теже да се замисли, па ипак је био човек до краја и у највећим мукама остао је на висини Краљевског намесника. Умро је убрзо после пуштања са робије, сахрањен је нечујно у најужем кругу породице и пријатеља. Није био дозвољен никакав публицитет преко штампе поводом његове смрти, никакви говори ни шире учешће грађана. Чак нису смели да учествују ни Универзитет ни лекарско друштво, чији је он био угледан члан и чинио им част својим именом."[8]

Свој дуг према једном од својих оснивача и оцу српске кардиологије, др Раденку Станковићу, Медицински факултет је ипак одужио. Заједно са још двадесетак професора који су у периоду 1944–1953. са факултета избачени због „морално -политичке неподобности", др Станковић је рехабилитован одлуком Медицинског факултета од 24. јануара 2001. Исти је ову одлуку упутио Министарству правде, како би се извршила судска рехабилитација.[9]

Ово смо сазнали из документације која је придружена досијеу Раденка Станковића у КПЗ Ср. Митровица, пошто се породица покојног професора обратила Управи у потрази за пресудом. Наиме, Окружни суд у Београду ју је обавестио „да је архива суда из тог времена уништена, те да пресуду не поседују".

Из Митровице је добијен следећи одговор:

„Прегледом матичних књига од 1946. утврдили смо да недостају десетине страница где је вероватно заведен и матични број др Раденка Станковића.

Постоји мала могућност да се дође до тих података када будемо враћали архиву у нову просторију са локације где је смештена због ратног стања"[10] (август 2002).

На срећу, досије је пронађен. Не знамо да ли је успела и судска рехабилитација, али овај случај говори о две ствари блиско везане за истраживања овакве

---

7 Јастреб Облаковић, *Титови казамати у Југославији*, Београд 2000, 70. Лекари у заводу су били осуђеници, а њих су контролисали лекари из грађанских редова које је одређивала Управа или Министарство унутрашњих послова. Према успоменама осуђеника, међу њима се по злу истицао др Дезидер Лањи, гинеколог, Мађар, барон бивше Аустроугарске, осуђен због ратних злочина за време рата.

8 Исто, 70.

9 Архива КПЗ Ср. Митровица, досије Раденка Станковића.

10 Исто.

врсте. Једна од њих је потреба за расветљавањем „неуралгичних тачака" наше прошлости, а друга су тешкоће на које истраживач у том послу наилази.

*

Следећу групацију политичара чинили би они људи којима је на терет стављана сарадња са окупатором. Тако су се у Митровици по том основу нашли Лазар Марковић, Коста Кумануди, Тома Максимовић[11] и други. До њихових досијеа нисмо успели да дођемо.

Лазару Марковићу и Кости Кумануди[12] је суђено у групном процесу у коме је суђено генералу Михаиловићу и припадницима и симпатизерима Равногорског покрета, иако с њима нису имали везе. Обимна документација која се односи на овај судски процес недавно је објављена, те смо одатле црпили неке податке.[13] Такође, досије Лазара Марковића имао је прилике да погледа господин Живко Попов, те је о томе писао у свом раду.

Попов каже да је Марковића осудио Врховни суд Југославије, И. С. број 1/46 од 15. јула 1946. године, на казну лишења слободе са принудним радом у трајању од 6 година и 3 године губитка политичких и грађанских права. У дом је примљен 2. септембра 1946, а у матичну књигу је уведен под бројем 5167. Истек казне је 20. јул 1951. Казна је изречена зато што је „у августу 1941. године учествовао на конференцији коју је организовао Гестапо преко Милана Аћимовића, са које су издали апел српском народу позивајући га на лојалност окупатору и на безобзирно уништење сваког оног који се супроставља окупатору", чиме је учинио „кривично дело против народа и државе". Казну је издржао до краја, те је пуштен на слободу 20. јула 1951.[14]

За исто дело, Кумануди је добио казну лишења слободе с принудним радом

---

11 Судбине свих затвореника су трагичне приче, а посебно нам је жао што нисмо успели да пронађемо досије Томе Максимовића. Он је у Недићевој управи заузимао место комесара за избеглице и многи који су сурово отерани са својих огњишта и спас потражили у окупираној Србији дугују захвалност овом човеку.

12 Лазар Марковић, правник и политичар, ванредни професор Правног факултета у Београду, министар припреме за Уставотворну скупштину (1920–1921), министар правде (1922–1923), народни посланик и члан главног одбора Радикалне странке. Коста Кумануди, председник Народне скупштине, министар финансија (1921–1922), градоначелник Београда (1926–1929) и члан Демократске странке.

13 М. Зечевић, *Документа са суђења Равногорском покрету, 10. јун – 15. јул 1946*, четири књиге, Београд 2002.

14 Ж. Попов, *Писци у Митровачкој казниони*, Сунчани сат, год. 3, бр. 4, Сремска Митровица 1994, 63–64.

Рег. бр. ~~10770 / 1924~~ 2602
Примљен у дом 5.4.1951

Почетак казне 24 juna 1950
Свршетак казне ~~24 juna 1960~~
Скраћена: 24-VI-1957

УСЛОВНО ПУШТЕН — 6-IX-1956 Г. 4857/56
ВИДИ АКТ БР.

ЛИЧНИ ЛИСТ

1955
1826

Презиме (очево име) и име осуђеника Kumanudi /Dimitrija/ Kosta

година рођења 1874 место и срез рођења Beograd

место и срез боравка Beograd брачно стање ozenjen,udovac

занимање bivsi ministar народност S r b i n држављанство

F N R J. Имовно стање осуђеника и са ким је живео у заједници, да ли је и

кога издржавао sa zenom i decom i ova je izdrzavao sk

ПОВРАТНИК

Чланови породице (брачни друг, деца, родитељи, рођена браћа и сестре), њихова имена, занимање, место живљења и године старости :

1. Stanimir, sin, star 46 g.advokat, ostao u inostranstvu posle oslobodjenja
2. Ivan,sin, star 45 godina, sluzbenik, u Beogradu
3. Katarina, cerka, stara 47 godina, domacica, zivi u Beogradu
4.
5.
6.
7
8.
9.
10.

Факсимил личног листа Косте Куманудија

НАРОДНА РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ДРЖАВНИ СЕКРЕТАРИЈАТ ЗА УНУТРАШЊЕ ПОСЛОВЕ
КАЗНЕНО ПОПРАВНИ ДОМ
Бр. 80
30-I- 6 год.
СРЕМСКА МИТРОВИЦА

DRŽAVNOM SEKRETARIJATU ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE NRS
UPRAVA JAVNE BEZBEDNOSTI
-Odelenje za izvršenje kazni-

BEOGRAD

PREDMET: Mišljenje za Kumanudi Kostu, u vezi Vašeg akta II/2 br. 17774/55 od 6.I. 1956 godine.

Osudjenik KUMANUDI /Dimitrija/KOSTA, rodjen 1874 godine u Beogradu, živeo takodje u Beogradu, po zanimanju pravnik, inače pre rata bavio se politikom te je u više mahova bio ministar, po narodnosti Srbin, državljanin FNRJ.

Osudjen je presudom Vojnog suda u Beogradu S.br.74 od 3 februara 1951 godine na kaznu strogog zatvora u trajanju od 10 godina . Po ovoj presudi kaznu izdržava od 24.VI.1950 godine ,a na slobodu izlazi 24.VI.1957 godine. Odlukom br.5441 od 28.XI.1953 godine kazna mu je snižena za tri godine.

Ranije je osudjivan presudom Vojnog veća Vrhovnog suda FNRJ na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 18 meseci zbog dela saradnje sa okupatorom. Kaznu je izdržavao kod ovog doma u vremenu od 3.III.1946 godine do 3.IX.1947 godine.

Krivično delo za koje je osudjen i sada izdržava kaznu sastoji se u tome što je u avgustu 1948 godine postao član odbora ilegalnog udruženja, koje je imalo za cilj da se nasilnim putem obori naše državno uredjenje.

Osudjenik Kumanudi ima proširenje glavne srčane arterije i staračku iscrpljenost. Zaposlen je u grupi osudjenika koja ra na prevodu strane literature. Na radu je dobar, naime radi onoliko koli može s obzirom na njegovu starost. Disciplinski nije kažnjavan. U politi kom pogledu drži se pasivno, ali je ustvari ostao neprijatelj našeg socijalističkog uredjenja.

Kumanudi može doći u obzir za uslovni otpust zbog toga što je već prestar i usled starosti izcrpljen. Medjutim o njegovom političkom prevaspitanju ne može biti ni govora, te se stoga ne može ni reći da zaslužuje uslovni otpust.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Upravnik,
/Dušan Milenović/

Факсимил мишљења о условном отпусту Косте Куманудија

у трајању од 18 месеци, те губитак политичких и појединих грађанских права. Обојици је конфискована имовина.[15]

Из документације са судског процеса видимо да је Марковићу на терет такође стављано да је учествовао на састанку на коме је, заједно са осталим његовим учесницима, утицао на Милана Недића да се прихвати управе у окупираној Србији (иако је оптужени ово порицао), те да је, заједно са Куманудијем, учествовао у организовању одбора чија сврха је била преузимање власти у Београду после повлачења Немаца, и у том циљу повезивање са организацијом Равногорског покрета.

Марковићу је на терет стављано и писање текстова у којима се лоше говори о Народноослободилачкој борби, иако су ови били његова приватна документација коју није користио за јавну употребу.

На робији је, као што смо видели, издржао целу казну, али је она и на њега оставила тежак траг. Дуго времена налазио се у изолацији у Другој згради, а често је затваран и у подрум. Два месеца пре изласка имао је тежак срчани удар и лежао је месец дана у болници.

Судбина оних који су били у затвору након изласка на слободу и даље није била лака. Бивши затвореници су се тешко сналазили у друштву које их је у потпуности екскомуницирало из своје средине. Како је већини у картонима стојала и казна лишења грађанског права, они нису могли наћи посао, и као непожељни остајали су на мукама како да преживе и после изласка са робије.

Осим тога, били су под будним оком Удбе, која је пратила сваки њихов покрет и настављала да врши притисак. Практично би се могло рећи да су се ови људи и даље налазили у некој врсти затвора, затвора који је некада знао да падне и теже него онај прави.

Таква судбина није заобишла ни Лазара Марковића.

Као познати правник, добио је позив од ректора Сорбоне 1954. да на овом познатом универзитету одржи низ предавања из области међународне политике. Позив је био упућен на његову личну адресу, али се истовремено ректор Сорбоне обратио југословенским властима са молбом да се Лазару Марковићу изда пасош и одобри одлазак у Француску. Југословенске власти су дале позитиван одговор и изразиле спремност да у свему изађу у сусрет.

Марковић је, међутим, уместо пасоша који је чекао, дочекао да поново буде ухапшен. Удба га је ухапсила 28. септембра 1954, а пуштен је из ЦЗ-а 28. децембра

15 Иако се на прогласу који је настао на овој конференцији налазило стотинак потписника, пред суд су изведени само бивши министар правде и посланик Радикалне странке Лазар Марковић и бивши министар и председник Народне скупштине Краљевине Југославије Коста Кумануди.

исте године. Три месеца након тога, у ноћи између 13. и 14. марта 1955, умро је Лазар Марковић у седамдесет трећој години живота.

После изласка из ЦЗ-а, на питање пријатеља како му је тамо било, он је одговорио да је боље да га о томе не питају и резигнирано додао: „Тежа су ми била та три месеца у Удби, него шест година робије у Митровици, а на робији је било грозно."[16]

*

Пошто смо обрадили кривице заслужене пре и за време рата, долазимо до оних робијаша који су своје заслужили због послератне активности.

Као представнике прве групе таквих политичара узећемо Косту Куманудија и Велимира Поповића.[17] Обојици је суђено заједно, а у истом процесу су осуђени и Милан Рајић[18] и Давид Дамјановић (у процесу је суђено укупно седамнаест особа), чије смо успомене приликом писања рада користили.

Коста Кумануди и Велимир Поповић су оптужени зато „што су августа 1948. у Београду приступили оснивању једног илегалног одбора са циљем окупљања елемената непријатељски расположених против данашњег државног и друштвеног уређења у ФНРЈ и припремању таквих елемената за 'преузимање власти у даном моменту'. У ту сврху оптужени су одржали више састанака на којима су донели следеће одлуке..."[19]

Организација је била подељена по националној основи. Као представник Хрвата иступао је Првислав Гризигоно, Словенаца Франц Смодеј, а Срба Коста Кумануди и Велимир Поповић. Они су оформили и ужи одбор, који је разматрао питања будућег државног уређења и радио на повезивању људи.

Наведено је затим да се „оптужени на главном претресу бране, да су организовали одбор само у циљу преузимања власти у ономе моменту када дође до окупације земље од друге стране силе, да не би наводно настало расуло, насиље, убиства и да је њихова кривица само што нису овај њихов одбор пријавили надлежним народним органима".[20]

Велимиру Поповићу је на терет стављано да је, заједно са бившим генералом и

16 Ј. Облаковић, *нав. дело*, 161.

17 Велимир Поповић, бан Дринске бановине, министар полиције у Краљевини и члан Радикалне странке.

18 Милан Рајић, професор филозофије и публициста, један од „хиљаду и триста каплара" из Првог светског рата. Написао успомене под псеудонимом Јастреб Облаковић које смо користили у овом раду.

19 Архива КПЗ Ср. Митровица, досије Велимира Поповића.

20 Исто.

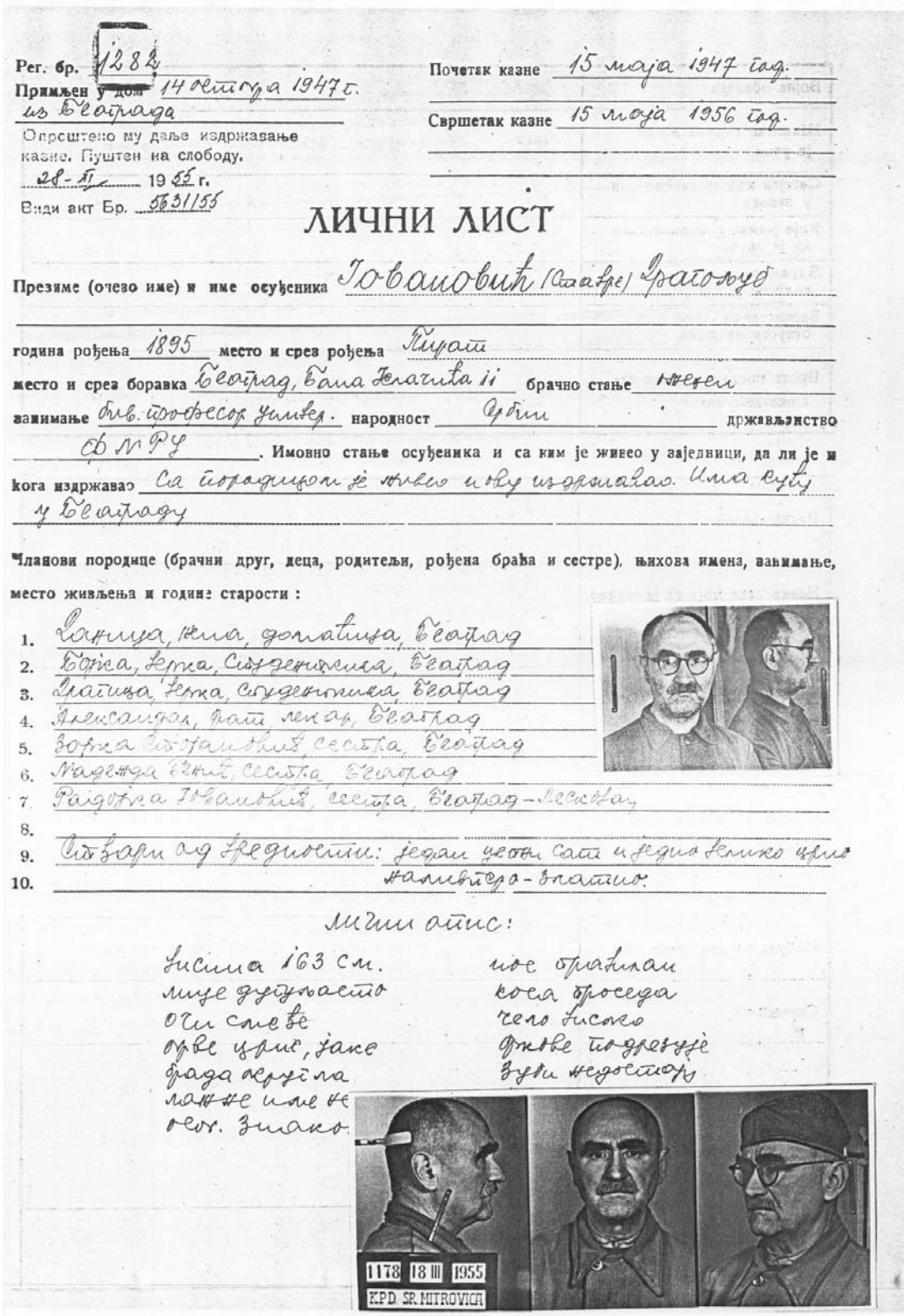

Рег. бр. 1282

Примљен у дом 14 октобра 1947 г. из Београда

Опроштено му даље издржавање казне. Пуштен на слободу.

28-XI 1955 г.

Види акт Бр. 5631/55

Почетак казне 15 маја 1947 год.

Свршетак казне 15 маја 1956 год.

ЛИЧНИ ЛИСТ

Презиме (очево име) и име осуђеника Јовановић (Ставрс) Драгољуб

година рођења 1895 место и срез рођења Пирот

место и срез боравка Београд, Бана Јелачића 11 брачно стање ожењен

занимање бив. професор универ. народност Србин држављанство ФНРЈ. Имовно стање осуђеника и са ким је живео у заједници, да ли је и кога издржавао Са породицом је живео и ову издржавао. Има кућу у Београду

Чланови породице (брачни друг, деца, родитељи, рођена браћа и сестре), њихова имена, занимање, место живљења и године старости:

1. Даница, жена, домаћица, Београд
2. Бојка, Јерка, Студенткиња, Београд
3. Драгиња, Јерка, Студенткиња, Београд
4. Александар, брат, лекар, Београд
5. Зорка Стојановић, сестра, Београд
6. Надежда Бенић, сестра, Београд
7. Радојка Јовановић, сестра, Београд-Лесковац
8.
9. Стварни од вредности: један цепни сат и једно велико црно наливперо-златно.
10.

Лични опис:

Висина 163 см.
лице дугуљасто
очи смеђе
орве црне, јаке
брада округла
ланже име не
осог. знако.

нос правилан
коса проседа
чело високо
Фкове подрезује
зуби недостају

1178 18 III 1955
KPD SR. MITROVICA

Факсимил личног листа Драгољуба Јовановића

командантом жандармерије у Краљевини Југославији Милутином Стефановићем, спремао реорганизовање жандармерије и разматрао „техничке стране задатка", „тј. које државне установе треба у моменту преврата првенствено посести жандармерија".[21]

Због тога што је, из „непријатељске побуде", учинио низ дела „против народа и државе", одлуком Војног суда у Београду бр. 74 од 3. фебруара 1951. и Врховног војног суда у Београду, суд 2 бр. 218/51 од 2. марта 1951, осуђен је на 12 година строгог затвора са принудним радом, 4 године губитка грађанских права и конфискацију имовине.[22]

„Приликом одмеравања казне суд је оптуженом Поповићу узео као отежавајуће околности: упорност и препређеност и нарочито истакнуто залагање за вршење што успешније улоге и задатака илегалног одбора, док му је од олакшавајућих околности узео: старост".[23]

Изнурен поступком за време истраге у КПД је ступио здравствено слаб, ако не већ и тешко болестан. Приликом лекарског прегледа, где је дошао да се жали на сталну и велику главобољу, притисак на темену и честе несвестице, срео је Милана Рајића (који је на преглед дошао због сметњи са срцем). Лекар Дезидер Лањи, Мађар, осуђен због злочина над српским становништвом у Новом Саду, одговорио им је:

„Онај се мало прехладио и боли га глава, овај уображава да има озбиљну срчануману, остали исто тако изређали све могуће болести. Па не може тако, не играмо се ми овде жмурке. Лечимо болесне људе, а не здраве".[24]

А командир милиције додељен болници, Сима Вучић, додао је:

„Ама, разумијеш човјече, није вама ниједноме ништа, хоћете на силу да будете болесни. Одлазите и не задржавајте нас више."[25]

Месец дана потом, Велимир Поповић је био само сенка од човека. Пребачен је у Другу зграду да преводи са француског, али он више није био свестан своје околине. Често је причао сам са собом. Није ништа јео, и пакет му се буђао – није био свестан ни хране ни пакета. Како више није био свестан ни да се јавља за лекарску помоћ, чинили су то људи са којима је делио ћелију, стално упозоравајући командира зграде и дежурне милиционере на његово лоше здравствено стање, али је све то остајало без резултата.

---

21 Исто.

22 Исто.

23 Исто.

24 Ј. Облаковић, *нав. дело*, 125–126.

25 Исто.

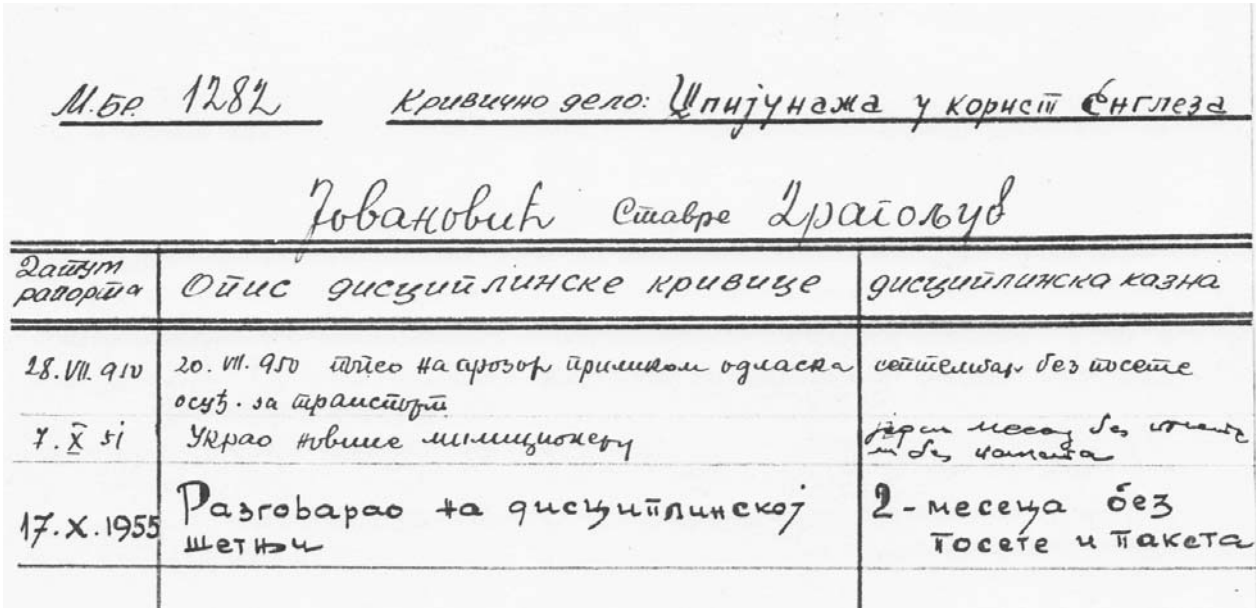

М.бр. 1282 Кривично дело: Шпијунажа у корист Енглеза

Јовановић Ставре Драгољуб

Датум рапорта	Опис дисциплинске кривице	дисциплинска казна
28.VII.950	20.VII.950 попео на прозор приликом одласка осуђ. за транспорт	септембар без посете
7.X 51	Украо новине милиционеру	[illegible]
17.X.1955	Разговарао на дисциплинској шетњи	2-месеца без посете и пакета

Факсимил документа о дисциплинских казни Драгољуба Јовановића

Једном се заинтересовао дежурни командир Миодраг Ђорђевић, али када је чуо ко је у питању, само се насмејао и рекао:

„Веља Поповић, онај што је био бан и Министар унутрашњих послова, па шта ћу му ја ако је болестан. Доста је и живео, нека умре, неће бити никаква штета. Шта се ви секирате за њега, гледајте своја посла.”[26]

„Тек осамнаестог јуна, када је већ био у потпуно бесвесном стању, дошао је др Лањи, погледао, не додирујући га уопште, рекао да је његово стање безнадежно и наредио редарима да га пренесу у болницу. Око три сата после подне наступила је смрт.”[27]

У досијеу Велимира Поповића стоји да је смрт наступила у 19 часова, 18. јуна 1951. од излива крви у мозак (*Apolexia*), а да је боловао од „старачке слабости и повишеног крвног притиска”.[28]

Породицу нико није обавестио. Његова супруга, синови и кћери сазнали су за смрт Велимира Веље Поповића тек недељу дана касније, када им се вратио пакет са храном који су му послали поштом, и на коме је кратко писало: „Натраг – умро!”[29]

Када је породица дошла да преузме тело покојника, речено им је да оно мора

26 Исто, 127.

27 Исто.

28 Архива КПЗ Ср. Митровица, досије Велимира Поповића.

29 Ј. Облаковић, *нав. дело*, 128.

да остане у Митровици, јер је одлежао само годину дана, од дванаест година на колико је био осуђен, па је остатак морао да одробија на Митровачком гробљу.

Несрећна судбина Велимира Поповића је само једна у низу трагичних прича о робијашком животу, тешким условима под којима је он текао и односу према затвореницима, оних људи од којих је тај исти робијашки живот зависио и који су за њега били одговорни.

Друг Велимира Поповића и његов страначки колега Коста Кумануди започео је свој нови живот у казниони са претњама.

У његов досије је ударен печат са натписом „повратник", а ми смо о његовој ранијој кривици већ говорили. Када је стигао у Митровицу, Перић, некада милиционер а сада службеник Удбе у Заводу, као повратника га је „срдачно" дочекао:

„ – А, ти си Кумануди, опет дошао? Шта си сад радио, ти никако не мирујеш?

– Ништа, због политике!

– Колико си осуђен?

– Десет година!

– О, десет година због политике, добро, добро, прошли пут си издржао и изашао. Е, сад да знаш, овога пута нећеш више одавде изаћи. Ти имаш да останеш овде."[30]

Тако је у Завод примљен Коста Кумануди, бивши министар и председник Народне скупштине Краљевине Југославије, из чијег досијеа сазнајемо да је рођен 1874. у Београду, да је по националности Србин, и да има два сина, кћерку и жену. Докторирао је права, а говори француски, немачки и помало руски језик. Кумануди почетак казне почиње да се рачуна од 24. јуна 1950, а осуђен је на 10 година строгог затвора са принудним радом и 2 године губитка грађанских права. Казна му је смањена за три године, одлуком бр. 5411/53 од 28. новембра 1953, а из затвора је условно пуштен 6. новембра 1956.[31]

Као разлог осуде наводи се да је починио „кривично дело против народа и државе".[32]

„У августу 1948. постао је члан илегалног одбора у Београду који је радио

30 Исто, 119.

Слично овај сусрет описује и Дамјановић:

" – А, а, јеси опет дошао, стара магарчино! Овог пута нећеш жив изаћи одавде!

– Бог зна, можда и хоћу, – сасвим мирно је одговорио чика Коста.

– Е, ни тај ти твој Бог неће више помоћи!"

Д. Дамјановић, *Живот и доживљаји*, б. м. 1985, 218–219.

31 Архива КПЗ Ср. Митровица, досије Косте Кумануџија. По закону, право на условни отпуст осуђеник је стицао када би одлежао више од пола казне, и владање му било примерно.

32 Исто.

на сакупљању непријатеља наше земље и организовању борбе против народне власти.

Побуда: непријатељство према народима Југославије."[33]

У његовом досијеу се налази више захтева за условни отпуст, који су му редом одбијани. Такође налазимо и више неповољних мишљења Управе поводом истих. Тако, под датумом 14. август 1953. стоји: „У политичком погледу остао је и даље непријатељ постојећег поретка у нашој земљи, али то чини врло опрезно и у ужем кругу његових истомишљеника".[34]

А 20. јануара 1956: „Кумануди може да дође у обзир за условни отпуст због тога што је већ престар и услед старости исцрпљен. Међутим о његовом политичком преваспитању не може бити ни говора, те се стога не може ни рећи да заслужује условни отпуст".[35]

У здравственом картону видимо да је Кумануди неспособан за рад, слабог слуха, носи протезу и има проблема са крвним судовима (проширење главне срчане артерије). Ипак, Кумануди је радио у тзв. Преводилачком одељењу.[36]

Преводилачко одељење, по причи Дамјановића, створено је сасвим случајно. Када је једног дана заменик управника Тороман затекао у самици познатог словеначког адвоката Славка Барлеа[37] како чита неку књигу на енглеском, запитао га је шта чита. Када му је Барле објаснио укратко садржај, испоставило се да је књига интересантна и за комунисте. Тороман је упитао Барлеа да ли би могао превести ту књигу, и како је добио потврдан одговор, Барле је ускоро снабдевен столом, столицом и машином за куцање. Онда је Барле затражио да му се придружи Војислав Давидовић, који је пре рата радио у уредништву београдског листа *Правда*. И то је био почетак.[38]

Касније је на овом послу ангажовано много људи, око три стотине интелектуалаца разног искуства и профила, доведених и из других крајева земље. Одељење је у потпуности смештено у Другу зграду, а они који су учествовали у његовом раду били су строго изоловани од других затвореника, али и поједине групе међусобно. Рад који су обављали је био строго поверљив.

У приземљу је била смештена група која је радила за Министарство унутрашњих

33 Исто.

34 Исто.

35 Исто.

36 Исто.

37 Др Славко Барле, адвокат и бивши дипломатски чиновник старе Југославије, обесио се у затвору у марту 1950. године

38 Д. Дамјановић, *нав. дело*, 242–243.

послова, на првом спрату за Министарство војно, а на другом спрату била је смештена радио-станица, чија је прислушна служба неуморно, и дању и ноћу, хватала из етра све што је могло да се ухвати.

Огромне количине материјала одлазиле су свакодневно за Београд. Милан Рајић чак каже да је за време заседања организације Уједињених нација 1952. године у Паризу, целокупан материјал (елаборати, статистички подаци, преводи, сва документација, питања и одговори) наше делегације спремала служба у Митровици.[39]

Сва одељења су распуштена крајем октобра 1953. године, сем Војног и Данила Грегорића, који је наставио свој рад као појединац. Они ће касније бити пребачени у Београд.[40]

На овом послу Кумануди се добро показао.

„Запослен је у групи преводилаца и на свом послу и поред своје дубоке старости спада у ред бољих преводиоца. На послу је веома педантан [на другом папирићу сличне садржине стоји још „можда и сувише" – наша напомена] и преводи су му доброг квалитета. Иначе као осуђеник је миран и повучен, те дисциплински до сада није кажњаван. У политичком погледу држи се пасивно и не испољава се ни у ком смислу. Влада француским језиком" (4. мај 1956).[41]

Са другог места читамо следећу карактеристику:

„Строго резервисан, сувише стар за ма какве политичке дискусије, жилавог карактера, из тог разлога изолован и орјентисан на своју самицу и посао који обавља. Старачки слаб и неспособан. Према службеницима помирљив и пристојан" (1. јун 1956).[42]

Видимо да се Кумануди добро владао, обављао свој посао савесно, није се у политичком погледу експонирао, да је био стар и болестан, те да је прележавши више од пола казне, законски стекао право на услован отпуст. Такође видимо да је он поводом тога лично упутио више захтева, али су стално као „неумесни" одбијани. Пуштен је условно тек неких осам месеци пре истека казне, након што је одслужио више од шест година робије. Имао је снаге да издржи све. Његов страначки колега и пријатељ Велимир Поповић, нажалост, није.

---

39 Ј. Облаковић, *нав. дело,* 92.

40 Грегорић је у децембру 1954. пребачен у ЦЗ у Београду, где је остао све до своје мистериозне смрти средином јануара 1957.

41 Архива КПЗ Ср. Митровица, досије Косте Куманудија.

42 Исто.

*

Следећу групу осуђеника чинили су чланови разних омладинских организација антикомунистичке оријентације, попут Белих орлова, Младих муслимана, Савеза демократске омладине Југославије, Националне револуционарне српске омладине, Антикомунистичке омладине Југославије и других. Била су то углавном још деца, махом средњошколци и студенти, која су у политику загазила из бунта према постојећем систему у земљи. Они су правили разне програме будућег државног уређења, развијали рад на терену, изводили акције, али су као и стари политичари, које су хтели да наследе, ништа блаже прогањани, хапшени и осуђивани на робију.

Као представници ове групације могу се навести Димитрије Ђорђевић и Борислав Пекић.[43]

Димитрије Ђорђевић је осуђен као члан Националне револуционарне српске омладине и као политички организатор ове групације добио је казну од 4 године робије. У Митровици је провео мало времена, јер је у њу из Забеле стигао (по казни) у фебруару, а пуштен је на слободу 9. маја 1947, на основу тада широко објављене амнестије. Био је то момак који је за време рата, као члан Југословенске равногорске омладине, хапшен од стране Гестапоа, био затворен на Бањици, потом депортован у Маутхаузен, из чијег пакла ће се игром случаја извући и једва жив вратити у земљу, да би се поново нашао међу четницима.

Када је рат завршен, приступио је раду на реорганизовању старе омладинске организације којој је за време рата припадао, и као такав је ухапшен, осуђен и послат на робију.

Намере да своју организацију легализују, те да се повежу са омладинским организацијама Демократске, Радикалне, Социјалистичке и Земљорадничке странке и Сокола, нису успеле. У својим успоменама, Ђорђевић каже: „Батргали смо се у зачараном кругу између жеље да се одупремо диктатури и могућности да ту жељу остваримо. Разапели смо се између илегалне активности и покушаја да је преточимо у псеудозаконитост... Били смо грађани ван закона, који су тражили да се на њих примени закон".[44]

Борислав Пекић је ухапшен у ноћи између 6. и 7. новембра 1948. После истраге и судског поступка послат је у Митровицу, јер је „као политички секретар

43 Димитрије Ђорђевић (1922–2009), након изласка са робије уписао 1950. историју на Филозофском факултету у Београду, где је дипломирао 1954. и докторирао 1962. Био члан САНУ и професор Универзитета Калифорније у Санта Барбари. Борислав В. Пекић (1930–1992), један од најзначајнијих српских књижевника 20. века, романсијер, драмски писац, филмски сценариста и један од главних оснивача данашње Демократске странке.

44 Д. Ђорђевић, *Ожиљци и опомене*, друга књига, Београд 2001, 44.

Главног одбора илегалне антикомунистичке организације Савеза Демократске Омладине Југославије" осуђен на казну строгог затвора са принудним радом у трајању од 15 година. Првобитна казна Окружног суда у Београду к. бр. 147/49 гласила је на 8 година строгог затвора и 3 године губитка грађанских права, али ју је после адвокатске жалбе, уместо да смањи, Врховни суд НР Србије актом к. бр. 600/49 повисио на 15 година строгог затвора.[45]

Како је средином 1950. пребачен у КПД Ниш, са њим је отишао и његов досије, па као и за Ђорђевића, чији досије нисмо пронашли, ове податке налазимо у Пекићевим успоменама.

Пекић је помилован 29. новембра 1953. године, али је из затвора пуштен тек после четири дана, на интервенцију А. Ранковића „да се син старог Пекића сместа пусти напоље".[46] У затвору су мислили да је у питању некаква грешка, пошто Пекићево држање ничим није заслуживало опроштај казне.

Тако се Пекић нашао на слободи. Помилован је за један од државних празника, који су међу осуђеницима стално будили наду да ће се њихово име тада наћи на списку помилованих. Увек је неко милостиво пуштан. Друго питање било је да ли је лице са списка помиловање дочекало на робијашком гробљу, када је његовој породици допуштено да, „пре истека казне", тело најмилијег преузме и достојно сахрани; да ли је осуђеник припадао групи људи која је већ била сувише исцрпљена, стара или болесна, па је пуштана са робије да би на слободи умрла; да ли је пуштан под претпоставком да је његова даља антидржавна делатност онемогућена; да ли је помиловани био цинкарош, који је свој цинкарошки посао требало да настави на слободи; да ли је у питању била „административна грешка", као са Пекићем; или је у питању био чин милости који је владајућа партија исказала према свом побеђеном и сломљеном противнику.

*

После групације младих људи, који само условно потпадају под категорију *политичара грађанске оријентације*, узимајући то да старим грађанским странкама нису припадали и да су се тек упустили у политичке борбе, долазимо до Милоша Трифуновића, старог радикала, бившег министра и једно време председника избегличке владе у Лондону. Осуђен је на 8 година због тога

45 Колико ће ко бити кажњен, у оваквим судским процесима никада се није знало. Као да су казне одређиване одока, нарочито непосредно након завршетка рата. Тада се дешавало да чак нижа судска инстанца изрекне казну затвора од неколико месеци, а више инстанца је преиначи у смртну. Правила и реда није било, те су пресуде увек очекиване са стрепњом.

46 B. Pekić, *Godine koje su pojeli skakavci*, knjiga treća, Beograd 1990, 551.

„што је, продужавајући свој рад из времена рата и окупације уперен против независности и свих демократских тековина велике ослободилачке борбе народа Југославије [значи оптуживан је и за делатности у избегличкој влади, тј. оптуживана је та влада – наша напомена], успоставио везу са Ериком Прудонофом [помоћником економског аташеа амбасаде САД у Београду – наша напомена] и крајем фебруара 1946. године предао један извештај шпијунског карактера написан на око 40 полу табака. Тај извештај примио је од оптуженог Синише Здравковића [Трифуновићевог зета, из чијег досијеа и доносимо ове податке – наша напомена].”[47] Потом је исти „прочитао, извршио неке поправке, подвукао неке реченице и ставове, обележио главе римским бројевима и странице арапским бројевима” па „преко оптуженог Станковића предао Прудонофу”.[48]

Извештај је био подељен на три поглавља „Споразум Шубашић–Тито, Декларација са Јалте и Титов режим у Југославији”, а у оптужници налазимо следећа инкриминисана места овог рукописа:

„...међутим преко сто хиљада стручњака и искусних предруководилаца најразноврснијих професија одстрањено је из државне управе и привреде, па, без средстава за живот, без мало умире од глади.

...Већ петнаест месеци спроводи се широм државе крвопролиће, стрељање грађана у мањим и већим групама, некад после суђења по кратком поступку без одбране и адвоката, без сведока, некад после суђења које подсећа на време Исуса Христа и Понтија Пилата, некад опет без икаквог суда и пресуде.

...Велики број концетрационих логора расејан је по целој земљи. Број лишених слободе пење се можда на стотину хиљада.

...Угледни домаћини хранитељи многобројних обитељи бивају без објашњења убијени на прагу својих кућа од нарочито послатих припадника Озне који затим наређују да се лешеви сахране одмах поред пута без свештеника, без крста и без мртвачког сандука. Познати трговци ишчезавају после хапшења без трага”.[49]

Пресуду је донело Специјално веће Врховног суда НР Србије к. бр. 5/46 од 31. децембра 1946. и 2, 3 од 4. јануара 1947.[50]

Осуђени Здравковић је у Митровицу стигао 8. јула 1948. из Пожаревца, па претпостављамо да је тада са њим у Митровицу стигао и Милош Трифуновић.

Такође је у овом процесу осуђен и Александар Илић, бивши чиновник југословенског посланства у Бечу, дипломата и књижевник. Његов случај нам

47 Архива КПЗ Ср. Митровица, досије Синише Здравковића.

48 Исто.

49 Исто.

50 Исто.

с једне друге стране осветљава трагичне судбине осуђеника. Наиме, они су били осуђени не само на робију, не само на то да ако би са ње били пуштени не би могли да наставе нормални живот у друштву, они су били осуђени на заборав. И не само они, већ и све што су у животу урадили.

Александар Илић и његово дело дуго су били прекривени велом прошлости. И када су његова дела поново нашла пут до читалаца, неки основни подаци о његовом животу су и даље остали непознаница.

Тако је тек недавно утврђен начин и време његове смрти. Још скоро је писано да је Илић извршио самоубиство после пуштања са робије 1951. или да се о њему ништа не зна после осуде, док Иван Негришорац није утврдио да је Илић страдао у казниони од излива крви у мозак 28. фебруара 1947, непуна два месеца по доласку у казниону.[51] Веома је ужасавајућ и поразан заборав на који су ови људи и њихов целокупан рад били осуђени.

Друга два осуђеника о којима говоримо у овој групи имала су више среће од Илића. Здравковић ће, додуше, из затвора изаћи тек 14. јануара 1952, али ће се Трифуновић на слободи наћи после непуних годину дана.[52]

Драгољуб Јовановић, који претпоставља да су за његово ослобођење ургирали Американци, описује како су једне вечери дошли Милош Минић и Миле Милатовић у обилазак казнионе, те Трифуновићу понудили да одмах пође с њима, пошто му је даље издржавање казне опроштено. Али, „он је више волео да путује по дану".[53]

Завршимо причу о Милошу Трифуновићу речима Драгољуба Јовановића, који ће следећи наћи место у нашем раду:

„Милош Трифуновић је себе сматрао шефом Радикалне странке после смрти Аце Станојевића. Није признавао да је то кобила која је с муком преживела Србију, за чију меру је била прављена. Ипак мора да је био свестан да она неће преживети Прву Југославију. Ако није био последњи радикал, био је на челу малог радикалског одреда који је сачињавао мање него последњу одбрану: био је заштитница Радикалне странке пред њено умирање."[54]

---

51 Иван Негришорац, *Последњи дани књижевника Александра Илића (1890–1947: без праве одбране и без права на жалбу (прилози за биографију)*, Летопис Матице српске, књ. 483, св. 6, 2009, 1257–1271.

52 Д. Јовановић, *Људи, људи...*, друга књига, Београд 1975, 47.

53 Исто.

54 Исто, 46.

*

Судски процес Драгољубу Јовановићу представља најбољи пример докле је ишла комунистичка власт у борби против својих политичких супарника. Човек који је због своје активности прогањан и хапшен и пре рата, робијао је и у Митровици, дочекао је да га и нова власт, са којом је до тада сарађивао, поново пошаље у затвор.

Драгољуб Јовановић је био генерални секретар Народне сељачке странке, која је деловала унутар Народног фронта, и главна кривица му је била што је чувао индивидуалност своје партије и у Скупштини критички иступао против разних закона које је сматрао штетним по даљи развој земље.

Ђилас износи да је „кап која је прелила чашу" било Јовановићево излагање у Скупштини поводом закона о задругарству 17. јула 1946. године.[55] Чим је почео да говори, сви су напустили салу, осим 4-5 његових присталица и Ђиласа, који је на своју иницијативу остао како би могао, уколико буде потребе, да одговори Јовановићу у име владе.

Те ноћи, на вечери код Тита, нашли су се и Ђилас и Ранковић.

„Не сећам се да ли сам добио поруку док сам био у Скупштини или сам се по повратку у стан сам јавио Титу – тек у време вечере сам се нашао код њега. Тамо је био и Ранковић. Почео сам да извештавам о сукобу са Драгољубом Јовановићем: Тито и Ранковић су већ били унеколико обавештени и били су очито задовољни мојим сналажењем. Али ја нисам честито ни завршио, а Тито, који је нерадо реметио животни ред, позвао нас је на вечеру, где се разговор наставио. Тито је рекао помало јетко, али непоколебљиво: Драгољуба треба ухапсити! – Ранковић је приметио: Тешко му је наћи кривицу. – Тито: Кривицу му треба створити, ако је нема. – Ја сам на то ћутао: то је за мене, а држим и за Ранковића, био нов моменат, новост у методима прогоњења. И до тада смо надувавали кривице, али кривица – кривица по нашим идеолошко-револуционарним критеријумима, увек је постојала: сада је кривицу требало створити."[56]

Хапшење је припремано полако, вероватно из обзира према кредибилитету који је Јовановић уживао и у земљи, али и у иностранству. А између осталог, „кривицу му треба створити", а то није ишло лако.

Прво му је одузет посланички мандат у Народној скупштини Србије (јуна 1946). Већ августа 1946. године донета је на Правном факултету у Београду одлука да се Јовановић као хонорарни професор уклони са Универзитета у Београду „због ненаучног и противнародног иступања у својим предавањима".

55 M. Đilas, *Vlast i pobuna*, Beograd 1991, 36.

56 Исто, 37.

Затим је Јовановић искључен из своје странке (октобра 1946). Мандат посланика Савезног већа Народне скупштине ФНРЈ одузет му је априла 1947, а оптужница је против њега подигнута пред Врховним судом Србије октобра 1947.

У међувремену је и јавност спремана за овај догађај.

Ђилас, који тврди како је био зачуђен, те како није имао никаквог учешћа у процесима против неистомишљеника, 27. априла 1947. припремао је народ за оно шта ће се Јовановићу десити:

„Народне масе које иду напријед, које стварају нови живот, које мрве све препреке, те народне масе као каква огромна ријека, као каква бујица, одбацују шљам са своје обале и гурају даље. Оне одбацују и Драгољуба Јовановића и његове пријатеље."[57]

Министар унутрашњих дела Југославије својим чланком је окривио народног посланика и члана Президијума Савезне скупштине за служење интересима страних држава, повезавши га са страном агентуром и реакцијом, уз позив грађанима земље да „презру овакве изроде нашега народа", са тврдњом да народ „може и мора смрвити сваког онога ко би покушао да му на том путу прави ма какве тешкоће".[58]

Овакве изјаве су проузроковале да се Јовановићу прети телефоном и да буде физички нападнут више пута.[59]

Драгољуб Јовановић је ухапшен 15. маја 1947. Саслушање је водио Миле Милатовић, кога је Драгољуб Јовановић бранио у процесу 1936. године на суду, а коме се јула 1946. обратио да буде саслушан у вези с његовим помињањем у процесу Драже Михаиловића. Други иследник био је заменик државног тужиоца Југославије Јосиф Маловић, његов бивши студент, за кога је Јовановић гласао приликом постављења на то место. Поступали су са њим коректно, али су више пута претили да „постоје и други начини" да се дође до информација које су желели.[60]

Ђилас каже да „докази противу њега су на суду били слаби: наседање у повезивању са Мачеком, вођом Хрватске сељачке странке у емиграцији, изјаве страном новинару као обавештења страној служби, повезивање са словеначким опозиционарима Нагодом и Сирцем и сл..."[61]

Јовановић је пре изрицања казне изјавио:

---

57 V. Koštunica, K. Čavoški, *нав. дело,* 92.

58 Н. Јовановић, *Живот за слободу без страха,* Београд 2000, 523.

59 Исто.

60 Исто, 546.

61 M. Đilas, *нав. дело,* 37.

„Ако ме осудите на затвор, ја ћу радо тамо отићи и наставићу да проповедам оно за шта сам се стално борио, чему сам служио и чему остајем веран. Борићу се за Југославију, за федерацију, за републику, за социјализам, за народну власт."[62]

Одлуком Врховног суда НР Србије к. бр. 2/47 од 7. октобра 1947. године осуђен је на девет година строгог затвора и три године ограничења грађанских права. У досијеу даље стоји као објашњење кривичног дела:

„Маја 1947. преко Фрање Гажија повезао се са иностраном агентуром у Београду а затим са југословенском емиграцијом и Влатком Мачеком и као такав радио на подривању поретка у нашој земљи, ширећи пропаганду, растурајући публикације са непријатељским садржајем. Јовановић је по налогу иностране обавештајне службе радио на окупљању непријатељских елемената у нашој земљи, користећи при томе својства која је у органима власти имао (кривично дело издаја своје земље)".[63]

Даље читамо да је рођен у Пироту 1895, да је по националности Србин, те да је живео у Београду са женом, две кћерке, две сестре и братом. Од школске спреме има филозофски и правни факултет у Паризу и француски државни докторат у Паризу, а говори српски, француски, руски, немачки и енглески.[64]

У здравственом картону стоји да има срчануману, да је оперисао килу пре рата и да је способан само за лакши рад, те да је одбио да оперише брух, што му је било понуђено. Сумњајући у услове и лекарску помоћ у затвору, предлог за операцију Јовановић је одбио.

Излазио је само на лакше кућне радове: чишћење пасуља, кромпира и другу припрему осуђеничке хране – није коришћен за рад у производним јединицама дома.[65]

Често је био у изолацији, а записано је да је три пута дисциплински кажњен.

Први пут, 20. јула 1950, када се „при транспорту групе осуђеника из дома пењао на прозор и провирио", добио је као казну „септембар без посете". Други пут је „украо новине милиционеру" и зарадио „месец дана без посета и пакета", а трећу дисциплинску казну је зарадио зато што је „за време дисциплинске шетње разговарао са осуђеним Врањешевићем" и за то је добио „два месеца без посете и пакета".[66]

У својим *Медаљонима*, говорећи о Стевану Мољевићу, Јовановић је записао:

---

62 Н. Јовановић, *нав. дело*, 17.

63 Архива КПЗ Ср. Митровица, досије Драгољуба Јовановића.

64 Исто.

65 Исто.

66 Исто.

„Дуго ми није било јасно зашто је управник Казнено-поправног дома одлучио да ме од првог дана, одмах после карантина, састави са првим човеком Дражиног Централног комитета, ни зашто нас је повремено састављао, тако да смо у истим собама проводили заједно пуних пет година. Мада се чуло да су неки четници спремали демонстрације и чак можда физички напад на 'главосека' који је, као члан Президијума, веровали су, 'одбијао њихове молбе за помиловање'. Учинило ми се да је управник хтео да ме заштити од непријатних евентуалности." [67]

Када је једног дана управник упао у њихову ћелију, брзо се уверио да је нешто друго било посреди. Тада га је Миленовић упитао шта мисли ко је јачи, он или Мољевић, а потом додао да он мисли да је он (Јовановић) јачи. Гордом Мољевићу, који и онако није волео политичаре, ово је само „дигло притисак", те је од тада њихов суживот био још тежи.

Јовановић даље каже:

„Врхунац силовитости је достигао кад ми је, опет једног јутра, пресудио у име четничке будуће правде, која ће сигурно доћи: 'Девет глава да имате, свих девет морате изгубити!' Када сам се и тада уздржао, заслужио сам да ми Марко Батрићевић на првој слободној шетњи захвали и честита на стрпљењу и мудрости."[68]

Овакав поступак Управе, да у исте ћелије смешта затворенике који ће се сукобљавати, те да те сукобе сама иницира и подстиче, био је саставни део њене политике према затвореницима. Требало је све учинити да међу њима влада неслога, неповерење и нетрпељивост. Зато су људи стално премештани из ћелије у ћелију и сеобе су биле свакодневна појава.

Кроз овакав поступак прошао је и Драгољуб Јовановић.

А да ипак није био „политички пиљеж", како је Мољевић тврдио, говори и то да се Антони Идн заложио за њега 1952. године.

Тада од помиловања није било ништа.

Поново је споменуто 10. јуна 1953, када је Тито у интервјуу новинарки Хелен Фишер, на њену примедбу да је чула да је Јовановић „страшан демагог" и да се не зна „шта ће се десити кад он изађе из затвора", одговорио следеће: „Тачно је да је он велики демагог, а један демагог, више штети од најактивнијег непријатеља. Свеједно, он неће бити још дуго у затвору. Ја не могу казати када ће бити пуштен, али по моме мишљењу, он на слободи више не може штетити. Уосталом, ако

67 Д. Јовановић, *нав. дело,* 255.

68 Исто, 257. Ипак су успели да поправе односе, што Јовановић приписује и свом стрпљењу и суздржавању приликом Мољевићевих вербалних напада.

буде опасан, ми га можемо опет затворити".[69]

Ипак, Драгољубу Јовановићу је даље издржавање казне опроштено тек 28. новембра 1955.

Његова једина кривица била је у томе што је мислио друкчије и то своје мишљење јавно заступао и бранио.

„И доиста, кривице Драгољуба Јовановића не би ни било да он није заузео чврст, мада не и бескомпромисан, став у одбрану свог и страначког политичког интегритета... Драгољуб је, у ствари, морао доћи у конфликт с нама комунистима. Односи у Фронту, па и у самој Народној сељачкој странци, коју су комунисти поступно изнутра освајали, развијали су се тако да је он морао или доћи у сукоб са нама или се одрећи сваке своје самосталне улоге. А то он није могао – самим тим што је био творац те странке и њеног програма – а да не прихвати с политичком смрћу и срамоту малодушности и поткупљивости... У томе је судбина Драгољуба Јовановића слична судбини левих есера у Русији, с тим што он није био револуционар као они, а ми југословенски комунисти смо били, можда, бољшевичкији бољшевици..."[70]

*

Случај Драгољуба Јовановића у пуном светлу оцртава однос комунистичке партије према својим идеолошким и политичким противницима. Ипак, за крај овога рада смо оставили да размотримо судбину Драгића Јоксимовића. Јоксимовић је, за разлику од Јовановића, који је са комунистима сарађивао, од почетка био жесток и активан противник новог друштвеног уређења, и ту своју делатност је на крају морао да плати најскупљом ценом, својим животом.

Драгић Јоксимовић је рођен 18. јула 1893. у варошици Бачини у Темнићком срезу у Моравском округу, у скромној али угледној породици трговца Милића Јоксимовића. По свршетку гимназије, завршио је Правни факултет у Београду, а затим је положио докторски испит у Немачкој. Бавио се адвокатуром и био је један од првака Демократске странке. Након рата активно је иступао у Народној скупштини противећи се променама у земљи, које су владајућој партији давале неприкосновену улогу у свим њеним институцијама.

Појављивао се као бранилац у многим судским процесима који су вођени против противника нове власти и друштвеног уређења, а једна од најзапаженијих његових одбрана била је она дата у процесу против Драгољуба Михаиловића.

Њему је кривицу, као и Јовановићу, било тешко наћи. Ухапшен је 16. јуна 1949.

69 Н. Јовановић, *нав. дело*, 614.

70 М. Đilas, *нав. дело*, 36–37.

године, а у истражном поступку је задржан дуже од годину дана.

Као главни сведок против Јоксимовића и његових пријатеља, појавио се Мита Димитријевић, познатији као „Мита Оливера", бивши саветник посланства, помоћник министра просвете, народни посланик и књижевник. Он је достављао податке Удби.

Јоксимовић је на претресу поводом тога изјавио:

„Јесте све је тачно, водили су се разговори и чула обична критика, али свима тим разговорима био је присутан и 'чика Мита', па и сам узимао учешћа у њима. Он је стално био с нама, и ако смо сви ми криви, крив је и он исто толико."

Одговор председника суда Чедомира Руменића био је следећи:

„Разумите једном Јоксимовићу, нисте ви оно што је 'чика Мита', он је наш пријатељ, а ви сте наш непријатељ, он је у нашој служби, он је наш помагач, да се одбранимо од таквих као што сте ви, који хоће да руше овај поредак. Захваљујући само њему и нашим људима, ми успевамо да дођемо до вас и да продремо у ваше рушилачке намере. Он је наш сарадник и може да говори шта хоће."[71]

Оваква изјава једног председника суда говори и о независности тог суда и о двоструким аршинима приликом одмеравања кривице, те о начину прикупљања доказа против оптужених.

Какво год било суђење и докази изнети на њему, Драгић Јоксимовић је осуђен пресудом Окружног суда за град Београд К 310 од 28. јула 1950. године на три године лишења слободе са принудним радом, а у Митровицу је из Пожаревца стигао 25. јануара 1952.[72]

У кратком опису кривичног дела у његовом досијеу стоји: „састајао се са својим пријатељима те на тим састанцима непријатељски се изјашњавао у односу на ФНРЈ", а све то из „политичке побуде".[73]

У пресуди је та кривица мало опширније дата. Оптужени су криви:

„Што су у току 1948. године па све до јуна 1949, састајући се у стану опт. Иванковића и на другим местима у присуству и других лица у свом непријатељском настојању да се измени постојеће државно и друштвено уређење у ФНРЈ ширили и преко својих познаника преносили вести о скорашњем неизбежном рату Истока и Запада, о томе да ће путем интервенције империјалистичких сила неминовно доћи до промене постојећег поретка у земљи и да ће се поново повратити на власт бивше буржоаске странке, да ће се повратити укинуте грађанске слободе, а ово све у циљу да се у народ унесе узнемирење, забуне и неповерење у стабилност

71 Ј. Облаковић, *нав. дело,* 138–139.

72 Архива КПЗ Ср. Митровица, досије Драгића Јоксимовића.

73 Исто.

постојећег државног и друштвеног уређења у ФНРЈ, што у суштини значи посредан позив на насилно обарање постојећег државног уређења у ФНРЈ."[74]

У образложењу пресуде налазимо како су оптужени признали да су слушали стране радио-станице, састајали за време празника и слава.

Све ове њихове радње квалификоване су као прикупљање података и спремање преврата. Тако се и виц о болесном зубу маршала Тита, који је једном таквом приликом један од оптужених испричао, тумачи као пренесено значење о променама у земљи, а шала, приликом које су оптужени прогласили, полагањем цилиндра на главе, између себе председника и министре нове владе, објашњава се на следећи начин: „Без сумње да је ово била шала, јер стављањем цилиндра на главу не постаје се председник владе или министар, али је ова шала била јасан одраз жеље и настојања оптужених".[75]

Колико су докази против оптужених били слаби говори и следећи закључак, који стоји после навођења истих:

„Несумњиво да изложене радње оптужених не садрже директан позив на насилно обарање постојећег државног уређења у ФНРЈ... Али по схватању овога суда, није неопходан услов да тај позив буде непосредан – директан."[76]

Током процеса и искази сведока тумачени су по нахођењу суда:

„У исказима сведока на главном претресу било је извесних одступања од исказа датих у претходном поступку. Али ова одступања по нахођењу овога суда дошла су делом жељом сведока да донекле ублаже кривицу оптужених, а делом услед тога што су сведоци дајући исказе у претходном поступку били ближи догађају, те је у њиховом памћењу тада било садржано више детаља, него када су испитивани на главном претресу, што је сасвим разумљиво, јер се временом извесни детаљи губе из осећања, док у сећању остаје суштина ствари [Постављамо питање: Шта је онда битно, детаљи или суштина – наша напомена]... Са ових разлога суд је и исказе сведока из претходног поступка узео као истините..."[77]

Навешћемо и примере ових исказа, који се налазе у Образложењу.

„Тако нпр., овај сведок [Никола Николић – наша напомена] у претходном поступку признаје да му је опт. Ђорђевић при свим сусретима говорио да ће бити промене, да ће бити добро док сазру трешње, дудиње или грожђе, а на претресу изјављује да му је опт. Ђорђевић говорио да ће за њих бити добро кад сазру трешње, дудиње или грожђе, јер ће ићи у Врање да их једу. Или овај сведок

74 Исто.

75 Исто.

76 Исто.

77 Исто.

у претходном поступку посведочио је да му је опт. Јоксимовић једном на путу од Каленић пијаце до Вуковог споменика говорио да је ситуација добра, да ће бити промене и да ће бити добро за нас, док је на претресу изјавио да му је том приликом опт. Јоксимовић рекао да је за нас добро, јер је наша земља добила зајам. Заиста, ова сведокова признања су за децу, а не за суд.

Зар се може претпоставити да ће се опт. Јоксимовић радовати што је наша земља добила зајам и што се тиме више учвршћује кад опт. Јоксимовић на претресу изјављује да је он најлојалнији противник комунизма."[78]

И као такав, „најлојалнији противник комунизма", Јоксимовић је изгледа остао и у затвору:

„Осуђеник Јоксимовић Драгић болује од срчане болести са честим нападима и као такав не ради нигде [У осуђеничком листу стоји да је приликом пријема у КПД Митровица осуђени Јоксимовић: „здрав" – наша напомена]. У политичком погледу је непријатељски орјентисан као буржоаски елеменат, говори против данашњег уређења у нашој земљи. Казна до сада није имала поправног утицаја на њега, те је управа дома мишљења да његову молбу за ублажење казне не треба уважити, већ је као неумесну одбити (10. јул 1951)."[79]

Непуних месец дана касније, 1. августа 1951, Драгић Јоксимовић је умро у КПД Сремска Митровица.

„Ноћас у 0 сати напрасно је умро у соби бр. 2 Треће зграде осуђеник Јоксимовић М. Драгић ки 637. Боловао је од: тешке дегенерације срчаног мишића и Angine pectoris.

Узрок смрти: Срчана кап (1. август 1951)."[80]

А ево како тај догађај описује Милан Рајић:

„Око десет сати увече, у таквом паклу, Јоксимовићу је нагло позлило, остао је потпуно без ваздуха, није могао више да дише, грцао је и гушио се полако. Одвели су га у одељење за умивање и наместили га да седне уз један сточић, ослонивши главу на руке. Како му је бивало све горе, осуђеници су једва успели да дозову кроз прозор дежурног милиционара и молили га да хитно позове лекара, јер умире човек. Питао је ко је болестан и када су му казали да је др Јоксимовић на умору, рекао је да ће известити дежурног официра. Време је пролазило, Драгићу је бивало све горе, а нико није долазио. Минути су били као године. Осуђеници су беспомоћно стајали око њега и гледали како се полако у њему гаси живот. Поред осталих, ту је био и намесник др Раденко Станковић,

78 Исто.

79 Исто.

80 Исто.

лекар и професор Медицинског факултета у Београду, шлогиран и слаб, без икаквих инструмената и лекова, није могао ништа да му помогне... Издахнуо је... око поноћи, између тридесет првог јула и првог августа 1951. године. Лекар, злогласни др Лањи, дошао је око два сата и констатовао је само смрт... Кад су ујутру, првог августа, понели Јоксимовића из болничког дворишта, болесници, који су били у шетњи, сазнавши кога носе, одмах су се сврстали и образовали шпалир на челу са Пером – Радомиром Лекићем, дуж целе стазе до болничке капије, скинувши капе и крстећи се у тишини одали му последњу почаст, као јунаку, који је пао на бојном пољу."[81]

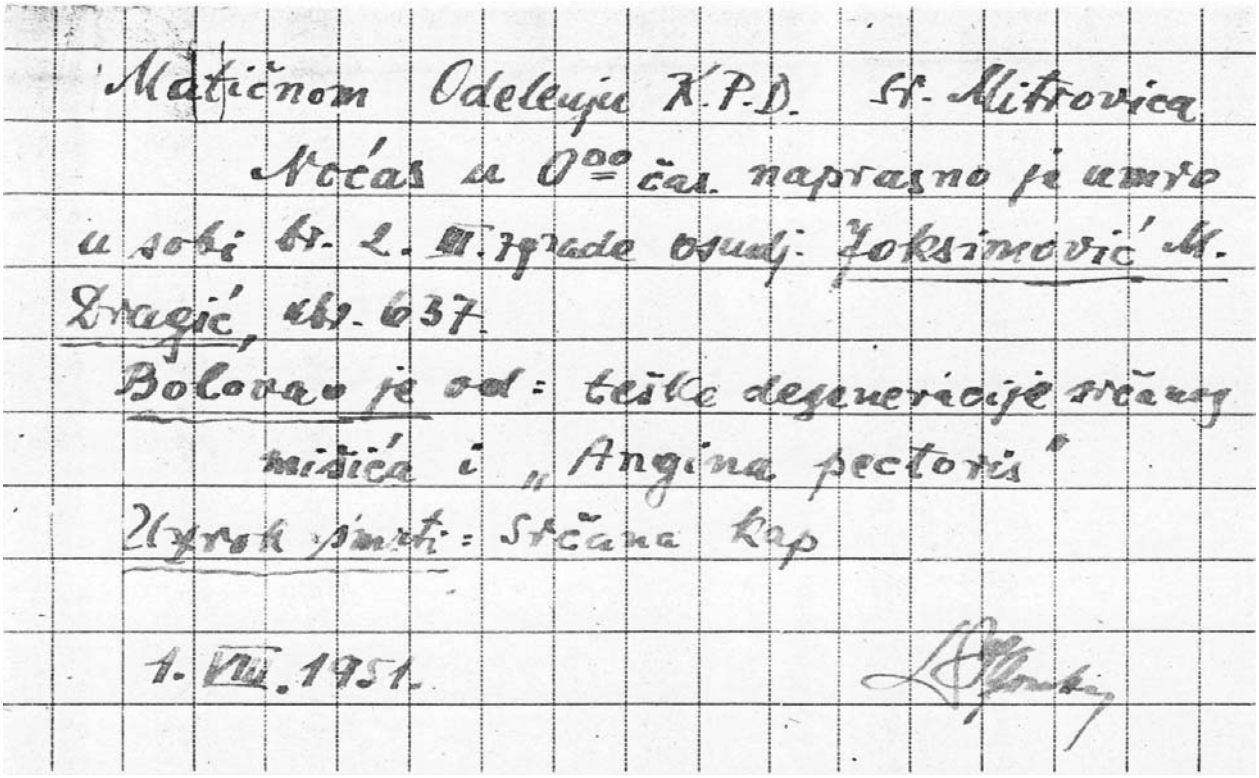
Matičnom Odeleuju K.P.D. Sr. Mitrovica
Noćas u 0⁰⁰ čas. naprasno je umro
u sobi br. 2. III. zgrade osudj. Joksimović M.
Dragić, ubr. 637.
Bolovao je od: teške degeneracije srčanog
mišića i „Angina pectoris"
Uzrok smrti: Srčana kap
1. VIII. 1951.

Факсимил вести о смрти Драгића Јоксимовића

И погледајмо, још једном завиривши у Оптужницу, шта је то што је одвело Јоксимовића у затвор, где га је снашла смрт:

„Оптужени Јоксимовић је човек, који се од ране младости отпочео да бави политиком и доцније у зрелим годинама активно учествовао у политичком животу старе Југославије. Он је човек политички потпуно оформљен и у друштву

81 Ј. Облаковић, *нав. дело*, 138–139.

у коме се кретао представљао је велики ауторитет. Оптужени је тога био свестан и знао је да су његове речи *кужно* [наше истицање] деловале на оне који су их слушали. Та вредност опт. Јоксимовића, његов ауторитет међу људима у чијој се средини кретао, представљају повећану друштвену опасност учиниоца овог кривичног дела. Није свеједно да ли је ово дело извршио овакав човек, као што је опт. Јоксимовић, или други човек без икакве политичке прошлости."[82]

То је била кривица Драгића Јоксимовића.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

ИЗВОРИ:

Необјављена архивска грађа:
Архива Казнено-поправног завода Сремска Митровица

ОБЈАВЉЕНА АРХИВСКА ГРАЂА:

Милорад Зечевић, *Документа са суђења Равногорском покрету, 10. јун – 15. јул 1946*, четири књиге, Београд 2002.

ШТАМПА И ПЕРИОДИКА:

Демократија, бр. 1–7, 1945.

Мемоарска грађа:
Сава Банковић, *У предворју пакла*, Вршац 1991.
Давид Дамјановић, *Живот и доживљаји*, б. м. 1985.
Milovan Đilas, *Vlast i pobuna*, Beograd 1991.
Димитрије Ђорђевић, *Ожиљци и опомене*, I–III, Београд 2001.
Драгољуб Јовановић, *Људи, људи...*, II књига, Београд 1975.
Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, IV, Београд 1997.
Јастреб Облаковић, *Титови казамати у Југославији*, (репринт оригиналног издања из 1960), Београд 2000.
Borislav Pekić, *Godine koje su pojeli skakavci*, I, Beograd 1987, II, Beograd 1989, III, Beograd 1990.

82 Архива КПЗ Ср. Митровица, досије Драгића Јоксимовића.

ЛИТЕРАТУРА:

Надежда Јовановић, *Живот за слободу без страха*, Београд 2000.

Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški, *Stranački pluralizam ili monizam (Obnova i zatiranje posleratne opozicije)*, Beograd 1990.

Министарство и министри полиције у Србији 1811–2001, Београд 2002.

Иван Негришорац, *Последњи дани књижевника Александра Илића (1890–1947): без праве одбране и без права на жалбу (прилози за биографију)*, Летопис Матице српске, књ. 483, св. 6, Нови Сад 2009, 1257–1271.

Бранко Петрановић, *Грађанске странке у Југославији 1944–1948. и њихов карактер*, Историјски гласник, бр. 1, Београд 1969, 71–85.

Бранко Петрановић, *Драгољуб Јовановић – идеје и судбина политичара*, Зборник Матице српске за историју, бр. 46, Нови Сад 1992, 215–232.

Живко Попов, *Писци у Митровачкој казниони*, Сунчани сат, год. 3, бр. 4, Сремска Митровица 1994, 55–72.

Miljan Garčević
Primary school Dobrosav Radosavljević Narod
Mačvanska Mitrovica

POLITICIANS OF CIVIL ORIENTATION IMPRISONED IN SREMSKA MITROVICA (1944–1955)

SUMMARY

After the Second World War was over, the Yugoslav Communist Party suppresed all other parties and introduced one-party system in the country. In order to achieve this goal as well as prevent their opponents from acting, new authorities enforced a series of law trials in which numerous eminent pre-war politians were sentenced to prison. The prison in Mitrovica was one of the places where these people served their sentence.

Former king's regents, Ivo Perović and Radenko Stanković, were sent to Mitrovica as they were accused of the governmental activities just before the War broke out, i.e. they were accused of signing the Tripartite pact. Exhausted and ill, Stanković died soon after having been released from prison.

Another group of politicians were those accused of collaboration with the oppressors. That is how former ministers Lazar Marković and Kosta Kumanudi found themselves in Mitrovica, as they participated in the trial of Draža Mihailović's group.

Kosta Kumanudi returned to prison, accompanied by former banate governer Velimir Popović, as they were accused of forming illegal political board which performed activities against the country. Velimir Popović died in prison on August 14, 1953 while Kosta Kumanudi was released from prison after more than six years of sentence.

Next group of convicts were members of different anti-communist youth organizations. As a member of Serbian National Revolutionary Youth, Dimitrije Đorđević eventaully came to prison as well as Borislav Pekić who was a political secretary of the Main board of an illegal anti-communist organization belonging to the Union of Democratic Youths of Yugoslavia.

Miloš Trifunović, the prime minister of the exiled government, found himself in Mitrovica as well, convicted for espionage. Due to efforts of a foreign agentry, he was

released from prison after having spent a year in it.

The law trial against Dragoljub Jovanović best represents how far the communist authorities were capable of going fighting their political opponents. Dragoljub Jovanović was secretary general of People's Peasant Party, which operated within People's Front. His main guilt was retaining the individuality of his Party and the fact that, in the Parliament, he critizisied different laws he deemed destructive to the progress of the country.

During his sentence, politician and lawyer Dragić Maksimović also died in prison.

УДК 726.4(497.113)"17" ;
271.222(497.11)-523.4(497.113)"17" ;
94(497.113)"17"

Ненад Нинковић МА
Одсек за историју
Филозофски факултет
Нови Сад

ЦРКВА СВЕТИХ АРХИСТРАТИГА МИХАИЛА И ГАВРИЛА У ЛАЋАРКУ ТОКОМ XVIII ВЕКА

Сенима Наде Нинковић (1952–2012)

Сажетак: Прве две цркве посвећене Светим архистратизима Михаилу и Гаврилу у Лаћарку подигли су становници Лаћарка од трошног материјала, прву око 1717. и другу, на месту прве, око 1731. Током четрдесетих и педесетих година XVIII века дошло је до интензивних миграција граничарског становништва са западног српског етничког простора у Срем, па и у Лаћарак, где се број домаћинстава повећао више од три пута. Стари храм више није одговарао духовним потребама новопридошлих верника, па се шездесетих година приступило изградњи новог храма, од чврстог материјала, и зидање је завршено 1766. Стилски нова грађевина припада бароку са рокајним елементима у ентеријерском простору. Сликарски репертоар је дело Григорија Давидовића Опшића и Кузмана Коларића, а дрворезбарски радови Марка Гавриловића. У раду се приказују узроци и последице миграција на подручју Лаћарка до шездесетих година XVIII века, када оне јењавају, њихов утицај на црквени живот и градњу новог храма. Посебна пажња је посвећена и биографијама лаћарачких свештеника XVIII века.

Кључне речи: Лаћарак, црквена општина, Карловачка митрополија, Војна граница, Григорије Давидовић Опшић, свештенство.

ЛАЋАРАК КАО МИГРАТОРНО ПОДРУЧЈЕ XVIII ВЕКА

Лаћарак се под овим именом први пут помиње у најстаријем османском попису Срема насталом између 1545. и 1548.[1] Овај податак упућује на чињеницу

1 За историју Лаћарка незаобилазне су две монографије: *Историја села Лаћарка* Тривуна

да је село постојало и у ранијем периоду, у време док је простор Срема улазио у састав Угарске.[2] На ово упућује и етимологија, јер је у корену имена села мађарска реч *lak* – станиште, насеље. Мада су Срби вероватно и раније живели у Лаћарку, први сигуран податак о томе пружа поменути османски попис. Лаћарак (Lakyarika) је тада имао 37 српских домаћинстава, од којих су четири била удовичка. Ово је време када је смедеревски санџакбег Мехмед Јахјапашић, коме је припадао и опустошени Срем, насељавао у њега српско становништво из унутрашњости Смедеревског санџака, што је дефинитивно одређивало његов српски карактер.[3] На основу другог пописа Срема (1566–1569) може се видети да је број домаћинстава повећан на 45, односно на основу трећег (1578) на 47. После овога број домаћинстава почиње да се смањује и 1614. је износио 31, колико их је било и око 1624.[4] Лаћарак је најпре припадао нахији и кадилуку Гргуревцима, док је у каснијем периоду припадао нахији и кадилуку Митровици. Село је у односу на данашње насеље било лоцирано севернije, на територији данашњих лаћарачких потеса Мали Лаћарак и Брдо, а састојало се од више засеока, који су се налазили на широком простору данашњег лаћарачког атара.[5] Из периода османске власти, на основу пописа из 1566–1569. и 1578. позната су имена двојице сеоских кнезова: Павела Лукаца и Илије Павела, највероватније оца и сина.[6] По податку из 1578. у селу је дошло и до првог преласка из хришћанске у муслиманску веру, међутим, ово није узело већег маха, нити је угрозило српски карактер насеља, који се задржао до краја османске власти.

Судбина Лаћарка и околних места у време Великог бечког рата (1683–1699)

Јанковића и *Лаћарак* Мирославе Вулетић. Јанковићева књига представља одличан извор за историју села крајем XIX и почетком XX века, док књига М. Вулетић представља неисцрпан извор података за период између два светска рата и посебно историју Лаћарка у време Другог светског рата (Тривун Д. Јанковић, *Историја села Лаћарка*, Нови Сад 1976; Мирјана Вулетић, *Лаћарак*, Нови Сад 2002). Међутим, за историју села у XVIII веку, нарочито његовој првој половини, неопходна су додатна истраживања.

2 Олга Зиројевић, *Цариградски друм од Београда до Будима у XVI и XVII веку*, Нови Сад 1976, 76–77.

3 Ема Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак 1476–1560: земља–насеље–становништво*, Београд 2004, 54.

4 О. Зиројевић, *нав. дело*, 77.

5 Иако су наведени као посебна места Ново Село и Дисенош (Диснош), ова насеља су као и Лаћарак била засеоци на територији данашњег лаћарачког потеса. Марко Јачов, *Срем на прелому два века (XVII–XVIII)*, Београд 1990, 37–38.

6 У првом попису налази се међу породичним старешинама и извесни Лукац Пејак, који је можда био отац Павела Лукаца. Bruce W. McGowan, *Sirem Sancaği mifassal tahrir defteri*, Ankara 1983, 98.

била је иста. Предео западно од Митровице је опустошен, а места разорена. О овоме најбоље сведочи опат Бонини који је по окончању рата видео опустошену Митровицу и записао: „Митровица је потпуно разрушена. У њеним рушевинама се виде многи зидови и велики број срушених кућа". Приликом обиласка Лаћарка, Новог Села и Дисноша опат је забележио да су то пуста насеља, без икаквих објеката, док су Мартинци и Кузмин управо у то време поново насељавани.[7] Говорећи о Дивошу, помиње велика померања околног становништва у правцу манастира и његовим константним миграцијама у потрази за бољим животом. Ако се расељено становништво и враћало после рата, једно је сигурно: из Лаћарка, Новог Села и Дисноша се није вратило до 1702. Штавише, чини се како се ово становништво у највећој мери никада није вратило у своја села, јер се на примеру Кузмина види да становништво које се у њега насељава потиче са територије Османског царства.[8] После потписивања Карловачког мира 1699. којим је завршен рат, део Срема је дошао под власт Хабзбуршке монархије, док је други остао до следећег аустро-турског рата под влашћу Османског царства. Граница између две царевине ишла је линијом од Сланкамена до Моровића, Лаћарак се нашао на граничној линији у саставу Хабзбуршке монархије, а Митровица је остала Османлијама. Већ у ово време Лаћарак се налазио у саставу Одескалкијевог Илочког властелинства.[9]

У периоду после 1702. почело је поновно насељавање Лаћарка, а међу првим мигрантима су били становници пореклом из Бачке који су бежали пред ратним

---

7 Опат Бонини каже за Лаћарак: „Запустело село Луђерац (Лаћарак) у прошлости је било насељено православним Рашанима сада има несрећу да је пусто и пограничко место. Нема ни шуме, ни зграде ни цркве већ само један запуштен млин који би се могао обновити. Последњи власник овог места Турчин био је Халил Марић из Београда". Он је од целог насеља видео само гробље, које и данас постоји и познато је као Старо гробље, а место где га је сместио, јасно говори да се стари Лаћарак налазио на око 5км од данашњег насеља, на потесу Брдо, између Манђелоса и Новог Села, чија је територија данас саставни део лаћарачког атара. М. Јачов, *нав. дело*, 51, 53–54, 56–58, 61.

8 Исто, 36–37, 48, 51, 53–54, 56, 61, 64.

9 Стварање Одескалкијевог властелинства на подручју Срема почело је 30. јула 1697. када је кнезу Ливију Одескалкију, рођаку папе Иноћентија XI, цар Леополд I дао донацију на Срем, на име позајмљене суме од 325.000 форинти, ради вођења рата са Османским царством. Тако је настало сремско војводство, односно дукат Срем – Ducatus Syrmiensis, познатије у литератури као Одескалкијев спахилук. У састав властелинства ушло је 36 насеља и 56 пустара. Касније, формирањем Петроварадинског војноградничарског пука тај број је смањен. Властелинство се делило на Илочко или Горњосремско и Иришко или Доњосремско, а у име Одескалкија властелинством су управљали провизори. Славко Гавриловић, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, Нови Сад 1979, 21–22, 28, 32, 35, 37, 42, 44, 57.

дејствима услед Ракоцијевог устанка (1703–1711). Занимљиво је да се породице из Бачке најчешће срећу у Лаћарку и знатно касније, тридесетих и четрдесетих година XVIII века.[10] Као село на граници две царевине Лаћарак је постао значајно насеље у које се полако приливало ново становништво. Било је, међутим, и неуспешних сеоба, које су из различитих разлога пропале. Једна сеоба спречена је 1707.[11] Несумњиво је Лаћарак постао актуелан за миграције када је у њему отворена једна од три царинарнице и тридесетнице у Срему. Први пут се овде помиње царинарница 1709, када је остварила профит од 890 форинти, док је 1713. остварен профит од 4553 форинте, што јасно говори да место и царинарница у њему постају све значајнији.[12] Број становника се и даље повећавао те је порез који је село плаћало око 1715. повећан и износио је 200 форинти.[13] Разлоге за ово повећање академик Славко Гавриловић је видео у досељавању породица, пре свега миграцијама из западних крајева, нарочито Лике.[14] У ово време (1715) Двор је, да би спречио кријумчарење соли, отворио солни магацин у Лаћарку и из ове филијале сољу снабдевао становништво западно од села. Складиштем је управљао лаћарачки тридесетничар Јохан Гашпар Шмит.[15] Нове промене у структури становништва последица су избијања још једног аустро-турског рата (1716–1718), када су војници обе зараћене стране пљачакали по Срему, па се већи број породица раселио и спас потражио у шумама. После сукоба са Турцима код Ирига у јануару 1717. напуштена је Митровица, која је до тада прешла у руке хабзбуршке војске, а угрожени су Лаћарак и Чалма. У таквим околностима део

10 Тада је у једном документу забележено да се чак тридесет шест породица из Лаћарка вратило у Бачку због великих намета. Димитрије Руварац, *Географске белешке*, Архив за историју Српске православне карловачке митрополије (у даљем тексту АИСПКМ), Сремски Карловци 1913, 174–176; Душан Ј. Поповић, *Срби у Срему до 1736/37*, Београд 1950, 25–26.

11 Радило се о сукобу између гувернатора Одескалкијевог спахилука Бартоломеа Гросија, коморског провизора и петроварадинског тридесетничара Петера Антона Валтера и генерала, команданта у Славонији и Срему Јохана Кристијана Нехема, у вези са одлуком о предаји спахилука Комори. Због овог сукоба онемогућена су двојица калуђера избеглих из Бачке у време Ракоцијевог устанка (1703–1711) да населе Лаћарак и Брајлово. С. Гавриловић, *Срем*..., 54–55.

12 Исто, 39; Славко Гавриловић, Иван Јакшић, Срета Пецињачки, *Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века; царинарнице и контумаци*, књига прва, Београд 1985, 63, 418, 424, 429, 431–432, 437, 444, 451–452.

13 С. Гавриловић, *Срем*..., 43–44; Владан Гавриловић, *Обавезе провинцијалног Срема 1714. године у порезу и огреву*, Споменица Историјског архива „Срем", 7, Сремска Митровица 2008, 124.

14 Radoslav Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, knj. III, Zagreb 1889, 306–312; Stjepan Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*, Zagreb 1962, 263–264; С. Гавриловић, *Срем*..., 43–44.

15 С. Гавриловић, *Срем*..., 53.

становништва је напустио село и склонио се на сигурнија места.[16]

Промене које је Лаћарак доживео од почетка Великог бечког рата до краја аустро-турског рата и Пожаревачког мира 1718. условиле су да се економски и поред погодних услова слабо развијао.[17] Овоме су у прилог ишле и злоупотребе спахијске власти, односно провизора и администратора који су уместо породице Одескалки управљали властелинством. Не чуди зато да је 1732. изасланик карловачког митрополита Вићентија Јовановића (1731–1737) забележио да су „људи у Лаћарку тако сиромашни да их је жалост погледати".[18] Међутим, без обзира на материјално стање село је између 1718. и 1734. насељено већим бројем породица, те их је 1734. било 54. Тенденција насељавања наставила се у наредних неколико година па је у попису из 1736/37. у Лаћарку забележено седамдесет старешина породица, односно седамдесет породица, десет ожењених браћа и синова, осам неожењених браћа и синова старијих од 15 год. и седам удоваца са поседом. Овом броју домаћинстава требало би додати и пет мушкараца који су представљали власт у селу (сеоски кнез Јовица Јуришић, биров Тодор Војиновић, ешкут Стојан Крстурац, вармеђа Стојак Познановић и писар Радосав). Први пут у овом попису се помињу породичне старешине чији потомци и данас живе у Лаћарку, а које су поједини аутори сматрали најстаријим породицама у селу.[19] Материјално стање ових породица и даље је било лоше.[20]

Нови мигранти населили су се у Лаћарак крајем аустро-турског рата 1738. из Босанске Дубице, када се у њега доселило чак 99 породица. Међутим, миграције нису само ишле у правцу села већ и из њега. Тако су се многи Лаћарци 1739. заједно са мештанима Бачинаца, Кузмина, Мартинаца, Ердевика и Бингуле

16 Исто, 59–60.

17 Економски развој био је спор, иако је у селу постојала скела независно од митровачке, која је могла да допринесе бољем развоју трговине. Непознато је, међутим, до када је радила ова скела. Славко Гавриловић, *Митровица – трговиште у Срему XVIII и XIX века (1716–1848)*, Београд 1984, 33.

18 Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 2, Нови Сад 1990, 208.

19 Реч је о Марку Станимировићу, Сими Кузминцу, Тодору Нинковићу, Лази Влаовићу, Јанку Миланковом (Миланковић), Мишку Вармеђи, Михајлу и Гаврилу Бадањчевићу (Бадањац) и Пођану Штрбчанину (Штрбачки). Поред људи пописани су први пут и лаћарачки потеси: Кривајски брег, Забран, Кривача, Кудељаре, Селиште, Шиб, Јазбине, Ливаде, Брдо, Окопи, Башчине, Испод пута, Тршчаре, Лимица, Стари Лаћарак, Греда. Душан Ј. Поповић, *Срби у Срему до 1736/37*, 199; Т. Д. Јанковић, *нав. дело*, 8.

20 Приликом овог пописа забележено је и имовинско стање Лаћараца, тако је уписано да имају 120 коња, 89 волова, 122 краве и јунице, 220 оваца и коза, 44 свиње, 31 кошницу, 180 јутара земље, 100 јутара ливада и 1 мотику винограда. Д. Ј. Поповић, *Срби у Срему до 1736/37*, 199.

привремено раселили како би избегли работу на грађењу Петроварадинске тврђаве и коначење војске. Расељавање је настављено и следеће године, а на основу представке администратора Илочког спахилука Михаела Черкића од 5. маја 1740. види се да је спахилук напустило 364 особе, од којих највише из Лаћарка, њих 80. Стање је постало још теже када је средином 1739. Лаћарак и околна места погодила епидемије куге, те је у њему преминуло 207 људи, а 120 их се раселило. Овакав тренд расељавања довео је до тога да су представници Митровачког и Земунског спахилука 1742. тражећи проширење Војне границе на Лаћарак, Мартинце, Кузмин и Бачинце, изјавили да су ова места скоро сасвим пуста. Економско оптерећење је за становнике представљало значајан проблем који су они на сваки начин настојали да избегну, а он је био перманентан све док комисија Патачић–Енгелсхофен 1745. није дефинитивно извршила разграничење Провинцијала и Војне границе.[21]

Крај владавине цара Карла VI и почетак владавине Марије Терезије био је за Лаћарце веома буран период, који је одредио даљи развој њиховог села. Питање ушторавања села и његовог укључивања у систем Војне границе решен је управо у ово време. Са овим догађајима уско је повезано насељавање Лаћарка 1743. по наређењу војних власти, несумњиво да би Лаћарце лакше придобили за војноградничарско уређење. Наређење је извршио капетан Видак из Слуњског пука, када је са двојицом свештеника, Николом и Остојом, и петнаест породица из Петровог Личког Села, Раковице, Слуња, Цетинграда, Топуског и Глине у пролеће 1743. кренуо ка Лаћарку, где је стигао у априлу. Истовремено грађене су куће чатмаре и формиране прве улице, по важећим санитарним прописима. До јесени сви Лаћарци који су живели по раштрканим земуницама морали су се из њих иселити и уселити се у новоизграђене куће. Поделу кућа и земљишних поседа обавила је једна комисија у јесен 1743. на чијем челу се налазио капетан Видак. Првих петнаест кућа са окућницом од једног катастарског јутра добили су досељеници који су стигли са капетаном Видаком, а онда су се ређале остале лаћарачке породице. Тако је тада дошло до формирања три улице – Сремске, Школске и 1. новембар, између њих, или, како су их савременици звали: Сремачки шор, Црквени шор и Друм.

Досељавање нових породица у вези је са намером да се Војна граница прошири дуж Саве у Срему, у делу који је долазио под власт Илочког властелинства. Несумњиво су зато насељене породице из Војне границе, а најзначајнија личност у селу постао капетан Видак. Покушаји проширивања територије Војне границе

21 С. Гавриловић, *Срем*..., 222, 233, 255, 270; Исти, *О насељавању српске милиције и Климената у Срему (1737–1742)*, Историјски часопис, Београд 1959, 253, 257; М. Јачов, *нав. дело*, 87.

на Лаћарак са околином, јављају се већ од доласка досељеника које су на подручје Срема довели мајор Вук Исаковић и пуковник Атанасије Рашковић, крајем 1737. и почетком 1738. Највише се на томе радило 1742, али ипак је тада изостало укључивање Лаћарка, Мартинаца, Кузмина и Бачинаца у састав Војне границе. Намери проширења територије Војне границе ишао је наруку и притисак који је на становништво током скупљања спахијског десетка вршио администратор Черкић. Сељацима из Дивоша, Мартинаца и Лаћарка наредио је да десетак одвезу у Руму, која се, истина, налазила у саставу Одескалкијевог властелинства, али Иришког. Године 1742. Лаћарци нису извршавали своје обавезе у преносу дрва и фашина те се у децембру Лаћарак нашао на мети егзекуције, а њихово незадовољство је било све веће. Почетком 1743. позната је тужба спахијских поданика у којој се наводи да Лаћарци поред уобичајених давања и работа још морају да издржавају спахијске службенике, како у тужби стоји: „Хрвате", под којима су се подразумевали становници Хрватске војне границе, етнички гледано Срби. Радило се о управо досељеним поданицима које је довео капетан Видак, али није искључено да је реч и о насељеницима који су стигли из Босанске Дубице 1738. јер они нису постали спахијски поданици већ српска милиција. Лоша ситуација је само повећавала исељавање породица и одлазак мушкараца добровољно у рат у саставу Петроварадинског пука.[22] Међутим, управа властелинства је порез покушала да наплати становништву које је остало у Лаћарку, те су Лаћарци о томе упутили писмо патријарху Арсенију IV 1744. обавештавајући га о расељавању. У представци патријарху стоји: „Обзнањујемо великој господи и тужбу имамо како смо мучни остали, људи одселише се, а ми њиово бреме даемо, и њиову порцију, а нама лакше ние. Ни едно село толику муку неподноси колико ми, ако нам лакше не буде, немоштно нам подносити, да нам допусте да идемо по други мјести, не можемо њиов десетак остатни издавати".[23]

Лаћарак је коначно ушао у састав Петроварадинског пука 1745. У јуну ове године почело је изјашњавање поданика из места која нису била у саставу Војне границе да ли су за њу или Провинцијал. Илочки провизор је обавестио да су се у Лаћарку за Војну границу изјаснила 22 домаћина и 8 браће, а 16 домаћина и 7 браће против.[24] Овај податак није значајан само за питање проширења Војне границе већ и за бројност породица у Лаћарку. Ради се у ствари о породицама

22 С. Гавриловић, *Срем*..., 269–275, 279, 315, 322, 328, 330, 342.

23 У даљем тексту Лаћарци су упознали патријарха ко се све поименце раселио. Већина ових породица, а набројано је седамдесет и једна, никада се није вратило у Лаћарак. Д. Руварац, *Географске белешке*, 175–177.

24 С. Гавриловић, *Срем*..., 453.

које су у Лаћарак досељене пре 1738, јер су оне досељене после тога већ биле у војнограничарском статусу. Тако се из извештаја види да у селу има 38 домаћина и 15 браће који су досељени у ранијем периоду. У новембру 1745. завршено је укључивање Лаћарка у састав Војне границе.[25]

Иако су од 1745. Лаћарци учествовали у ратовима које је водила Хабзбуршка монархија, од којих су поједини били нарочито тешки, број становника Лаћарка се било миграцијама, било природним прираштајем, стално повећавао. До већег расељавања 1744. промене у броју домаћинстава су биле честе. У каснијем периоду тренд расељавања је био знатно слабијег интензитета.[26] По подацима из 1756. број кућа је износио 80. Већ 1759. тај број се повећао за 60 кућа, подељених у пет парохија.[27] У наредних седам година дошло је до нових миграција из западних крајева Војне границе, па је број кућа 1766. износио 295.[28] У то време су формиране нове улице, односно, како су их Лаћарци звали: Трећи и Четврти шор и Ћуковац (данас Фрушкогорска, Партизанска и Железничка улица). Породице које су тада насељене куће су добиле управо у овим улицама.[29] Број кућа се и даље повећавао, али је прилив становништва био слабији него до тада. Тако је у Лаћарку 1774. било 323, а 1791. 330 кућа.[30]

---

25 Исто, 456–457, 459.

26 На основу једног податка из 1749. број кућа у Лаћарку износи 200. Међутим, унутрашњом анализом овог документа може се уочити да податак није веродостојан. Прва нелогичност је била та да су осим у два случаја сва места која су пописана имала округао број душа – 200, 100, 80 итд. Друга је списак родитеља који је наведен у Лаћарку, а чија су деца школског узраста, који износи 68 душа, односно 68 породица, што је сигурно ближе податку колико је укупно било кућа, него податак који је наведен у документу. АСАНУК, МПА, „Б", 8/1749; Срета Пецињачки, *Један извештај о малим српским школама у Митровачком протопопијату из 1749. године*, Зборник за историју Матице српске, 4, Нови Сад 1971, 84–85.

27 Податак је добијен на основу чињенице да је те године плаћено 140 димница. АСАНУК, МПА „А", 407/1759.

28 У целој Архидијецези само су три насеља имала више православних породица од Лаћарка: Карловци, Ириг и Вуковар. Д. Руварац, *Српска...*, 37–53.

29 Из 1768. постоје подаци и о католичком становништву у Лаћарку – наводи се да ту живи укупно девет католика у две породице, али се не види из документа да ли је реч о привременим становницима као представницима власти или је у питању трајно насељено становништво. *Srijem 1735–1768*, Kanonske vizitacije, knjiga IV, priredio Stjepan Sršan, Osijek 2006, 405.

30 Димитрије Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века по архивским списима*, Сремски Карловци 1902, 9, 24, 43–44, 62; Исти, *Статистички подаци Архидијецезе Сремско Карловачке из година 1774, 1798, 1808, 1819, 1833, 1910*, Споменик Српске краљевске академије, други разред, 51, Земун 1925, 82.

ЦРКВА – ОД ПЛЕТАРЕ ДО БАРОКНОГ ХРАМА

Без довољно историјских извора данас је тешко тврдити када је подигнута прва православна црква у Лаћарку. Као доказ постојања црквеног објекта у време када је простором Срема владало Османско царство може се узети чињеница да се у првим турским дефтерима за Сремски санџак у Лаћарку наводе имена двојице људи уз чије име стоји реч поп – Степан Поп и Селак Поп. У овом смислу знатно је атрактивнији други попис, у којем се помињу поп Јован и Дуна, брат попов.[31] Ништа мање није значајан ни податак из истог пописа да су Лаћарци платили 85 акчи тапију на земљу коју су купили за градњу цркве.[32] Да ли је на овом земљишту подигнута црква и где се она налазила и данас је непознато, мада се може претпоставити да није била од тврдог материјала и да се налазила негде на територији старог Лаћарка, вероватно потеса Брдо, као географски највишој тачки. У трећем попису насталом 1578. нема помена ни цркве нити особа уз чије је име додата реч поп, док се у четвртом попису 1595. помиње поп Михајло. Ово је уједно и последњи познати податак који се односи на цркву у Лаћарку у време када је село било у саставу Османског царства. Хронолошки посматрано, први податак после овог који се односи на лаћарачку цркву потиче из пера опата Бониниja из 1702. када је забележио да у Лаћарку „...Нема ни шуме, ни зграде **ни цркве**...".[33]

Под влашћу Хабзбуршке монархије Лаћарци су око 1717. подигли цркву од трошног материјала.[34] Непознати су мајстори који су је градили и њена стилска обележја, а тешко да се и може говорити о неким архитектонским достигнућима. Није искључено да су је градили сами Лаћарци, предвођени „рацким цимерманом" који се помиње као житељ Лаћарка.[35] Да је горњи податак о градњи цркве у Лаћарку тачан говори и чињеница да је карловачки митрополит Вићентије Поповић Хаџи-Лавић 1718. дао свештенику Константину Стојкову синђелију на Лаћарак. Да ли је уз њега још било свештеника у селу око 1718. непознато је, али су они свакако у наредним годинама стигли у село, јер на основу података које је донео 1724. администратор и сремски судија Симон Волфганг Ајгнер,

---

31 "...Yovan-pop....Duna birader-i pop..." Bruce W. McGowan, *нав. дело*, 98.

32 Исто, 99.

33 М. Јачов, *нав. дело*, 54.

34 Овај податак непознато на основу којих извора доноси Тривун Јанковић, мада он у свом излагању не прави разлику између ове и касније зиданих цркава. Т. Д. Јанковић, *нав. дело*, 23.

35 За њега се зна да је градио црквене објекте, јер је 1725. радио на изградњи цркве у Вуковару. С. Гавриловић, *Митровица*..., 22.

када је 19. августа упутио један извештај митрополиту Вићентију, види се да у Лаћарку постоје три свештеника: Рацко, Мишко и Коста (Константин Стојков).[36]

Извештај који је судија Ајгнер упутио митрополиту Вићентију открива појединости из живота тадашњих лаћарачких свештеника, односно сукоб до којег је међу њима дошло. Тројица свештеника су пре 1724. поделила село на три дела, односно на три парохије. Из непознатог разлога су сва тројица средином 1724. била у Карловцима код митрополита Вићентија, а за време док су били одсутни, замењивао их је јарачки свештеник Пана. Овај свештеник је у њиховом одсуству сахранио супругу извесног Живана Гојковића, који је платио свештенику педесет новчића за сахрану. Овај новац је поп Пана поделио Рацку и Мишку, док Кости није дао ништа јер му је митрополит „духовне скерби укочио". Покојница је била у парохији попа Косте, те је он од Живана Гојковића на име штоле, како Симон Волфганг Ајгнер извештава преко обичаја, тражио четири форинте, које Гојковић није могао да исплати, па је попу Кости уместо новца дао јутро жита. У извештају се даље говори како је поп Коста жито и пожео, али да је приликом утовара жита дошло до сукоба са свештеницима Мишком и Рацком, јер су и они почели да товаре жито. Тада је дошло до физичког обрачуна између свештеника Мишка и Косте, док су Рацко и Стефан, брат попа Косте који је присуствовао догађају, више били посматрачи. По рањавању попа Косте дошло је до прекида сукоба. Није искључено да се нетрпељивост међу њима јавила раније, те да су управо из тог разлога били код митрополита Вићентија.[37] Након овог сукоба митрополит Вићентије је одузео свој тројици свештеника свештеничко звање, које им је касније враћено. Судија Ајгнер који је читав спор водио обавештавао је митрополита да поп Рацко у сукобу није има кривице, те га је молио да му врати свештеничко звање и дозволи му да свештеничку службу обавља у Лаћарку.[38]

Сукоб лаћарачких свештеника није онемогућио напредак црквене општине. На месту цркве из 1717. подигнута је најкасније 1731. нова, такође плетара. Податак о новој цркви оставио је егзарх митрополита Вићентија Јовановића (1731–1737), архиђакон и потоњи београдски митрополит Вићентије Стефановић,[39] који је у име митрополита 1732. и 1733. извршио канонску визитацију цркава у Срему. У Лаћарку је боравио 1. фебруара 1733. и том приликом је забележио поред податка

36 АСАНУК, МПА „Б", 3 I-1724. и 3 II 1724.

37 Судија Ајгнер помиње у писму казну изречену попу Кости од стране митрополита и податак да Коста није могао да сам добије жито већ да га је морао поделити са другом двојицом. АСАНУК, МПА „Б" 3 I-1724. и 3 II 1724.

38 АСАНУК, МПА „Б", 3 I-1724. и 3 II 1724.

39 Д. Руварац, *Српска*..., 90.

да је црква нова од плетара и покривена шиндром, да има дрвену трапезу и камену крстионцу (највероватније је реч о крстионици која и данас постоји у цркви).[40] Цркву је осветио 28. јула 1731. епископ Никанор Крушедолски. Архиђакон је тада забележио да у Лаћарку постоје две парохије и двојица свештеника: Крста Гавриловић и Симеон Николајевић. Крста Гавриловић је у Лаћарку сигурно био око 1725, јер се тада код њега школовао будући шишатовачки јеромонах Пајсије Мијатовић.[41] Овај податак упућује на чињеницу да је дошао за свештеника после горе наведеног сукоба. Нажалост, осим наведених података нема других о лаћарачкој цркви у овом и дужем наредном периоду. Први податак у вези са црквеним животом потиче тек из 1750. када је митровачки протопрезвитер Стефан Пешић јавио митрополиту Павлу Ненадовићу да у Лаћарку од црквеног сина Пеје власти наплаћују све порезе као и од осталог становништва, иако их он као црквени син не би требало да плаћа. Сам Пеја је веома сиромашан, некад је порезе за њега плаћала црква, а када она то није чинила, њега су хапсили и држали у затвору.[42] Проблема са присилом око наплаћивана пореза људи који су у вези са црквом било је и касније, па је други митровачки прота Илија Марковић обавештавао истог митрополита 1760. да је региментски командант Мартиновић наредио лаћарачком свештенству да иду у рат, односно да прате трупе као војни свештеници. Истовремено се прота жалио да су војне команде по компанијама примиле наредбу од команданта Петроварадинског пука да хапсе и затварају свештеничку браћу која нису ишла у рат (Седмогодишњи).[43]

Лаћарак и цркву у њему је посетио митрополит Павле Ненадовић 26. јула / 6. августа 1750. и том приликом је извршио чин освећења антиминса, који се у

---

40 У цркви су још постојали: „2 плаштанице од беза, антиминс нов, јеванђеље српско, ковчежић од дрвета. На проскомидији: путир и дискос од лима жута, звездица од пиринџа, кашика од туча; ваздух и дарци од мусулина. На иконостасу: 2 велике и 28 мали икона на хартији. Од одежда: 2 одежде од чита, 2 стихира од беза и чита, епитрахиљ од беза, наруквице од свиле, појас-тканица. Од црквених књига, лавовских: јеванђеље; српских: служебник, пентикостар, каноник, кадионица од пиринџа, 2 свећњака од дрвета а 2 од гвожђа, 6 кандила од пиринџа, барјак изображен, налоња, 2 иконостаса, столова 24, 3 прозора". Д. Руварац, *Српска*..., 89–90.

41 Јеромонах Пајсије је пореклом из Лаћарка. Рођен је 1718/1719. Био је ожењен и као мирски свештеник је живео у Лаћарку са женом, али није имао парохију. Зађаконио га је епископ бачки Висарион Павловић (1731–1756) 1737. у саборној цркви у Сремским Карловцима, а запопио епископ темишварски Георгије Поповић 1738. Када се 1741. замонашио у Шишатовцу, довео је у манастирски прњавор мајку о којој се старао. Знао је да чита и поје, а да пише помало. Димитрије Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год.*, Сремски Карловци 1903, 136–137.

42 АСАНУК, МПА „Б", 39/1750.

43 АСАНУК, МПА „А", 14/1760.

олтару налазио и средином XIX века.[44] Вероватно је његова посета иницирала радове на оправци храма који су извођени између 1752. и 1754. На основу рачунског извештаја који су почетком 1754. поднели свештеник Никола Цвејић и епитроп Никола Васић, купљено је звоно, нове певничке скамије и крст који се налазио на крову цркве.[45] Ипак, ово није било довољна мера која би омогућила несметани духовни живот верника. Ово потврђује и један податак из 1758/59. када је забележено да је црква „худа".[46] Значајне миграције из педесетих и шездесетих година XVIII века, пре свега становништва из западних крајева, у потпуности су измениле слику тадашњег Лаћарка. Миграције су дале нови подстицај за развој села, а како се показало и духовног живота.[47] Стари храм, од трошног материјала и мањих димензија, више није одговарао својој намени, јер се број становника од његове последње оправке више од три пута повећао. Било је неопходно изградити нови храм, који ће одговарати потребама новопридошлих верника. Томе се приступило шездесетих година XVIII века.[48] Дотадашње градитељско искуство домаћих мајстора није било велико, па иако се спорадично у документима појављују домаћи зидари, у пракси су српске барокне храмове најчешће градили војни мајстори, пре свега Немци. Лаћарачка црква у том погледу не представља потпуни изузетак, и њу су градили страни мајстори, али не Немци већ Италијани, што није био чест случај у Карловачкој митрополији.[49] Градња цркве је завршена 1766.[50] када је 19/30. јуна освештана, а чин освећења је обавио митрополит Павле Ненадовић. Она је као и ранији лаћарачки храмови била

---

44 Архив црквене општине Лаћарка (у даљем тексту АЦОЛ), Економска књига.

45 АСАНУК, МПА „А", 9/1754.

46 АСАНУК, МПА „А", 407/1759.

47 О напретку духовног живота сведочи и чињеница да се Лаћарци често појављују као приложници у њима најближем манастиру Кувеждину; од 1756. до 1767. помене у овом манастиру платило је 14 Лаћараца, од чега свештеник Теодор Шербула чак четири пута. Прилоге су наставили да дају и у наредном периоду, те је до краја века прилоге дало још осам житеља Лаћарка. Музеј Српске православне цркве (у даљем тексту МСПЦ), 345.

48 Од овог времена се воде и црквени протоколи крштених, умрлих и венчаних, што је било у складу са наређењима митрополита Павла. Очувани су готово у континуитету до данашњих дана и представљају прворазредни извор за генеологију лаћарачких породица, али и друштвену историју. АЦОЛ.

49 Миодраг Коларић, *Српска уметност у XVIII веку*, Београд 1954, 16; Дејан Медаковић, *Барокна архитектура у Подунављу*, Летопис Матице српске, књ. 388, Нови Сад 1961, 348.

50 Годину дана раније јавило се незадовољство лаћарачког становништва. На челу незадовољника био је свештеник Теодор Шербула, који је са њима намеравао да се исели у Белегиш, што су војне власти онемогућиле. АСАНУ, МПА „Б", 100/1765.

посвећена Светим архистратизима Михаилу и Гаврилу. Број верника и економска снага црквене општине одређивали су димензије цркве, те тако она спада у ред највећих сеоских храмова подигнутих у XVIII веку. Црква је зидана као једнобродна грађевина, којој је на западу додат звоник. Архитектонски елементи на спољашњим зидовима су веома оскудни, а пажња је, како је то било типично за српску сакралну барокну архитектуру, посвећена западној страни, звонику и улазу. Иако у документима нема података чиме је црква покривена, може се претпоставити да је реч о дрвеном материјалу, јер се у каснијим документима помињу честе репарације (оправке) храма.[51]

Завршетком зидарских радова црква је постала погодна за богослужење, али радови на њој нису били завршени. Напротив, украшавању ентеријера тек је требало да се приступи. Прво се наметала потреба да буде урађен иконостас, а најпре дрворезбарски део посла који је 1769. завршио Марко Гавриловић.[52] Поред иконостаса радио је певничке столове и владичански трон у рококо стилу. Извесно је да је имао помоћнике у овом послу,[53] највероватније свог старијег сина Арсенија Марковића.[54] Иконостас има доста барокних елемената, али је наглашено присуство рококоа. Профилисани венци деле иконостас у три хоризонталне зоне. Чипкаста, раскошна резбарија је грундирана и позлаћена, а различите С волуте у комбинацији са рокајним елементима − годрониранim листовима и вегетабилним мотивима, доминирају као декоративни елемент. Царске и мале двери, као и фронтони изнад престоних икона, издвајају се маштовитом обрадом. Стубови, који су марморирани, имају коринтске капителе.[55] Владичански престо, такође у барокно-рокајном стилу са честим С волутама и листовима, уздигнут је на три степеника, а на врху има балдахин који се завршава волутама на којима је круна. Трон је касније украсио представом Јована Претече сликар Григорије Давидовић Општић. Нешто више о певничким скамијама је тешко рећи јер су оне претрпеле доста измена у класицистичком стилу.[56]

---

51 АЦОЛ, Економска књига.

52 Бис. Гавриловић, *Неки дрворезбарски центри у Војводини*, Рад војвођанских музеја, 3, Нови Сад 1954, 240.

53 Није искључено да му је помоћник био и Димитрије Илић, Карловчанин. М. Коларић, *Српска уметност...*, 17.

54 Мирјана Лесек, *Резбарија иконостаса саборне цркве у Сремским Карловцима*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, VI–VII, Нови Сад 1976, 298; Иста, *Иконостас старе цркве манастира Кувеждина*, Фрушкогорски манастири, зборник радова, Нови Сад 1990, 146.

55 Лазар Мирковић, *Теодор Крачун*, Нови Сад 1953, 33.

56 Мирјана Лесек, *Сремски радови Марка Гавриловића, дрворезбара друге половине XVIII века*, Сунчани сат, бр. 7, Сремска Митровица 1997, 201–205.

Ауторство лаћарачког иконостаса није се дуже време доводило у питање и на основу једног писма, које је објавио Димитрије Руварац, а које је Захарија Орфелин послао свом синовцу Јакову марта 1773, оно је приписивано Теодору Крачуну, најпознатијем српском барокном сликару. Старији аутори ово нису доводили у питање. Међутим, проф. др Лазар Мирковић је скренуо пажњу да је лаћарачки иконостас најслабији Крачунов рад, да лица није радио добро као што је то чинио на другим иконостасима, да је већа пажња једино посвећена престоним иконама, али да се и колорит својим светлијим тоновима разликује од осталих радова овог аутора.[57] Полазећи од ове чињенице, др Мирјана Лесек успела је да утврди ко је заиста аутор сликарског репертоара иконостаса. Био је то Григорије Давидовић Општић, пореклом из Чалме. Овај аутор је припадао кругу сликара који су били под утицајем Крачуновог стваралаштва и вероватно заједно с њим изводио поједине радове на иконостасу, односно на оним деловима који су сматрани мање битним. Свакако је он међу уметницима друге половине XVIII века по ликовним схватањима најближи Крачуну.[58] Утврђивањем стилских разлика у делима ова два аутора јасно се показало да је лаћарачки иконостас Општићево дело и то из његове ране фазе, односно његов први познати иконостас. Ни он сам није овде радио све сликарске радове, већ је сликао престоне иконе, царске и мале двери и композицију *Света тројица крунишу Богородицу* изнад царских двери. Остале иконе је радио неко од његових помоћника, могуће Јефрем Исајловић.[59] Током одређивања ауторства иконостаса Општићеви радови су поређени са Крачуновим, што је најчешће резултирало њиховом негативном оценом.[60] У овој фази Општићевог стваралаштва још увек су присутни утицаји ране фазе барока и Димитрија Бачевића. Набори на одећи су крути, линеарни, што оставља утисак већих димензија фигура. Палета боја које је користио је светла, а пре свега су то плава и црвена. Поједине фигуре су непропорционално издужене, нарочито њихова лица (високо и широко чело, наглашене јагодице и сужење ка бради), чиме је наглашавао њихов аскетизам, а често их доста неспретно поставља у окружење. При радовима се ослања на Крачунова идејна решења, па се срећу идентичне композиције, али Општић још увек нема сигурност нити

57 У писму је писало „Да је ветрогоња Теодор Крачун поред сомборског иконостаса, погодио још [да ослика иконостасе у] Нештину и Лаћарку". Л. Мирковић, *Теодор Крачун*, 11; *Захарија Орфелин*, приредио Боривој Чалић, Нови Сад 2011, 318.

58 Мирјана Лесек, *Уметничка баштина у Срему*, књ. IV, Сремска Митровица 2006, 237.

59 Мирјана Лесек, *Барокно сликарство у Срему*, Нови Сад 2001, 198–199, 208.

60 Мирјана Лесек, *О аутору иконостаса цркве Светог Гаврила у Лаћарку*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, VI–VII, Нови Сад 1976, 109–114.

Исус и Самарјанка (иконостас)

лакоћу у сликању којима је Крачун овладао.[61] Речју, Општи у овој фази, сликајући свој први иконостас, још није прихватио или савладао елементе високог барока, већ ствара као сликар ране барокне фазе.[62]

61 На престоним иконама су поред Богородице (испод ње у соклу Бекство у Египат) и Исуса (испод у соклу Христос и Самарјанка) насликани Свети Јован (у соклу Усековање главе Јована Претече) и Архистратиг Михаило (у соклу Ученици секу класје). На царским дверима су насликане Благовести, на јужним Свети Димитрије као војник, а на северним Свети Георгије, такође као војник. Изнад царских двери је Недремано око које је представљено композицијом у којој Исус као дечак спава на крсту. Над јужним дверима је Целивање Јелисавете, а над северним композиција Исус, Марта и Марија. Изнад Недреманог ока је насликано Крунисање Богородице. Са сваке стране ове иконе налази се у првом реду по шест празничних икона, а другом по шест апостола. На северној страни су празници: Цвети, Преображење, Ускрс, Силазак Светог духа, Успеније Богородице и Вознесеније, а на јужној: Крштење Христово, Сретење, Рођење Богородице, Благовести, Ваведеније Богородице и Рођење Христово. На врху иконостаса се налази Распеће са Богородицом и Јованом, а поред Распећа са сваке стране је по шест пророка.

62 М. Лесек, *О аутору иконостаса цркве Светог Гаврила у Лаћарку*, 112–114; Иста, *Барокно*

Григорије Давидовић Општић није завршетком рада на лаћарачком иконостасу прекинуо везу са црквеном општином. Напротив, 1786. он је поново у Лаћарку, опет због сликарског посла, али овог пута су у питању били радови на осликавању олтарског простора и прва два травеја наоса.[63] За разлику од сликарског стваралаштва на иконостасу за оно које је оставио на зидовима историчари уметности су имали само похвале. Декоративни елементи које је насликао јасно указују на рококо и свакако на нову фазу у стваралаштву. Својим илузионистичким третманом и рокајном декорацијом ово сликарство се издваја од осталог зидног сликарства сремских цркава у другој половини XVIII века.[64] Цветна тематика у олтару и травејима, којима сликар повезује уоквирене представе светитеља, симболише блаженство и срећу која се постиже жртвовањем за хришћанску веру. Сама тематика, односно избор приказа светаца, била је диктирана тиме што је ово била црква граничара,[65] па су прикази светих ратника и Срба светитеља части.[66] Овај историзам није новина, он је доминантна црта барока, па и његове српске варијанте, а могао је бити појачан посланицама карловачких митрополита, пре свих Павла Ненадовића који је подучавао граничаре да је њихова улога и задатак да се жртвују, док је ово жртвовање приказивао Бечком двору као израз лојалности и залог који обезбеђује поштовање Привилегија.[67] Овим се постигло повезивање народа, постигло се заједништво које се видело и у лаћарачком храму, где се граничари предвођени својим старешинама, потпоручником Јованом Јовшићем и капларом Петром Поповићем, појављују као заједнички ктитори сликарства у травејима. Групно ктиторство које се развијало нарочито

сликарство у Срему, 199.

63 Општић је урадио и низ целивајућих икона за лаћарачку црквену општину, које је сликао смелим и лаким потезима, импресионистички, са веома добрим градацијама, њему омиљених боја, црвене и плаве, као нпр. на икони Васкрсења. М. Лесек, *Барокно сликарство у Срему*, 207.

64 Исто, 199.

65 У цркви се налази чак пет представа Светог Георгија, два медаљона са сценама из његовог погубљења и три представе као стојећег ратника са копљем у руци. Ако се овоме додају композиције Срба светитеља и светих ратника, онда се карактер граничарске цркве још више наглашава, а идентификација граничарског становништва са ратницима који су насликани у њиховом храму постаје очигледнија. Примера ради, Лаћарци као пешаци у цркви имају поменуте три представе Светог Георгија као стојећег ратника, а ниједну као коњаника који убија аждају, иначе честу у сликарству.

66 Лепосава Шелмић, *Српско зидно сликарство XVIII века*, Нови Сад 2004, 109.

67 Архив САНУ, 12176, Посланице од: 18/29. марта и 17/28. децембра 1752, 11/22. децембра 1753, 13/24. децембра 1754, 1/12. јануара 1759, 12/28. марта 1760, 10/21. априла 1761, 22. марта / 2. априла 1765. и 12/23. априла 1766; АСАНУК, МПА „Б", 119/1751. и 122/1751.

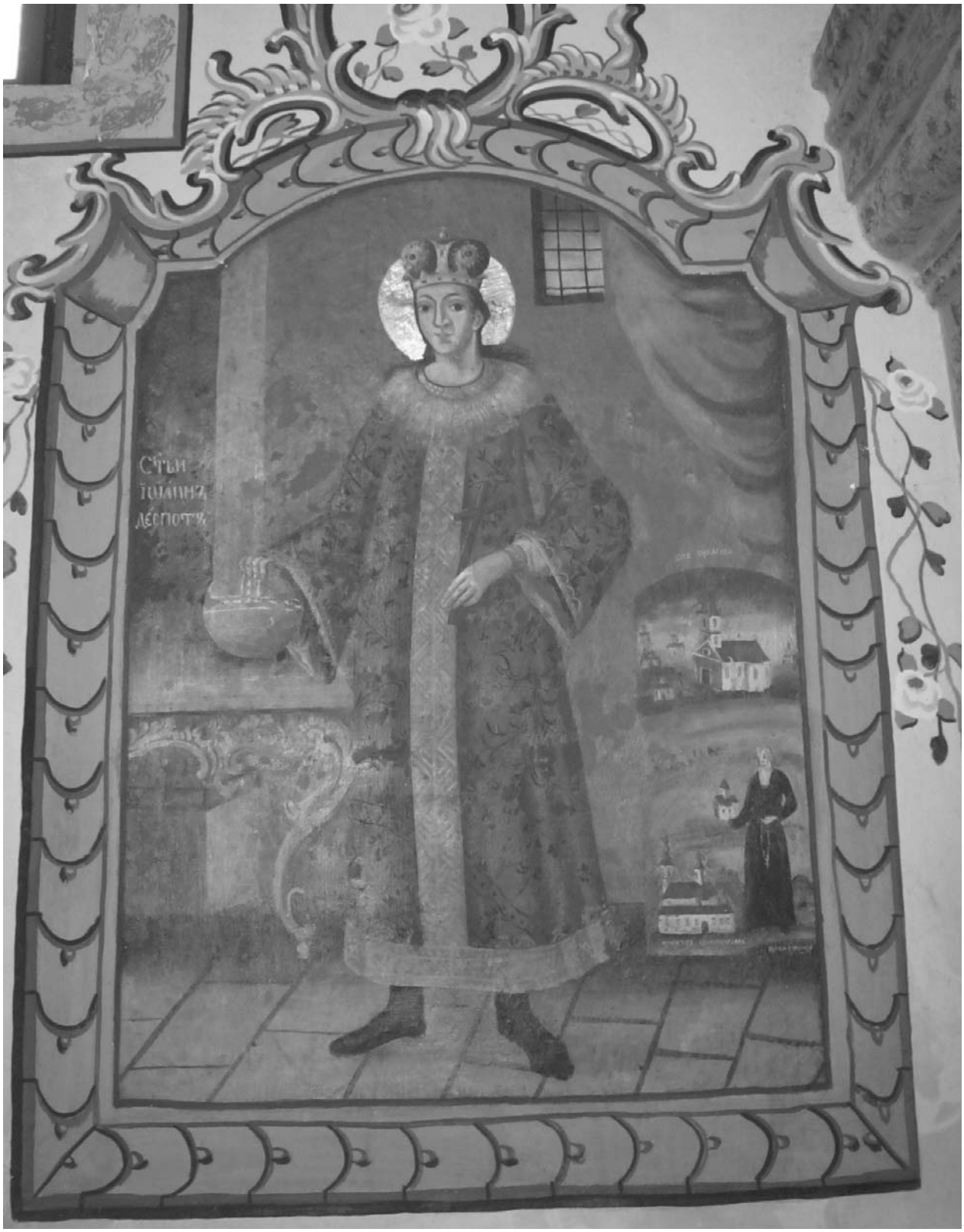

Деспот Јован Бранковић (први травеј)

од пада српске државе под Османлије и овде је добило свој вид. Поред овога вида ктиторства појављују се и имена појединаца, као што је „господар Лука Кукић", ктитор сликарске декорације олтарског простора.[68]

Олтарски простор је осликан илузионистичким стубовима, вазама, гирландама, анђелима и цветним засторима. Опшић овде опонаша католичке табернакле са плитким нишама у којима су представе светаца, али их прилагођава православној теологији и како је то обичај слика фигуре православних литургичара, укупно њих шест:[69] Свети Сава, Свети Арсеније, архиепископ српски, Свети Никола, Јован Златоусти, Кирил Александријски и Максим Бранковић. Такође, осликане су и три нише, у северној (проскомидији) је представа Светог Тројства, при чему је Свети дух насликан у луку проскомидије у медаљону, издвојено. Поред њега у 4 медаљона на ивицама проскомидије насликани су литургичари Јован Златоусти, Василије Велики, Григорије Богослов и Свети Никола. У средишњој (источној) ниши је представа Исуса архијереја, а у јужној Атанасије Велики. У олтарском, таванском своду насликани су јеванђелисти, на начин како су некада сликани у поткуполном простору. Изнад источне нише у медаљону је насликана сцена Аврам жртвује Исака, а у своду Богородица са Исусом. Што се тиче сликарског репертоара првог травеја он наглашава граничарски статус лађарачког становништва. У травејним луковима насликани су свети ратници Димитрије и Георгије са две сцене из живота Светог Георгија. Сликарство на зидовима (певнички простор) посвећено је Србима светитељима, те су на северу насликани Свети деспот Јован Бранковић[70] и Свети краљ Стефан Дечански, док се у два медаљона Тајна вечера и Васкрсење. На јужном зиду се налазе представе Светог кнеза Лазара и Светог цара Уроша. На средини лука је представа Саваота. Све фреске су уоквирене и међусобно повезане декоративним елементима, најчешће цвећем.

По декоративним елементима и колориту други травеј одудара јасно од првог. Најуочљивија је разлика у колориту. Док су олтар и први травеј осликани плавом бојом, то није случај са другим, који је смеђ, као и сви остали травеји сликани почетком XIX века. Украси се такође веома разликују и у другом травеју нема

68 Натпис на зиду изнад северне певнице и у олтару.

69 Л. Шелмић, *Српско зидно сликарство XVIII века*, 108–109.

70 У историји уметности постоји погрешно тумачење ове фреске, односно тврдња да је јединствена по томе што се на њој налази Стефан Бериславић, деспот Срема из хрватске великашке породице. Ипак се не ради о деспоту Стефану Бериславићу, већ деспоту Јовану Бранковићу, што потврђује и натпис уз светитељев ореол. У углу ове фреске налази се представа манастира Привина глава и старца Приве који у руци држи манастир и представа Беркасова. Л. Шелмић, *Српско зидно сликарство...*, 109.

Свети Јован Златоусти (олтар)

Свети Арсеније, архиепископ српски (олтар)

Богородица са Исусом (олтар)

оне цветне декорације карактеристичне за први травеј и олтар. Он стилски више припада каснијем периоду, односно по колориту би се могао приписати Кузману Коларићу, али и овде постоји један проблем: декоративни елементи из овог травеја, иако су слични онима у осталим, нису идентични. Ипак, овај травеј је вероватније Коларићево него Општићево дело. Штавише, и сликарски репертоар у њему не одговара оном из првог травеја, где су, као што је то већ речено, представе Срба светитеља или светих ратника. У другом травеју су сликане теме из последњих дана земаљског живота Исуса Христа, као Свадба у Кани, Јуда издаје Исуса, Исуса приводе Пилату, затим исте сцене са назнакама у ком делу Јеванђеља по Марку се налазе. Усековање Светог Георгија се понавља и у овом травеју. У луковима су сцене Вознесенија Христовог и Силаска Светог духа на Богородицу, а у централном делу лука је Преображење Господње.[71] После осликавања дела зидног простора извођени су већи радови крајем XVIII и почетком XIX века на уређењу ентеријера храма. Године 1791. храм је поново покривен, а следеће године је постављен нови мермерни под. Непознато је шта је рађено 1800, али је у рачунску књигу уписана велика свота која је исплаћена „маор мајстору, тишљеру и шлосеру" што упућује на извођене зидарске и столарске радове. Извесно је да је рађено на новим столовима, који су постављени следеће године. Поред ових већих радова забележено је да су сваке године вршене оправке у цркви, које су се вероватно сводиле на оправке крова, кречење итд.[72]

С временом је духовни живот све више напредовао. Ово је била последица све образованијег свештенства које је долазило на лаћарачке парохије, али и школе која је под надзором цркве радила у Лаћарку већ у првој половини XVIII века, а у којој се школовала око половина деце школског узраста. Колико се духовни живот развијао говори и чињеница да је у последње две деценије XVIII века број књига које су купљене за цркву био далеко већи него до тада.[73] Између осталог, купљен је 1786. комплет *Минеја* за све месеце штампан у Русији, а поједини су куповани и касније, 1792. и 1795. *Краткоје посведневное поученије* купљено је

71 Радове на осликавању остатка лаћарачке цркве извео је Лаћарац Кузман Коларић 1802. а разлоге зашто се толико чекало за извођење ових радова у остатку цркве треба тражити пре свега у томе што су Лаћарци као граничари у времену од 1789. стално били на ратиштима, што у Србији против Османлија, што по разним европским против револуционарне Француске. Услед тога село је доста економски назадовало.

72 АЦОЛ, Економска књига.

73 Духовни живот није обогаћен само куповином штампаних већ и рукописних књига. У манастиру Бешенову Теодосије Поповић је 1775, за потребе лаћарачких свештеника, преписао *Благопотребнаја прошенија*.

1793, а годину дана касније купљена је и *Књига разних поучениja*. Ово је био само део богате црквене библиотеке.[74]

ЛАЋАРАЧКИ СВЕШТЕНИЦИ У XVIII ВЕКУ

Константин Стојков, рођен 1695/96. у Мошорину, први је свештеник за којег се зна да је имао синђелију на Лаћарак. Потребно знање за свештеничку службу стекао је у Шиду код свештеника Петра. Заћаконио га је и запопио митрополит Виђентије Поповић Хаџи-Лавић. Године 1733. је био свештеник у Петровцима, када је забележено да има синђелију, али не на Петровце већ на Лаћарак. Митрополитов егзарх архиђакон Виђентије Стефановић о њему није имао лепо мишљење, па је записао: „Отнелиже свјаштенствует имат 15 љет, доста је от прежде кое како шарал и парохија доста променил, веће сад мало учовечалсја".[75] Егзарх је још за њега записао да има лоше образовање и да поседује неколико књига (од руских: псалтир и требник, а од српских: октоих, служебник, триод и јеванђеље). Добро је знао да поје, читао је лоше, а никако није знао да пише. Ипак, у цркви је поучавао људе хришћанским врлинама, што није био чест случај са свештеницима у то време. Имао је четири сина и две кћери.[76]

Рацко и **Мишко** − о њима су једини подаци они који се могу добити из извештаја судије Ајгнера из 1724. Непознато је када су дошли у Лаћарак. Једино

74 Она је поред наведених дела купљених у последњој деценији XVIII века до тада већ опремљена следећим књигама: јеванђеље, тестаментар, 2 апостола, 2 служебника, 4 октоиха (од чега је један војводе Божидара Вуковића из 1537), 2 триода, благовестник, Библија, Синодално поучение, Празнични минеј, Општак, 4 дела пролога, 3 псалтира, Велики и Мали требник, 2 пентикостера, Минеј српских просветитеља, Орфелинов Вечити календар, устав, Страсно јеванђеље и Проповеди Јована Рајића. Поред ових књига посебну збирку представљају оне руске провенијенције: Знамења доласка антихриста, црквени акатист, апостол, Амвросије Медиолански, Библија, Григорије Назиазин, Гедеонове проповеди, беседе о покајању, Престоно јеванђеље, Јефрем Сирин, Житије Светог Макарија, Камен вери, Жезал црковни, Житије Светог Николе, Велики катихизис, Празнични минеј, Мир с Богом, Маргарит, 2 октоиха, Општи и Празнични минеј, пентикостер, правило српских светитеља, правило исповести, псалтир, праксида, разна поучења, разне беседе Јована Златоустог, русик, духовни регуламент Теофана Прокоповича, служебник, Кијевски служебник и Служба на дан Богојављења. АЦОЛ, Економска књига.

75 Димитрије Руварац, *Извештај Виђентија Стефановића, архиђакона од 15. Септембра 1733. до 3. Децембра 1734,* АИСПКМ, св. 1, Сремски Карловци 1913, 23.

76 Исто, 23; Исти, *Српска...*, 52.

се зна да после 1724. нису више у њему служили.[77]

Константин Гавриловић – поп Крста, рођен је 1701/02. у Дивошу, а у Лаћарак је као свештеник дошао после сукоба свештеника Рацка, Мишка и Константина Стојкова. Образовао се код попа Гојка у Бингули. Заћаконио га је пакрачки епископ Нићифор Стефановић (1721–1743), а запопио епископ карлштадски Данило Љуботина (1713–1739). Приликом визитације црквава 1733. записано је да има епитрахиљ од свиле, светогорски дрвени крст, московски општак и требник, српско јеванђеље и часловац.[78] Кућа му се налазила близу цркве, имао је сина и кћер. Такође је поседовао коња, два јунета и четрдесет кошница.[79]

Симеон Николајевић,[80] рођен у Опатовцу, помиње се у истом попису када и поп Крста. Образовао се код учитеља Веселина у Чалми. Заћаконио га је и запопио епископ сигетски и мохачки Максим Гавриловић (1721–1732). Имао је сина и кућу у близини цркве. Поседовао је краву и коња. Архиђакон Вићентије Стефановић му је приликом визитације наредио да иде у Сремске Карловце да се школује у рускословенској школи коју је издржавао митрополит Вићентије Јовановић.[81]

Арсеније Гавриловић је рођен је 1719. у Дивошу, а лаћарачки свештеник је био од 1741. до 1753, када се замонашио у манастиру Кувеждину. Школовао се у Сремским Карловцима, где је стекао добро образовање, те је касније за њега

77 АСАНУК, МПА, „Б”, 32II/1724.

78 Он је набавио и један минеј, на коме је остао на маргини запис из 1733. да је ова књига власништво лаћарачке цркве и потписан је поп Крста. АЦОЛ, Минеј. За њега и неког попа Јована постоји још један запис у једној књизи: „Да се зна како ја поп Крста и Јоан узесмо сију књигу из монастира Петковице преигумену Георгију и проигумену Јоаникију за 19 фо и платисмо све новце њима и ја поп Крста исплати сију книгу попу Јовану глагољајеми Антологијон месеца јануара дана на три јерарха (30. јануар / 10. фебруар)”. Право име попа Крсте је био Константин Гавриловић, што се такође види из његово записа са истоимене књиге. У наставку је оставио и запис да је био земљотрес 25. октобра / 5. новембра, у среду, али нема године, вероватно је и то било 1733. АЦОЛ, Антологијон.

79 Д. Руварац, *Српска*..., 90.

80 Симеон Николајевић и Крста Гавриловић се помињу у попису из 1733. Мирјана Вулетић наводи да је у Лаћарку свештеник и учитељ те године био поп Исак Новак. Она, међутим, не наводи на основу којих извора (или литературе) долази до тог податка. Из за сада доступне грађе, нема података о свештенику и учитељу под овим именом, такође нема података ни о школи у Лаћарку у ово време. Једини податак о Исаку Новаку, али као две личности у том периоду, јесте уз име даљског јереја Арсенија Вуковића који се школовао у Черевићу код свештеника Исака и „њекоего мештера Новака”. Д. Руварац, *Извештај Вићентија Стефановића*..., 16; М. Вулетић, *нав. дело*, 46.

81 Д. Руварац, *Српска*..., 89–90.

забележено да је искусан у писању, да добро чита и поје. Заћакоњен је у манастиру Крушедолу, а запопио га је Николај Димитријевић у саборној цркви у Карловцима. Синђелију на Лаћарак дао му је патријарх Арсеније IV. Био је ожењен, али му је после две и по године умрла супруга, па је морао да се замонаши. Изгледа да то није желео, а како је лаћарачко становништво било задовољно њиме, новембра 1742. лаћарачки кнез Гавра Михајловић са „велики и мали кметови" упутио је писмо патријарху Арсенију IV у којем су га молили да им остане свештеник Арсеније Гавриловић. Кнез је обавештавао патријарха да је поп Арсеније остао удов, али да има породицу у којој има четири сироте особе и стару мајку. Није познато ко су ове особе, али је једно била сигурно његова кћер рођена 1741. или 1742.[82] Сви кметови су молили патријарха да Арсеније остане њихов свештеник док не буду обезбеђени чланови његове породице. У писму истичу да је речени свештеник до тада са Лаћарцима живео у „поштењу и послушању". Патријарх је њихову молбу уважио, те је Арсеније Гавриловић остао свештеник у Лаћарку до 1753, када се замонашио у карловачкој придворној капели, а чин монашења је извршио шишатовачки архимандрит Викентије, будући владика вршачки. Потом је дошао у манастир Кувеждин. Уз њега је записано да нема одежде за чинодејствовање, и да од књига има псалтир, полуустав, требник и часловац. У Кувеждину је био „јеромонах стари намесник" од којег је манастир имао велике користи. Ради сакупљања милостиње путовао је у Бачку. На путу је и умро, 5/16. јула 1762. у Новом Саду, а сахрањен је код Николајевске цркве.[83]

Никола Петропољац се помиње као свештеник у Лаћарку педесетих година XVIII века. Других података о њему нема, осим што се посредно може закључити да је био добар свештеник, јер је Јефтимије Которовски (Котуровић или Которовић), његов ученик и касније игуман Кувеждина и архимандрит Шишатовца, код њега стекао добро образовање око 1742.[84]

Никола Цвејић је био дугогодишњи лаћарачки свештеник. Синђелију је добио још 1742. али је непознато од кога. Није искључено да је он у ствари свештеник Никола који се помиње 1743/44. као један од двојице који су дошли у Лаћарак са капетаном Видаком из Хрватске. Уписан је као свештеник у Лаћарку 1754, 1756. и 1758/59, када је забележено да је са војском у табору. Занимљиво је

82 МСПЦ, *Књига записа манастира Кувеждина*, 4; Д. Руварац, *Опис...*, 171–172.

83 Његова смрт је описана следећим речима: „...ради Милостине у нови Садъ дошелъ, напрасно палъ седећи састолице и умерлъ немогалъ нища проговорити...". МСПЦ, *Књига записа манастира Кувеждина*, 41.

84 *Стање Српско-православних манастира 1787.–1791. у митрополији карловачкој*, АИСПМК, Сремски Карловци 1911, 93; Војислав Матић, *Манастир Шишатовац*, Нови Сад 2010, 86.

да се у Протоколу крштених Николај Цвејић као свештеник у Лаћарку наводи неколико пута 1780. и 1781, али није познато да ли је реч о истој особи. Ако јесте, није био активан свештеник, вероватно услед редукције свештенства с почетка седамдесетих година XVIII века.[85]

Остоја – овај свештеник се помиње само као један од двојице који служе у компанији капетана Видака и који су с њим дошли у Лаћарак 1743. За њега се још зна да је 1744. као и поп Никола плаћао на име сидоксије 4 форинте и 20 новчића.[86]

Милован Ристић је рођен 1735. Забележен је као свештеник у Лаћарку 1756, 1758/59. и 1760. У јулу 1760. му је умрла супруга, па се замонашио.[87]

Т(е)одор Шербула је рођен 1738, а синђелију је добио са двадесет година, када је и постао свештеник у Лаћарку. Више пута је забележен у Протоколу приложника манастира Кувеждина. Први пут је уписан 1757, када је платио један сарандар.[88] Године 1759. се помиње два пута, оба пута као давалац сарандара у Кувеждину. У Протоколу крштених цркве у Лаћарку помиње се као свештеник и у наредном периоду. Умро је фебруара 1787.[89]

Теодор Ненадов(ић) помиње се као свештеник у Лаћарку 1756, када је био намесник лаћарачког свештенства, и 1758/59, када је такође уписан као намесник, који се налази „у табору" као војни свештеник. Чини се да је кратко време био и протопрезвитер, а пензионисан је 1759. или 1760.[90]

Илија Коњевић је вероватно рођен у Лаћарку 1739, а синђелију је добио од митрополита Павла 1760, када се и помиње као лаћарачки свештеник. Премештен је исте године за свештеника у Кузмин. Ово је све што се зна о њему.[91]

Георгије (Ђурађ) Лалошевић је рођен 1742. Са осамнаест година је постао ђакон. Синђелију на Лаћарак добио је 1762. Помиње се као ђакон у Лаћарку већ 1760, али га у попису из 1766. нема. Ипак, јавља се касније често и у протоколима цркве из седамдесетих година и касније. Године 1793. у опису Сремске епархије

85 АСАНУК, МПА „А", 9/1754, 407/1759, 149/1760; АЦОЛ, Протокол крштених 1777–1782; Д. Руварац, *Српска*..., 24, 43.

86 Д. Руварац, *Географске белешке*, 175.

87 АСАНУК, МПА „А", 407/1759. и 149/1760.

88 Вероватно је реч о Јовану Шербули који је 14. јануара 1758. платио један сарандон за упокојене Николу и Татијанку. МСПЦ, 345.

89 АСАНУК, МПА „А", 149/1760; АЦОЛ, Протокол крштених 1778–1782, Протокол венчаних 1777–1794.

90 АСАНУК, МПА „А" 407/1759; Д. Руварац, *Српска*..., 24.

91 АСАНУК, МПА „А", 149/1760.

који је настао по наредби митрополита Стефана Стратимировића описан је као особа добре нарави, трезвен, частан и добар у својој свештеничкој дужности. Није говорио ниједан језик осим српског. Последњи пут се у Лаћарку помиње априла 1804. Није уписан у Протокол умрлих, те извесно није умро у селу.[92]

Никола Милинковић је потицао из лаћарачке породице. Рођен је 1724, а већ је савременицима који су 1760. пописивали свештенство било непознато када је добио синђелију и од кога. Као свештеник у Лаћарку помиње се и пет година пре овог пописа. Овај свештеник се не помиње константно у Лаћарку, што онемогућава проналажење више података о њему. Зна се да је као свештеник поменут још 1760, али га у попису који је настао шест година касније нема. Поново се у Лаћарку помиње 1777, а као свештеник управљао је трећом парохијом у селу до смрти 18. фебруара / 1. марта 1791.[93] О њему постоји и помен из 1755. настао због једног судског спора, између њега и извесног Илије Плавшића из Бачинаца.[94]

Михаило Коцкаров (Ненадов, Ненадовић) је у тренутку пописа 1760. када је забележен као свештеник у Лаћарку био најмлађи у селу с тим звањем. Имао је свега 16 година, а синђелију је добио управо 1760. Постао је свештеник када му је отац са места протопрезвитера пензионисан 1760, а отац му је вероватно свештеник Теодор Ненадов, који се помиње у Лаћарку 1756. и 1758/59.[95] Михаило се 1766. помиње као један од двојице намесника митровачког протопопијата у чију надлежност су спадали свештеници у Лаћарку, Мартинцима, Јарку, Шашинцима, Вогњу и Радинцима.[96] Помиње се као свештеник у протоколима Црквене општине седамесетих година, а умро је 8/19. децембра 1779. у Лаћарку.[97]

Василије Васо Вулетић је рођен између 1736. и 1738. Синђелију је добио 1759. и био је дугогодишњи лаћарачки свештеник. По једном податку се види да је син

---

92 АСАНУК, МПА „А”, *Конскрипција Епархији Сремски за 797. лето*, 33/1797; АЦОЛ, Протокол умрлих 1803–1813.

93 АЦОЛ, Протокол умрлих 1788–1803.

94 Тужба против свештеника Милинковића је поднета митрополиту Павлу Ненадовићу у вези са неким житом које је он наводно дуговао Плавшићу. Читаву ствар је испитао по наредби митрополита епископ посвећења Партеније Павловић и установио да тужитељ нема право. Радило се о дугу од 18 форинти, колико је Плавшић дуговао Милинковићу. Око решавања спора састајали су се и сеоски судови, а расправљано је и на Конзисторији, те је утврђено да се дозволи да дуг буде плаћен у житу, уместо у новцу, по цени од 100 ока жита за две форинте. Димитрије Руварац, *Протокол вођен на заповест митрополита Павла Ненадовића*, Српски Сион, 14, Сремски Карловци 1904, 432.

95 АСАНУК, МПА „А”, 149/1760.

96 АСАНУК, МПА „Б”, 90/1767; АСАНУК, МПА „А”, 149/1760.

97 АЦОЛ, Протокол умрлих 1777–1784.

Видаков, те није искључено да је његов отац капетан Видак који је довео нове породице у Лаћарак и вршио 1743. расподелу кућа.[98] Вероватно је био ученик шишатовачког архимандрита Викентија Поповића.[99] Имао је кћер Алексију којом се 29. јануара 1785. оженио сликар Кузман Коларић, који је своје радове оставио и у лаћарачкој цркви. Умро је у Лаћарку 1/12. јануара 1784. а сахрањен је 2/13. јануара при цркви.[100]

Никола Михајловић је рођен око 1739. Синђелију је добио 1760. Пореклом је био из Хрватске из места Јастребац. Како је остао удов, замонашио се 1768. у манастиру Бешенову, где се помиње као монах 1771. Изгледа да је умро пре 1787. јер га више нема међу бешеновачким монасима. Помиње се у Протоколу крштених Лаћарачке цркве као јеромонах који је био кум на крштењу Софији, кћери Николе и Дмитре Адамовић, 11/22. новембра 1777. [101]

Непознато је да ли су **Теодор Цикушић** и **Теодор Јованов** који се помињу у црквеним протоколима једна или две личности. Теодор Цикушић је уживао велик углед међу својим парохијанима, а бринуо се о куповини књига за цркву. Занимљиво је да се помиње свега неколико пута седамдесетих година у протоколима црквене општине, док се Теодор Јованов помиње често. О њему, међутим, нема других података осим ових из црквених протокола. Ово је управо разлог зашто је могуће да се ради о једној личности, која је ретко уписивана као Цикушић, а често као Јованов, несумњиво по имену оца. Овоме у прилог иде и чињеница да Теодор Јованов и Теодор Цикушић у исто време, новембра 1793, престају да се помињу у протоколима. Парохију преузима Михајло Цикуша, вероватно Теодоров син. Оно што је још познато о Теодору говори само у прилог његовом угледу, јер када је 4/15. августа 1794. умро, у Протоколу умрлих је записано да је сахрањен при цркви у зиданој гробници.[102]

Георгије Станков помиње се као свештеник у Лаћарку 1766/67. Синђелију је добио 8/19. маја 1762. Заједно са свештеником Алексијем Благојевићем био је један од актера инцидента у вези са недозвољеним звоњењем,[103] због чега је

98 АСАНУК, МПА „А”, 149/1760.

99 Д. Руварац, *Опис*..., 145.

100 АЦОЛ, Протокол умрлих 1777–1784.

101 АСАНУК, 90/1767; Д. Руварац, *Опис фрушкогорских манастира од 1771. године*, АИСПКМ, Сремски Карловци 1913, 110; Душко М. Ковачевић, *Бешеново*, Сремска Митровица – Нови Сад 2011, 40.

102 АСАНУК, МПА „А” 90/1767; АЦОЛ, Протокол умрлих 1788–1803; Д. Руварац, *Српска*..., 43–44.

103 Радило се о томе да се становништво Лаћарка жалило митровачком протопрезвитеру

испитиван у Конзисторији.[104]

Алексије Благојевић се као свештеник помиње у Лаћарку 1766/67. Синђелију је добио 1/12. јануара 1762. Био је, колико се на основу кумовских веза може судити, пореклом из Османског царства, могуће Цинцарин. Како је већ поменуто, учесник је инцидента због којег је са свештеником Георгијем Станковим одговарао пред Конзисторијом.[105]

Михајло Цикушић (Цикуша) кога је 5. маја 1790. зађаконио митрополит Мојсије Путник, а синђелију му дао митрополит Стефан Стратимировић, описан је 1793. као добар, приљежан у послу, трезвен, али и подозрив. У време визитације је имао 33 године и говорио је само српски језик. Први пут се помиње у Протоколу венчаних 12/23. новембра 1793. а до тада је био свештеник у Товарнику.[106] У протоколима црквене општине његово име се среће до марта

Илији Марковићу да су Алекса (Алексије) и Георгије дозволили звоњење када је из Османског царства у Лаћарак прешао Георгије Цинцарин са породицом, кум попа Алексе. Они су се правдали да су дозволили звоњење тек пошто су дозволу добили од попа Николаја (Никола Цвејић), а он им је дао дозволу тек пошто је Георгије Цинцарин обећао да ће платити пола сарандара, односно 6 форинти. У међувремену је умрла супруга Георгија Цинцарина, а он није ништа платио цркви. На основу исказа лаћарачких свештеника и митровачког проте донета је пресуда да Георгије Цинцарин мора платити обећаних пола сарандара без обзира што је имао смртни случај, а да за казну толико мора платити и поп Алекса, јер је звонио за свог кума. АСАНУК, МПА „Б", 13/1763. и 14/1763.

104 АСАНУК, МПА „Б", 13/1763. и 14/1763; АСАНУК, МПА „А" 90/1767; Д. Руварац, *Српска*..., 44.

105 Исто.

106 Када је умро Никола Милинковић 1791. и остала упражњена трећа парохија, као претенденти на њу јавила су се двојица: Теодор Михајовић и Михајло Цикуша. Овај други се већ 9/20. маја обратио митрополиту са молбом да буде из Товарника премештен у Лаћарак јер, како је тврдио, парохија у Лаћарку му је обећана првом приликом од стране митрополита Мојсија Путника, а као још један од разлога наводио је и економски, јер је имао кућу у Лаћарку. Три дана касније митровачки протопрезвитер Гаврило Исаковић послао је писмо митрополиту Стратимировићу у коме му предлаже да за свештеника ове парохије постави ђакона Теодора Михајловића, коме је он и препустио да брине о упражњеној парохији до постављања свештеника. Коначно, 21. маја / 1. јуна обратили су се и представници војних власти у Митровици митрополиту са предлогом да за ову парохију као свештеник буде постављен Михајловић, који је већ три године био ђакон у Лаћарку, док се Цикуша као ђакон 1789. обавезао да ће бити свештеник тамо где га распореде. Да би митрополита у ово уверили, послали су му копију тог Цикушиног обећања. После овога митрополит је пресудио у Михајловићеву корист и митровачком проти послао синђелију за њега. Прота је 1/12. јула 1791. обавестио митрополита да је инсталирао Михајловића на празник Светих апостола Петра и Павла у договору са Кантоналном командом, а да је том свечаном чину присуствовало „цело црквено собраније" и обрстлајтнант Станојевић, као војни комесар. АСАНУК, МПА „А", 64-I/1791, 64-II/1791, 64-III/1791, 64-V/1791. и 64-VIII/1791.

1799. па потом настаје прекид, и уместо њега се помиње Јаков Мировић. Поново се помиње као свештеник у Лаћарку од априла 1813. Непознато је где је био за то време, али је извесно да је био бар око 1801. у Лаћарку, јер се тада на њега тужио преко митровачког проте Гаврила Исаковића потпоручник Миланковић, такође Лаћарац, митрополиту Стратимировићу, да су он и његова супруга у време док је био на ратишту извршили прељубу. Можда је управо морално држање Михајла Цикуше разлог зашто га нема једно време као свештеника у Лаћарку. Последњи његов помен је с краја 1835. Непознато је када је умро.[107]

Јаков Мировић помиње се као свештеник у Лаћарку у периоду 1799–1813. Ово је за сада све што се зна о њему.[108]

Теодор Михајловић, којег је зађаконио и синђелију му дао митрополит Стефан Стратимировић, у време визитације 1793. имао је 36 година. Био је трезвен, частан, и приљежно је обављао своје свештеничке дужности. Војне власти су се о њему веома повољно изражавале. Говорио је само српски језик. Бринуо је о лаћарачкој школи када је 1797. ђакон Лалошевић отишао у Карловце ради школовања. У Лаћарку је био свештеник од 1791. до 1818, када је 15/26. марта умро. Сахрањен је два дана касније.[109]

Димитрија Лалошевића је зађаконио 28. априла 1790. митрополит Мојсије Путник. Говорио је само српски језик, био добар, трезвен и, како стоји у извештају 1793, непорочан. Био је учитељ у лаћарачкој школи, а 1797. је отишао у Карловце ради школовања. Постао је свештеник у Лаћарку априла 1804, наследивши парохију Георгија Лалошевића. Умро је 6/17. новембра 1817.[110]

***

Време од краја Великог бечког рата до краја шездесетих година XVIII века представља за Лаћарак време сталних миграција из готово свих крајева у којима су живели Срби. Тешки намети управника Одескалкијевог властелинства, куга и ратна дејства чинили су да је за многе од њих Лаћарак био само транзитно место. Ипак, број становника у селу постепено се повећавао па је после таласа

107 АСАНУК, МПА „А”, *Конскрипција Епархији Сремски за 797. лето*, 33/1797; АСАНУК, МПА „Б” 22/1801; АЦОЛ, Протокол венчаних 1777–1794; Протоколи умрлих 1788–1803, 1813–1820. и 1835–1839.

108 АЦОЛ, Протокол умрлих 1788–1803. и 1813–1820.

109 АСАНУК, МПА „А” 64/III1791, *Конскрипција Епархији Сремски за 797. лето*, 33/1797; АСАНУК, МПА „Б” 19III/1798; АЦОЛ, Протокол венчаних 1777–1794; Протокол умрлих 1813–1820.

110 АСАНУК, МПА „А”, *Конскрипција Епархији Сремски за 797. лето*, 33/1797; АСАНУК, МПА „Б” 19III/1798; АЦОЛ, Протокол умрлих 1803–1813; Протокол умрлих 1813–1820.

мигранатa из шездесетих година XVIII века село постало једно од највећих насеља у Срему. Са порастом броја становника неминовно се мењао и духовни живот у селу, а стари храм Светих архистратига Михаила и Гаврила из 1731. зидан од трошног материјала више није могао да одговори својој намени. Због тога се шездесетих година XVIII века приступило градњи цркве од тврдог материјала, која је завршена и освештана 1766, а посвећена је такође Светим архистратизима Михаилу и Гаврилу. Број становника је диктирао њене димензије, па је она постала једна од највећих сеоских цркава у Срему. Украшавање ентеријера потрајало је више од тридесет година, почев од 1769. када је Марко Гавриловић завршио дрворезбарске радове на иконостасу, преко његовог осликавања, што је око 1773. учинио Григорије Давидовић Опшић који је 1786. осликао и олтарски простор и први травеј, до 1802/03. када је Кузман Коларић завршио осликавање наоса и припрате. Кроз сликарски репертоар, барокног и рококо стила, поред израженог историзма, једне од особености барока, може се идентификовати положај тадашњег становништва Лаћарка, граничара, ратника. Зато су прикази светих ратника као војника-пешака са копљима толико чести, да је Свети Георгије приказан чак три пута на овај начин, за сваки сликарски период по једном (око 1773, 1786. и 1802/03). Да би заштитили православну веру, карловачки митрополити су све више инсистирали на образовању свештеника. Њихов духовни утицај у Лаћарку се мењао, од првих свештеника у селу који су слабе писмености или готово неписмени, преко оних који су бринули да се деца у селу описмене, до угледних које су породице са парохијанима сахрањивале у самој цркви. Тако једно сеоско друштво и једна црквена општина постају парадигма развоја српског друштва у Хабзбуршкој монархији, нарочито у његовом јужноугарском делу, где је оно прошло кроз велика пустошења и разарања крајем XVII века, затим се мењало и прилагођавало новим условима, излазећи из свог средњег века прихватањем нових друштвених токова, чувајући кроз цркву и малобројни грађански слој свој народносни и верски идентитет.

Nenad Ninković
Department of History
Faculty of Phylosophy
Novi Sad

THE CHURCH OF SAINT ARCHANGELS MICHAEL AND GABRIEL IN LAĆARAK DURING THE 18TH CENTURY

SUMMARY

From The Great Vienna War (1683–1699) until the 1860s, the territory of Laćarak used to be significantly migratory. After the war, Laćarak had been devastated and uninhabited, but gradually, people began populating it and it was incorporated into Odeskalki's manor. Eventually, in 1745, Laćarak became a part of the Military border and its Petrovaradin regiment. To many migrants, Laćarak represented a transitory station while searching for a better place to live in, but some families decided to establish their homes precisely in Laćarak. As the population grew larger, being exclusively of Serbian nationality, a need for an ortodox church emerged. During the 18th century, people in Laćarak built three othodox temples, two poorly constructed, in 1717 and 1731 and the one in 1766 that still exists. Each church was consecrated to Saint Archangels Michael and Gabriel. As the consistory was gaining economical strength, the church was no longer a poorly constructed building, as mentioned previously, with humble furnishings. It became a baroque building, with an iconostasis of a remarkable artistic expression and baroque-rocaille wall paintings, one of the most valuable wall paintings of the country churches in the area of Srem. As the building of churches advanced, spiritual life of the villagers developed as well and the church library grew richer in publications. Written down in special protocols and read aloud to the believing people, morales given by the metropolitans of Karlovci made the population (that had come from nearly each territory Serbs had lived in) tie their fortune to a career of a border soldier, which can clearly be seen in the church itself. Art historians describe it as a "military church", i.e. the temple where, should theological learning permit, the accent was predominantly on Serbian saints or Sacred warriors. During the 18th century, number of priests varied, between two or three at the beginning of the century and

even eight in the middle of the century. It is not easy to reconstruct their lives, but it is possible to draw certain guidelines as well as notice that priests advanced from humbly educated people, insignificantly different from their own parochians, towards highly educated individuals whose influence and reputation eventually grew important enough for them to be buried in tombs built inside the temple itself

УДК 94:332(497.113)"1920/1941" ;
314.15(497.113)"1920/1941"

др Милан Мицић
Покрајински секретаријат за културу и информисање
Нови Сад

ДО ГОРЊАКА И НАЗАД

једна сеоба унутар колонизације

(1920–1941)

Сажетак: У раду се говори о несигурном колонистичком поседу у процесу колонизације 1920–1941. године. Услед борбе велепоседника да ограниче домете аграрне реформе и колонизације на својим поседима, недостатка слободне аграрне земље и надељивања неквалитетног земљишта у јесен 1928. године 53 колонистичке породице надељене земљом у Банату премештене су на посед Елца, у Срему, на мајур Горњак. Већ априла 1929. године тек насељеним колонистима Министарство пољопривреде наредило је да напусте мајур Горњак јер је велепоседник добио земљиште као супермаксимум за издржавање ергеле на имању. Спор између колониста и Министарства пољопривреде потрајао је до јесени 1931. године, када су колонисти враћени на банатске поседе са којих су марта 1929. године дошли на мајур Горњак.

Кључне речи: добровољци, посед, сеоба, несигурност, Горњак, Елц, Чеконић, Срем, Банат.

Краљевина СХС као несигурна идентитетска конструкција са порозним границама и мањинским становништвом које јој није било наклоњено, на самом почетку свог историјског трајања трагала је за тачкама ослонца који би јој на несигурним границама и у ненаклоњеном окружењу обезбедио упоришне тачке и заштиту новог државног идентитета. Аграрна реформа и колонизација, као међусобно повезани и испреплетени историјски процеси, требало је да у северним деловима државе лиши земљишта крупне земљишне поседнике, различитог етничког порекла, а прохабзбуршког осећања. Истовремено је аграрна реформа имала функцију да надели земљиштем сиромашне сељаке и тако пацификује њихово аграрно незадовољство, изузимајући из процеса аграрне реформе мањинско становништво, као и да надели земљиштем и насели у нова насеља колонисте из динарских крајева Краљевине СХС, углавном добровољце

српске војске у „великом рату", који су се чином добровољства у ратним условима проверено доказали новој држави, као и српске оптанте, махом из Мађарске, који су исказали жељу приликом повлачења граница да живе у јужнословенским државним оквирима.

Процес аграрне реформе и колонизације, после почетног радикализма, био је успорен и компромисан јер су велепоседници успевали да артикулишу своје интересе путем политичких странака, стручне јавности и јавног мњења, утичући да се аграрна реформа заустави и да њени крајњи резултати буди половични и компромисни, по правилу на рачун новодосељеног становништва. Зато је процес формирања нових насеља у Срему, Банату и Бачкој био противуречан; досељено становништво није добило земљиште у посед већ у привремени закуп, и у условима несигурног поседа и несталне егзистенције колонисти су се покретали на сеобе у потрази за бољим земљиштем и сигурнијим поседом, јер чести су били случајеви повраћаја земљишта претходним власницима велепоседа.

Највећи земљишни посед у Банату и најзнатнији објекат аграрне реформе био је велепосед Андрије Чеконића (32.272 к. ј.) на који се ослањао посед Александра Чеконића (2755 к. ј.).[1] Посед се протезао од Жомбоља, који је 1923. разграничењем припао Румунији, до Бегејског Светог Ђурђа, а на њему су се налазила немачка, мађарска, српска и румунска насеља и 24 мајура[2] која су чинила економску целину земљопоседа. Одвајање великих површина земље са овог велепоседа за процес аграрне реформе отворило је од 1919. године на овом поседу „борбу за земљу" у којој су учествовали сви заинтересовани чиниоци: велепоседник А. Чеконић, локално српско становништво и досељени колонисти, махом српски добровољци из динарских крајева Краљевине СХС (Лика, Босна, Херцеговина, Црна Гора). До 1923. године на овом велепоседу било је насељено 1600–2200 колониста и земљом надељено 900 аграрних интересената из српских насеља Српске Црње и Кларије. Међутим, Министарство правде скинуло је секвестар са имања А. Чеконића, а само имање купио је један међународни конзорцијум,[3] што је изазвало узбуну међу насељеницима и интерпелацију Славка Шећерова у Народној скупштини 5. децембра 1923. године,[4] као и формирање Анкетне комисије која је констатовала

1 Н. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Банату 1918–1941*, Нови Сад 1972, 392.

2 *Летопис Српске православне црквене општине Српска Црња.*

3 Н. Гаћеша, *нав. дело*, 98.

4 „Ако ћемо допустити да земља прелази у руке великих и крупних капиталиста у Лондону и Паризу, онда нити велико дело аграрне реформе, нити велико дело колонизације не може да се заврши", рекао је том приликом С. Шећеров. С. Шећеров, *Из наше аграрне политике*, Београд 1930, 103–105.

да је „продаја учињена противзаконито и да су оштећени крупни национални интереси".[5] Продаја овог имања страном конзорцијуму узнемирила је колонисте, а поред тога колонистичко становништво сударало се и са локалним српским становништвом око надеобе експроприсаног земљишта са имања А. Чеконића. Српска земљорадничка задруга из Српске Црње тако је 1. јула 1921. године истицала да „добровољци из Лике не раде земљу сами, јер немају семена да засеју земљу; издали су је на пола и у закуп Швабама... Мислимо да се земља даје на вечито по брачном пару, а даље по деци како мислите".[6]

До краја 1922. године на имању А. Чеконића било је нераспоређено 100 к. ј. земље[7] и осећао се недостатак слободне земље за потребе аграрне реформе. Група оптаната из села Бате, код Будимпеште, 4. јануара 1924. године појавила се у Српској Црњи али су им ту општинске власти саопштиле „да је земља подељена другим колонистима, те према томе ту не могу остати".[8] Године 1924. на посед А. Чеконића, на мајуре Мале пиваре и Селеш, код Немачке и Српске Црње, доспела је група досељеника из Црне Горе, углавном из околине Никшића.[9] Један део ове насељеничке групе (15 породица), услед недостатка слободног земљишта на имању А. Чеконића, после четири године живота на банатском мајуру Мале пиваре и услед неприлагођености простору колонизације[10] 29. октобра 1928. године наделjен је са 140 к. ј. земље на мајуру Горњак, код Вуковара, на велепоседу грофа Елца, у атару насеља Негославци.[11] Првобитно 15 добровољаца са поседа

---

5 „На имању А. Чеконића живи 20.000 Срба и добровољци на њему заузимају 10.000 к.ј земљишта". *Политика*, 6. децембар 1923.

6 М. Срданов, *Неколико података о спровођењу аграрне политике у селима Војводине, Славоније и Хрватске после Првог светског рата*, Задружни архив, бр. 7, Нови Сад 1959.

7 С. Шећеров, *нав. дело*, 105.

8 Р. Анђелковић, *Бата–Путниково 1924–2004*, Београд 2004, 48.

9 О присуству ове насељеничке заједнице сведочи прворођено дете досељеника из Црне Горе на Селеш мајуру 17. маја 1924. године Радојке Митра и Милосаве Росандић из Милојевића, код Никшића. Архив Месне канцеларије Српска Црња, *Књига рођених 1919–1931.*

10 „Када су добровољци из Црне Горе у Банат, на Мале Пиваре стигли сви су пиштоље за појасом носили. – Ово је питом крај шта ће вам пиштољи – рекао им је добровољац Рада Мишић... Рада је на мајуру кришом ракију пекао. Сву ноћ је са Малих Пивара пуцњава одјекивала. Црногорци су из пиштоља у плафон пуцали па су после брашном рупе од хитаца лепили." Сведочење Владе Мишића, Српска Црња. М. Мицић, *Српски добровољци у насељу Војвода Бојовић*, Српска Црња 2000, 34. Сукоби између колониста на мајурима и Срба староседелаца били су веома чести. Опис једног таквог сукоба дао је у својим сећањима Живко Росандић, из Војводе Степе.

11 Архив Југославије (даље АЈ), ф. Министарства пољопривреде Краљевине Југославије бр. 67, а. ј. 251.

А. Чеконића надељено је земљом на поседу грофа Куена у Нуштару, али су они изјавили да је та земља лоша и непогодна за насељавање те су тражили да им се додели земља на Горњаку, супермаксимуму грофа Елца. Поменута површина земље одузета је од велепоседниковог супермаксимума, а њему је као надокнада додељено 171 к. ј. земљишта које се налазило у више пореских општина, а које је властелинство бесправно пошумило после 1919. године.[12] Тужба А. Чеконића и групе велепоседника, који су из Краљевине СХС оптирали у Мађарску, 1926. године Међународном суду у Хагу против Краљевине СХС са тврдњом да су њихови поседи експроприсани од стране Краљевине СХС супротно чл. 250 Тријанонског мировног уговора додатно је узнемиравала колонисте на овом велепоседу и посредно подстакла сеобу у Срем.[13]

Велепосед А. Чеконића једним својим делом наслањао се на посед Алтруистичке банке из Будимпеште у Банатском Двору који је такође био објекат аграрне реформе и на којем је од колониста из Босне и Херцеговине формирано ново насеље Банатски Душановац, на прузи Велики Бечкерек – Кларија, а непосредно уз старо насеље Банатски Двор. Колонисти на овом поседу суочили су се с представником Алтруистичке банке на имању Јакобом Лохом који је заступајући интересе велепоседа у знатној мери ограничио домете колонизације на њему и утицао на померање становништва. Колонисти су били у спору са Алтруистичком банком и године 1925. у атару Банатског Двора установљено је постојање 85 ненадељених или напуштених парцела. Августа 1928. године Алтруистичка банка добила је решење о задржавању дела земљишта, а 23. октобра исте године 19 парцела које су уживали добровољци враћено је Алтруистичкој банци. Непосредно после одласка 38 породица из колоније Банатски Душановац на мајур Горњак, код Негославаца, 2. априла 1929. године Алтруистичкој банци дозвољено је да обради 1989 к. ј. земљишта неподесних за колонизацију. Вучен Бајић, председник општине Банатски Душановац, жалио се 7. априла 1930. године Савезу аграрних заједница за Банат да „заступник Јакоб Лох на све могуће начине ради да нас расели и продаје материјал од порушених зграда Швабама и Мађарима по дупло мањој цени него колонистима. Од 293 компетенцији једва је остало 112". Такође, надељено земљиште колонистима у Банатском Душановцу било је изузетно лоше,

12 Највећи посед у Срему био је вуковарски посед грофа Ј. Елца површине 33.050 к. ј. који је био најзначајнији објекат аграрне реформе у Срему. Власник велепоседа Ј. Елц покушао је да ограничи домете аграрне реформе на свом поседу и одлуком министарског савета од 21. јула 1925. године као супермаксимум остављено му је 1417 к. ј. за издржавање ергеле нонијуса и липицанера. Н. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Срему 1918–1941*, Нови Сад 1975, 110.

13 Н. Гаћеша, *Земљишни власнички односи у Војводини уочи Другог светског рата*, Нови Сад 2007, 22.

припадало је 4. и 5. класи земљишта и у атару који је био у близини старог корита Бегеја налазило се чак 50 к. ј. мочваре и 200 к. ј. потпуно неплодне земље.[14] Из поменутих разлога 6. децембра 1928. године 38 добровољачких породица из Босне и Херцеговине надељено је са 417 к. ј. земљишта на имању Елца, у атару села Негославци, у Срему.[15]

У породичном памћењу колонистичких потомака ова сеоба оставила је трага. По сведочењу Милана Деретића из Српске Црње, сина Видака Деретића, добровољца из Ораховца, код Требиња, Никола Сврдлан, повереник за колонију Банатски Душановац, инсистирао је да се због лоше и подводне земље један добровољац из колоније исели. По сведочењу Босе, ћерке добровољца Васе Јовановића, из Српца, код Прњавора, породица у Банатском Душановцу није имала ни пољопривредних радила, ни кућу, ни довољно хране. Нева, ћерка Радосава Рођеновића, добровољца из Бршна, код Никшића, сведочила је да је пет година породица на мајуру Мале пиваре, код Српске Црње, живела и да се никако није навикла на нови простор. Досељени колонисти сударали су се са локалним српским становништвом које им је говорило: „Дошли сте да нас научите како се куља је!".[16]

Први колонисти пристигли су на мајур Горњак 1923. и 1924. године из Босне, Херцеговине, Црне Горе и Лике и били су смештени у три велепоседничке зграде.[17] Аграрну заједницу на мајуру Горњак 18. маја 1925. године формирало је 17 породица, а 28. јануара 1929. године у аграрној заједници Горњак налазило се 16 чланова.[18] Главни проблем ове мале колонистичке заједнице било је становање јер је 18 породица са 61 чланом живело у три зграде, а у осталих пет велепоседничких зграда становало је шест кочијаша са имања.[19] Ни 7. маја 1928. године ова мала група колониста није добила грађу за градњу кућа, а 3. фебруара исте године чиновник из Савеза аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем из Новог Сада обишао је пустару Горњак и „нашао само једног члана руководства пошто су сви остали функционери на послу, преко у Бачкој". У првом тромесечју 1929. године видљив је упис 29 нових чланова, што сеобу добровољаца са имања А. Чеконића и поседа Алтруистичке банке у Банатском Двору датира у рано пролеће

14 Д. Чолић, *Колонисти у Банатском Душановцу*, Нови Сад 1957, 4, необјављени рукопис, Рукописно одељење Матице српске.

15 АЈ, ф. 67, а. ј. 251.

16 М. Мицић, *нав. дело*, 12, 57, 80.

17 Н. Гаћеша, *нав. дело*, 240.

18 Архив Војводине (даље АВ), *Савез аграрних заједница за Банат, Бачку, и Срем*, ф. 115, к. 74.

19 Н. Гаћеша, *нав. дело*, 240.

1929. године. Већ 21. априла 1929. године аграрна заједница на својој скупштини имала је 35 присутних чланова, а добровољцу из Крушевице, код Требиња, Лазару Томашевићу, скором досељенику, који је био изабран за деловођу аграрне заједнице, због у архивским изворима неименоване грешке одузета је дужност деловође што говори да су новопридошли колонисти услед своје бројности преузели руководство аграрном заједницом на мајуру на претходној скупштини одржаној у згради властелинског Каштела 17. марта 1929. године. У јесен 1929. године аграрна заједница Горњак имала је 49 чланова од чега је 13 било старих чланова и 36 нових досељеника. По занимању било је 44 ратара, 2 трговца и по један „кафеџија" и чиновник.[20] Од укупно 53 насељене породице са банатских велепоседа на мајуру се нашло 36 досељеника јер „део њих живи у Вуковару, неки земљу дају у наполицу", односно нису присутни на велепоседу Елца.[21] Већ приликом досељавања у првом тромесечју 1929. године дошло је до промене у статусу неких досељеника јер је уочи досељавања преминуо добровољац Ђуро Чеко, из села Бравско, код Кључа, и носилац колонизације постала је његова удовица Анђа.[22] Међутим, тек пристигли колонисти из Баната непосредно по свом досељавању остали су затечени одлуком министра пољопривреде Ота Франгеша од 24. априла 1929. године којом су колонистичке породице само привремено надељене земљиштем за економску 1928/29. годину и дужне су биле да испражњене површине земље предају властелинству грофа Елца и да се преместе на друго земљиште јер је властелинству додељен супермаксимум земљишта за одржавање ергеле.[23] Практично, новопристиглим колонистима дат је рок до 1. октобра 1929. године да се припреме за нову сеобу и иселе, што је изазвало њихово огорчење и двогодишњи спор.

Плодна земља на властелинству Елца, родна година 1929. и жеља колониста за стабилношћу, јер су са имања Алтруистичке банке сеобе почели 1921–1922. године а они са имања А. Чеконића 1924. године, утицали су на то да колонисти пруже аграрним властима и држави знатан отпор. Неки од колониста били су већ старије особе, као што је то био Марко Радоман, из Љуботиња, код Цетиња,

20 На скупштини аграрне заједнице Горњак за председника је изабран Душан Деретић, из Ораховца код Требиња, колониста приспео из Банатског Душановца, за деловођу Лазар Томашевић, који је такође дошао из истоимене колоније, а за потпредседника добровољац Јефто Папић, из Коравнице, код Никшића, колониста са мајура Мале пиваре, код Српске Црње. АВ, ф. 115, к. 74.

21 АЈ, ф. 67, а. ј. 251.

22 АВ, ф. 115, к. 74.

23 АЈ, ф. 67, а. ј. 251.

који је 1930. године имао 42 године, или Јован Ераковић, из Никшића, који је 1930. године имао 57 година,[24] и имали су већ одавно формиране породице које су годинама живеле без егзистенцијалне сигурности и дефинисаног места боравка, у дугом стању привремености. У породичном памћењу колонистичких потомака године проведене на мајуру Горњак остале су запамћене као добре. За „кнеза" колоније Горњак колонисти су изабрали Васу Јовановића, човека са ауторитетом, који је био припадник „Младе Босне" и у балканским ратовима и светском рату четник у одреду Војислава Танкосића.[25] Колонисти су били смештени у властелинском Каштелу, колонистичка деца кренула су у школу у 3 км удаљене Негославце, колонистичке жене ишле су у Вуковар на пијацу, храмовна слава мајура била је Велика Госпојина и тим поводом је црквени хор из Негославаца долазио у колонију. Колониста Видак Деретић косио је пет јутара детелине, сејао на три јутра земљишта кукуруз, имао веће количине пасуља и ораха, довољно млека, сира и путера које је износио на вуковарску пијацу. Породица Марка Радомана, добровољца из Љуботиња, код Цетиња, живела је добро на Горњаку и формирала је веће стадо стоке.[26]

Преговори колониста и Министарства пољопривреде око њиховог пресељења са мајура Горњак трајали су од 1929. до 1931. године. На челу Министарства, када је донесена одлука на штету досељеника, налазио се Ото Франгеш, противник аграрне реформе. Министарство пољопривреде правдало је доделу супермаксимума велепоседу Елц јер „није исправно навалити само на једно властелинство оволики терет".[27] Колонисти из Горњака слали су делегације надлежним властима у Београду,[28] писали писма краљу Александру Карађорђевићу и Министарству пољопривреде, а гибања поводом померања колониста са мајура Горњак осећала су се и у Банату, у колонији Банатски Душановац, међу колонистима са којима су колонисти са Горњака одржавали контакт.[29] Насељени колонисти на мајуру Горњак одбили су предлог Министарства пољопривреде

24 АВ, ф. 115, к. 74.

25 Да не би због његових активности настрадала његова породица од стране аустроугарских власти, Васо Кусић узео је презиме Јовановић. М. Мицић, *нав. дело*, 55.

26 М. Мицић, *нав. дело*, 12–13, 48.

27 АЈ, ф. 67, а. ј. 251.

28 М. Мицић, *нав. дело*, 13.

29 „Грофу Елцу имање сте оставили да му се кобиле ждребе, а наша деца умиру у Банату" – из писма Николе Вучуревића, добровољца насељеног у Банатском Душановцу, краљу Александру Карађорђевићу 1931. године. М. Мицић, *Српски добровољци у Банатском Душановцу*, Зрењанин 2003, 35.

да се населе у колонију Горња Мужља, код Великог Бечкерека, у чијем атару је земља била неквалитетна и слатинаста па су насељени колонисти овде били надељивани већом површином земље (19–23 к. ј.)[30] са образложењем да „немају потребну теглећу марву и пољопривредне справе".[31] Ситуација око исељавања колониста са мајура Горњак постајала је све напетија па је Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем из Новог Сада тражио од жупанијског аграрног уреда у Вуковару да „спречи премештај насељеника с Горњака и неких других Елцових пустара". Аграрна заједница у Горњаку да би спречила расељавање колоније забранила је својим члановима да издају земљу у наполицу[32] и док се Видак Деретић, председник аграрне заједнице, 23. октобра 1929. године жалио да „ни до данас нијесмо добили грађу, а тражили смо, је више пута"[33], године 1930. Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем из Новог Сада наделио је досељеницима на мајуру Горњак грађу и цреп за куће покушавајући да Министарство пољопривреде стави пред свршен чин, сматрајући да аграрна администрације неће премештати досељенике који су изградили куће.[34]

Врхунац сукоба колониста и Савеза аграрних заједница из Новог Сада који је подржавао насељенике на мајуру Горњак био је долазак 1931. године генерала Милоша Михаиловића, шефа Добровољачког одсека, међу колонисте. Колонистима је генерал Михаиловић обећао 5000 динара по породици ако се одселе са имања, али су колонисти остали решени да се не селе „пошто је земља првокласна и потребне су им поткућнице". Представке добровољаца Министарству пољопривреде имале су „недоличан тон који им се мора опростити јер су нахушкани од оних који из добровољаца избијају капитал".[35] У породичном памћењу колонистичких потомака посета шефа Добровољачког одсека мајуру Горњак представљена је на следећи начин :

„Једног дана неки генерал је дошао, сакупио добровољце, попео се на један сто крај бунара и рекао: – Рајо, носиш ципеле, а за тебе су опанци. Једеш леба, а за тебе је проја. Има да се селите! –"[36]

Борба колониста да остану на мајуру Горњак завршена у јесен 1931. године. Министарство пољопривреде 11. септембра 1931. године издало је наређење да

30 АВ, ф. 119, к. 60.

31 АЈ, ф. 67, а. ј. 251.

32 Н. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Срему*, 112.

33 АВ, ф. 115, к. 74.

34 Н. Гаћеша, *нав. дело*, 112.

35 АЈ, ф. 67, а. ј. 251.

36 М. Мицић, *Српски добровољци у насељу Војвода Бојовић*, 13.

се 36 породица са мајура Горњак преместе у Банат и населе до 1. априла 1932. године на посед А. Чеконића у Немачкој и Српској Црњи и на посед Алтруистичке банке у Банатском Двору,[37] тј. да се врате на простор са којег су марта 1929. године пресељени на мајур Горњак. У колонију Војвода Бојовић, код Немачке и Српске Црње, 31. октобра 1931. године пресељено је 25 породица од којих је 22 требало да пренесу грађу надељену у аграрној заједници Горњак. Филип Пејовић, ревизор Савеза аграрних заједница из Новог Сада, известио је Савез да је „наређено свима који се селе да плате заостале камате и друге доприносе у готову, а тако исто и зајмове из средстава заједнице, а уколико то не могу да сваки остави заједници прописану обвезницу са два јемца и онда ће се њихови дугови моћи пренети на њихову будућу заједницу у Банату".[38]

Јосиф Лепојевић, добровољац из Јабланца, код Новске, 24. априла 1933. године упутио је писмо аграрној заједници у Горњаку у којој је изнео свој проблем око надељене грађе и у писму делимично осветлио процес пресељења са мајура Горњак у колонију Војвода Бојовић, на велепоседу А. Чеконића:

„Били смо под парницом што се та земља морала вратити велепоседнику као супермаксимум. Из тог разлога нисмо поделили грађу док се не види шта ће најпосле бити.

Крајем 1931 наша ствар се свршила тако да смо ми премештени са велепоседа Елца у Вуковару на велепосед Чеконића у Црњу, Банат. Одмах је следила наша евакуација са пустаре Горњак.

Ја сам зимовао 1931 у суседној општини Негославци и кренуо сам у Банат са фамилијом у пролеће 1932 године. Грађу нисмо повезли него смо је оставили на Горњаку да све одједанпут одвеземо у Банат, у лето када буде добар пут за превоз од Горњака до станице Негославци. Када смо овде дошли сви смо се скупили и договорили да овластимо једно лице које ће грађу преузети и довести до Црње а то је Васо Јовановић.

Васо Јовановић је довезао грађу октобра 1932".[39]

Колонисти који су се вратили из Срема на посед А. Чеконића тако су се у јесен 1931. и пролеће 1932. године нашли у колонији Војвода Бојовић,[40] која се

37 АВ, *Пољопривредно одељење Дунавске бановине*, ф. 126/3 41 560 / 931.

38 Н. Гаћеша, *нав. дело*, 242.

39 АВ, ф. 115, к. 74.

40 Породица Марка Радомана дошла је 1934. у колонију Војвода Бојовић пошто је распродала крупнију стоку. М. Радоман у Банат са мајура Горњак је претерао запрежна кола, коња, алатке за пољопривреду и чопор свиња. *Сећање Бранислава, Светислава и Љубице Радоман* у М. Мицић, *нав. дело*, 48.

налазила непосредно уз нову југословенско-румунску границу и која је била састављена највећим делом од месних аграрних интересената из оближње Српске Црње и у мањој мери од оптаната и добровољаца из српских села у Румунији. Придошлице из Срема живеле су у привременом смештају а какво је било њихово социјално стање сведочи документ среза Јаша Томић од 3. марта 1932. године где се на списку 20 становника насеља Војвода Бојовић који оскудевају у храни налази и седам породица пристиглих са мајура Горњак, са укупно 51 чланом, за које се у напомени наводи: „прошле јесени доселили се из Срема, куће још нису подигли". Међу поменутим породицама била је и 12-члана породица 55-годишњег Милана Радака, добровољца из Драксенића, код Босанске Дубице, 6-члана породица 58-годишњег Јована Ераковића, из Никшића, 8-чланe породице двојице 44-годишњака: Стојана Будимира, добровољца из Драксенића, код Босанске Дубице, и Николе Грбавца из истог места, 7-члана породица 30-годишње удовице Анђе Чеко из Бравског, код Кључа итд.[41]

Тек после 10–13 година од почетка процеса колонизације колонисти, који су у јесен–пролеће 1931–1932. године доспели у насеље Војвода Бојовић, у касно лето 1933. године почели су да подижу домове. У време 21–28. августа 1933. године девет досељених породица са Горњака, у Срему, склопило је уговоре о градњи кућа („набијању кућа") са домаћим мајсторима Ђоком Ранковим и Јоцом Савиним. Ђока Ранков је 25. августа 1933. године склопио уговор са колонистима Савом Папићем, из Коравнице, код Никшића, и Радославом Роћеновићем, из Бршна, код Никшића, да „кућу дужине 10 метара набије за 600 динара и 5 литара ракије". У уговору између Јована Ераковића, из Никшића, и Ђоке Ранкова од 21. августа 1931. године између осталог стоји да „у случају да кућа падне, да се нова подигне", што указује на чињеницу нестабилности подигнутих кућа, нарочито приликом наиласка подземних вода. Стојану Будимиру ни 18. априла 1934. године кућа није била сграђена „јер мајстори нису хтели да раде без капаре". Влајко Богдановић, добровољац из Вишеграда, иначе чиновник по занимању, 9. марта 1933. године жалио се да „кућу мора да диже у мочвари", али исте 1933. године продао је надељену му грађу, што значи да је вероватно одустао од насељавања у колонију. У општем сиромаштву досељеника са Горњака најмање заштићена у међуљудским односима унутар новоформиране заједнице свакако је била удовица Анђа Чеко, јер је аграрна заједница из Војводе Бојовића 15. априла 1937. године тражила да се од удовице Анђе Чеко грађа одузме јер је „подигла кућу, али се није трудила да је доврши".[42]

41 Историјски архив Зрењанин, *Среско начелство Јаша Томић (1921–1941)*, ф. 77, к. 1.

42 АВ, ф. 119, к. 55.

Нестабилност колониста пристиглих са Горњака видљива је била и у процесу њиховог укључивања у простор досељавања, у постојећу аграрну заједницу у колонији Војвода Бојовић коју су предводили месни аграрни интересенти из оближње Српске Црње насељени у новом насељу. Група од 10 добровољаца тражила је 1. октобра 1932. године пријем у аграрну заједницу у колонији, али су одбијени, па се већ следећег дана, 2. октобра 1932. године, 15 добровољаца жалило Савезу аграрних заједница за Банат и тражило формирање нове аграрне заједнице. Почетком 1933. године кулминирао је сукоб између тек пристиглих колониста и руководства аграрне заједнице у Војводи Бојовићу јер су 5. јануара 1933. године добровољци Павле и Видак Деретић иступили из чланства ове аграрне заједнице; 5. фебруара 1932. године из чланства аграрне заједнице искључени су добровољци Васо Јовановић и Стеван Барзутовић, а 18. фебруара 1933. године добровољци Перо Марковић и Васо Јовановић оптужили су руководство аграрне заједнице у новом насељу за злоупотребе. Сукоби у колонији резултирали су 7. јула 1935. године када је у кући добровољца Видака Деретића формирана Друга аграрна заједница у насељу од 18 чланова.[43] Очигледно насељеници са мајура Горњак, који су дуго били у стању привремености у процесу колонизације, а без решене основне егзистенције, тешко су се прилагођавали новој средини и новим животним околностима.

Непосредно пре одсељавања групе колониста са мајура Горњак у Банат 15. октобра 1931. године ревизор Савеза аграрних заједница из Новог Сада Филип Пејовић оставио је запис о животним условима насељеника на мајуру Горњак:

„Ова колонија је најнеразвијенија од свих наших колонија у Срему. Све насељеничке породице живе у десет кућа. У једној соби живи 14 душа, о чему сам се уверио у породици Р. Лубарде. Све досадашње молбе да добију поткућнице остале су без успеха. У колонији нема школе, а има 30 деце за школу. На срећу Негославци су им далеко само 3 км".[44]

Пред крај 1933. године (22. децембра) 15 породица на мајуру Горњак добило је грађу за подизање кућа. После десет година живота на мајуру колонисти су почели да граде куће. Тачно 10. марта 1934. године утврђено је да је дуг насељеника који су отишли у Банат, на велепосед Чеконића, према аграрној заједници у Горњаку 101.339,оо динара и да је нужно да буде пренесен аграрној заједници у насељу Војвода Бојовић чији су чланови пресељени добровољци са Горњака.[45]

43 Исто.

44 Н. Гаћеша, *нав. дело,* 242.

45 АВ, ф. 115, к. 74.

ЗАКЉУЧАК

Процес аграрне реформе и колонизације између два светска рата у Краљевини Југославији карактерисали су компромиси и тежња крупних земљопоседника, чији су поседи били објекти аграрне реформе, да ограниче домете аграрне реформе и колонизације на својим поседима. Уплив велепоседника у јавно мњење, у стручну јавност, у део аграрне администрације, у локалне власти и део политичких странака утицао је да процес аграрне реформе остане половичан, и незавршен, а да је изгледао и хаотичан и неорганизован. Највидљивији симбол аграрне реформе и промена које је донео исход Првог светског рата на тлу Срема, Баната и Бачке били су колонисти, углавном добровољци српске војске у „великом рату", чијим насељавањем је држава штитила своје порозне границе и покушавала да мења етничку слику ових крајева у корист српског етничког корпуса. Зато је противницима аграрне реформе, а и новостворене јужнословенске државе, било битно да у новодосељено становништво, и онако изузетно сиромашно, унесу осећање несигурности и онемогуће колонизацију.

Почетни радикализам аграрне реформе онемогућен је давањем наделеног земљишта аграрним интересентима у закуп 1920. године што је утицало на осећање несигурности локалног и још више колонистичког становништва. Тужба велепоседника који су оптирали у Мађарску Међународном суду у Хагу против Краљевине СХС 1926. године узнемирила је наделене аграрне интересенте, а највећи велепосед у Банату (А. Чеконића) и највећи објекат аграрне реформе на том простору 1923. године био је изложен покушају продаје, иако је на њему до тада било земљом наделено између 2400 и 3000 аграрних интересената а насељено око 2000 лица.

У јесен 1928. године наделене су земљиштем 53 колонистичке породице насељене на банатским поседима Алтруистичке банке код Банатског Двора и А. Чеконића код Српске и Немачке Црње на мајуру Горњак, велепоседу Елца, у политичкој општини Негославци, у Срему. Узроци пресељења ових породица са банатских колонизационих објеката у Срем били су разнородни: недостатак аграрног земљишта и притајени конфликт око надељивања земље са локалним српским становништвом (посед А. Чеконића), лоше и подводно наделено земљиште и сукоб са заступником велепоседника који се трудио да онемогући колонизацију (посед Алтруистичке банке). Колонистичке породице из Баната, које су биле пореклом из Босне, Херцеговине и Црне Горе, колонизоване су на мајур Горњак упркос чињеници да је тај део велепоседа Елца био још 1925. године предвиђен за велепоседников супермаксимум за издржавање ергеле на имању.

Непосредно по доласку колониста из Баната на Горњак (марта 1929. године) 29. априла 1929. године министар пољопривреде Ото Франгеш донео је одлуку да поменуте породице по скидању жетве, тј. до јесени 1929. године, ослободе ово земљиште. Ова одлука отворила је двогодишњи спор између досељеника и Министарства пољопривреде у којем су колонисти уживали подршку Савеза аграрних заједница из Новог Сада.

У јесен 1931. године колонисти пресељени на Горњак били су, после двогодишњег боравка у Срему, принуђени да напусте мајур и да се врате у банатске колоније Војвода Бојовић, код Српске и Немачке Црње (посед А. Чеконића) и Банатски Душановац код Банатског Двора, посед Алтруистичке банке. Колонисти су писали писма и краљу Александру Карађорђевићу и Министарству пољопривреде („у недоличном тону") а боравак шефа Добровољачког одсека у Министарству пољопривреде генерала Милоша Михаиловића међу њима 1931. године протекао је у међусобном неразумевању и оставио непријатно сећање у породичној традицији колониста. Отпор колониста повратку у Банат био је разумљив; земља на мајуру Горњак била је изузетно плодна а они су се налазили у близини већег града (Вуковар). Такође колонистичке породице дуго су се налазиле у стању привремености што је међу њима рађало осећање несигурности; породице из Херцеговине на посед Алтруистичке банке дошле су још 1921. године, оне из Босне 1922–1923. године, а досељеници из Црне Горе на велепосед Чеконића 1924. године.

Повратак у Банат за колонистичке породице које су боравиле на мајуру Горњак у Срему 1929–1931. године значио је почетак краја колонизационог процеса. У сеобама између Баната и Срема сиромашне породице постајале су још сиромашније, па је за седам колонистичких породица у пролећа 1932. године недостајала храна, а тек у касно лето 1933. године ове породице су у насељу Војвода Бојовић почеле да граде куће. Неки од колониста који су већ 15 година били у колонизационом процесу (удовица Анђа Чеко) ни 1937. године нису имали изграђене куће. Несталност места боравка и несталност поседа утицали су да се код ове колонистичке групе одложе процеси акултурације (прилагођавања простору колонизације) и модернизације, што је видљиво у сукобу колониста у насељу Војвода Бојовић са руководством постојеће аграрне заједнице коју су предводили месни аграрни интересенти. Касни завршетак колонизационог процеса градњом кућа 1933–1934. године оставио је деценију и више ове колонистичке породице у стању привремености, односно на самом почетку колонизационог процеса, што је за већину досељеника који су били у поодмаклој животној доби значило дугу деценију стрепње за основну егзистенцију својих породица.

ИЗВОРИ

Архив Југославије, Београд: ф. 67, Министарство пољопривреде Краљевине Југославије.

Архив Војводине, Нови Сад: ф. 115, Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем; ф. 119, Савез аграрних заједница за Банат; ф. 126/3, Пољопривредно одељење Дунавске бановине.

Историјски архив Зрењанин: ф. 77, Среско начелство Јаша Томић.

Архив Месне канцеларије Српска Црња: Књига рођених 1921–1931. године.

Политика, 6. децембар 1923.

Летопис Српске православне црквене општине Српска Црња.

ЛИТЕРАТУРА

Р. Анђелковић, *Бата – Путниково 1924–2004*, Београд 2004.

Н. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Банату 1918–1941*, Нови Сад 1972.

Н. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Срему 1918–1941*, Нови Сад 1975.

Н. Гаћеша, *Земљишни власнички односи у Војводини уочи Другог светског рата*, Нови Сад 2007.

М. Мицић, *Српски добровољци у насељу Војвода Бојовић*, Српска Црња 2000.

М. Мицић, *Српски добровољци у Банатском Душановцу*, Зрењанин 2003.

М. Срданов, *Неколико података о спровођењу аграрне политике у селима Војводине, Славоније и Хрватске после Првог светског рата*, Задружни архив, бр. 7, Нови Сад 1959.

Д. Чолић, *Колонисти у Банатском Душановцу*, Нови Сад 1957, необјављен рукопис, Рукописно одељење Матице српске.

С. Шећеров, *Из наше аграрне политике*, Београд 1930.

Milan Micić, PhD
Province secretariat of culture and communication
Novi Sad

UP TO GORNJAK AND BACK

a miggration within a colonisation
(1920–1941)

SUMMARY

Process of agrarian reform and colonisation between two World Wars in the Yugoslav monarchy was caracterised by compromises and tendencies of wealthier land owners to restrict acheivements of agrarian reform and colonisation on their manors. The influence of the wealthy land owners on the public opinion, professionals, part of the agrarian administration, local authorities and some political parties resulted in agrarian reform being partial and incomplete. The most visible symbol of agrarian reform and the changes caused by the outcome of the First World War on the territories of Srem, Banat and Bačka, were the colonists, mostly volunteers of the Serbian army in „The Grand War". By bringing the colonists, the government protected its weak borders and tried to change the ethnicity of this area in favor of Serbian ethnic corps. That is why for the opponents of the agrarian reform and of the new South Slavic country, it was important to disable colonization and create the sense of insecurity in newcomers, already extremely poor. Due to this fact, together with the the lack of disposable soil and poor quality land, in the autumn of 1928, 53 families which were granted land in Banat were relocated to the Eltz's manor, in Srem, on the farm named Gornjak. As early as 1929, recently settled colonists were ordered by the Ministry of agriculture to leave the farm Gornjak as the land owner got the allowed maximum of land to maintain paddock on the manor. The lawsuit between the colonists and the Ministry of agriculture lasted until the autumn of 1931 when the colonists were sent back to Banat where they had lived before they came to the farm Gornjak in March 1929.

УДК 94(=163.41)(436)"1852" ;
321.61:929 Франц Јозеф I аустријски цар

Кристиан Јерић
Сомбор

ЦАР ФРАНЦ ЈОЗЕФ У ПОСЕТИ ВОЈВОДСТВУ СРБИЈИ И ТАМИШКОМ БАНАТУ И ВОЈНОЈ ГРАНИЦИ 1852. ГОДИНЕ

Сажетак: После револуције 1848/49. године у Аустријском царству започиње период Баховог апсолутизма. Монархија се нашла пред тешкоћама у Италији и Немачкој, али и пред унутрашњим отпором у земљама некадашње угарске круне. Управо у таквим околностима је Франц Јозеф одлучио да од јуна до августа 1852. посети Угарску, Војводство Србију и Тамишки Банат, Ердељ и делове Војне границе. Тема овог рада је реконструкција његовог пријема у српској средини на основу архивске грађе, бечке и српске штампе.

Кључне речи: Франц Јозеф, Војводство Србија и Тамишки Банат, кнез Александар Карађорђевић, патријарх Јосиф Рајачић, Темишвар, Нови Сад, Петроварадин, Карловци, Земун, Панчево, посета.

Револуционарна плима која је 1848. године захватила Европу није мимоишла ни Аустријску монархију. Дошло је до сукоба између хабзбуршких трупа и устаника у Северној Италији (Краљевина Ломбардије и Венеције), Чешкој и у Угарској. Борбе су, особито на простору Угарске, биле тешке и одлучене су тек интервенцијом руских јединица под командом кнеза Паскјевича. У току наведених догађаја, 2. децембра 1848. је дошло и до промене на трону, када је Фердинанд I (V)[1] абдицирао у корист свог нећака, осамнаестогодишњег Франца Јозефа. На младог владара снажан утицај је имао председник владе кнез Феликс Шварценберг (Felix zu Schwarzenberg),[2] после чије се смрти 5. априла 1852.

1 Фердинанд I као аустријски цар, али Фердинанд V као угарско-хрватски и чешки краљ.

2 Жан Пол Блед, *Франц Јозеф*, Београд 1998, 109; Egon Caesar Conte Corti, *Kaiser Franz Joseph. Im Abendglanz einer Epoche*, Graz–Wien–Köln 1990, 72–73; Anatol Murad, *Kaiser Franz Joseph I of Austria and His Empire*, New York 1968, 100.

поставило питање наименовања новог председника владе, али и коначног уређења хабзбуршке царевине. Питање је било изузетно замршено на простору круне Светог Стефана чије је јединство тада било нарушено.[3] Припадници двору верне угарске аристократије[4] су се надали обнови старе организације угарских земаља, као и уклањању страних чиновника, док су припадници немађарских народа, пре свега Словаци[5], управо прижељкивали даљу поделу угарске круновине. Срби, који су у току мађарске револуције били на страни династије, очекивали су коначно формирање Војводства Србије и Тамишког Баната[6], као и нестанак

3 Није са радило само о смрти председника владе, већ је још увек било отворено питање преуређења државе, јер је владар 31. децембра 1851. патентом укинуо октроисани устав од 4. марта 1849. Посебно је осетљив био положај земаља предреволуционарне угарске круне. Сама Угарска је била под управом надвојводе Албрехта, стрица Франца Јозефа, који је био како цивилни тако и војни гувернер. Биле су прекинуте све државноправне везе са Хрватском и Славонијом, а као посебне области су издвојене Ердељ (Трансилванија) и простор новоформираног Војводства Србије и Тамишког Баната. Сем административно-правног преуређења државе, није била спроведена до краја ни аграрна реформа, а трајала је и борба са Пруском за владавину над немачким државама. Ж. П. Блед, *нав. дело,* 131–151; E. C. C. Corti, *нав. дело,* 71–75; A. Murad, *нав. дело*, 103–153; Robert A. Kann, *Die Gesichte des Habsburgerreiches 1526–1918*, Wien–Köln–Weimar 1993, 291–298; Steven Beller, *Franz Joseph. Eine Biographie*, Wien 1997, 50–72; Karl Tschuppik, *Franz Joseph. Der Untergang eines Reiches,* Dresden 1928, 100–123.

4 Најистакнутији Хабзбурзима верни племићи су били гроф Ференц Зичи (Zichy Ferenc), некадашњи члан намесништва Угарске, и Ладислав Сеђењ (Szögyény László), бивши вицеканцелар. Они су за време неоапсолутизма били чланови Царског већа. Поред њих, значајну улогу су имали барон Карло Мечери (Mecséry Károly), Ладислав Бенедек (Benedek László), Валентин Ураи (Uray Bálint) и Карло Вида (Vida Károly). Szabad György, *Hungarian Political Trends between the Revolution and the Compromise (1849–1867)*, Budapest 1977, 35–39.

5 Словаци су били процентуално најбројнији у Угарској после Мађара (око 16%). За време Баховог апсолутизма су изложени снажном германизаторском притиску, што је јачало панславистичка осећања међу њима. О томе сведочи и Штурово дело *Словенство и свет будућности* из 1853. Szabad György, *Az önkényuralom kora (1849–1867)*, у: Endre Kovács (ed.), *Magyarország története*, Vol. VI, No. 1, Budapest 1979, 477, 481; Mikuláš Teich, Dušan Kováč, Martin D. Brown (eds.), *Slovakia in History*, Cambridge 2011, 108–119; L'udovit Holotik, *Die Slowaken*, у: Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (eds.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Vol. III, No. 1, Wien 1980, 780–785.

6 Територија под називом Војводство Србија и Тамишки Банат проглашена је царским патентом 18. новембра 1849. године, мада је њено стварање било предвиђено већ октроисаним уставом од 4. марта (72. члан). Према уставу, она је важила за самосталну област, али не и за круновину. Статус круновине је био условљен уједињењем са Угарском или Хрватском. Када је устав укинут, важила је за круновину, али је намесништво за дату област створено тек 1853, после рада комисије која је израдила статут Војводства (Landesstatut). Само Војводство је испрва било подељено на два округа: Бачко-торонтalски и Темишварско-крашовски, али је управо 1852. заживело (формално је било уведено у другој половини августа 1851) уређење са

германизаторских тежњи чиновничке бирократије. Сличне захтеве имали су Румуни у Ердељу.[7] На целом простору властима су потешкоћу задавали и аграрна реформа, сама прехрана становништва због разарања у току 1848– 1849, али и деловање агената кошутовске емиграције.[8] У таквом бременитом времену је дошло до прве посете Франца Јозефа земљама некадашње Светостефанске круне, а самим тим и Војводству Србији и Тамишком Банату. Циљ двора је био да смањи отпор у Угарској према идеји унитарне царевине, али и да придобије друге народе за њу.

О посети владара јавност је информисана 29. маја 1852. године, објавом надвојводе Албрехта у којој је наведено да је царев боравак у Будиму планиран за време од 5. до 10. јуна.[9] Убрзо потом је у бечкој и будимској штампи објављен и план боравка „Његовог Височанства" све до 23. јуна.[10] Франц Јозеф је према Будиму кренуо паробродом 4. јуна увече испраћен од стране надвојвоткиње Софије и генерала Кемпена. Сутрадан, у суботу у пет часова послеподне, преко

пет округа (Лугошки, Темишварски, Торонталски, Сомборски и Новосадски). Војна граница није ушла у састав Војводства, али је 31. децембра 1849. била формирана од Петроварадинске регименте, Шајкашког батаљона, три банатске регименте и војних комунитета Банатско-српска земаљска војничка управа. Војводством су управљали Фердинанд Мајерхофер (1849–1851), Јохан Коронини Кронберг (1851–1860), Јосип Шокчевић (1860) и Карл Биго де Сент Кантен (1860). Дата област је укинута решењем владара од 27. децембра 1860. Најбројнији народ у Војводству су били Румуни, док су Срби били тек на трећем месту, после Немаца, али испред Мађара. У верском погледу било је незнатно више православаца него католика. Василије Ђ. Крестић, *Срби у Угарској од слома Револуције до Нагодбе (1849–1867)*, у: *Историја српског народа*, V/2, Београд 1994, 109–125; Sebastian Werni, *Die Wojwodina 1848–1860 als nationales und staastrechtliches Problem. Zur Geschichte der Serben und Deutschen im ehemaliges Südungarn*, Wien 1981, 57–64; R. A. Kann, *The Multinational Empire. Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848–1918*, Vol. I, New York 1964, 286–287; Dimitrije Djordjević, *Die Serben*, у: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Vol. III, No. 1, 747–748.

7 Szász Zoltán, *Az abszolutizmus kora Erdélyben*, у: Köpeczi Béla (ed.), *Erdély története*, Vol. III, 1440–1444; R. A. Kann, *нав. дело*, Vol. I, 311–312; Keith Hitchins, *Die Rumänen*, у: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Vol. III, No. 1, 589–592.

8 Szabad György, *Az önkényuralom kora (1849–1867)*, 501–506, 530–539; Szász Zoltán, *нав. дело*, 1452–1463; Димитрије Руварац, *Врховно жупанство Исидора Николића србоградског на Бачком, Торонталом и вршачким округжијем године 1849., 1850., 1851. и 1852.*, Сремски Карловци 1911,16–52.

9 *Wiener Zeitung*, 1. јун 1852, бр. 131.

10 *Wiener Zeitung*, 4. јун 1852, бр. 134; Документ са идентичним планом боравка Франца Јозефа је 1. јуна послат из Будима војном и цивилном управнику Војводства Србије и Тамишког Баната фелдмаршал-лајтнанту грофу Коронинију. Архив Војводине (даље АВ), Фонд 23: Земаљска управа Српске Војводине и Тамишког Баната, Президијална акта, 1852, бр. 604.

Пожуна[11] је стигао у седиште Угарске, а дочекали су га магистрати Будима и Пеште, припадници високог племства и примас Јан Сцитовски (Ján Scitovszky) са двадесет два друга бискупа и надбискупа.[12] У пет наредних дана је био заузет јавним свечаностима, аудијенцијама и смотрама трупа, док је 10. јуна, у четвртак, учествовао у свечаној процесији за празник пресветог тела и крви Исусове. Сутрадан је из Пеште кренуо за Цеглед, а до 14. јуна је обишао Кереш, Кечкемет (11. јун), Фелеђхазу, Чонград, Сентеш (12. јун) и Мезехеђеш (13. јун).[13] Затим је 14. јуна ступио на простор Војводства Србије и Тамишког Баната, када је преко Печке допутовао у Темишвар, где је боравио до 17. јуна.

Посета владара Војводству Србији и Тамишком Банату била је, као и остатак путовања,[14] брижљиво планирана. Гувернер Коронини је још 27. маја послао надвојводи Албрехту, на његов захтев од 18. маја, нацрт владаревог боравка у наведеној области. Изгледа да је било планирано да се истовремено обиђу места у Поморишју и Подунављу.[15] Ипак је убрзо прихваћен распоред који је предвиђао да владар преко Печке 14. јуна долази у Темишвар, где би требало да борави до 17. наведеног месеца, а потом преко Арада, Великог Варадина и Дебрецина да се врати у Будим.[16] Франц Јозеф је у понедељак 14. јуна у 10 сати и 15 минута преподне стигао на четворопрегу у Темишвар.[17] Његовој пратњи су се на Моришу прикључили и најугледнији грађани и представници цехова Великокикиндског диштрикта на коњима, њих три стотине, као и сам гувернер

11 Данашња Братислава.

12 *Wiener Zeitung*, 8. јун 1852, бр. 137; *Die Presse*, 10. јун 1852, бр. 136; Alice Freifeld, *Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848–1918*, Washington 2000, 130–132.

13 Наводно је управо на датом делу путовања познати мађарски разбојник Давид Фазекаш имао план да зароби самог владара, у шта је тешко поверовати, али је чињеница да је опљачкано неколико кочија. *Wiener Zeitung*, 15. јун 1852, бр. 142; *Die Presse*, 15. јун 1852, бр. 139; Beksics Gusztáv, *Ferenc József és kora*, у: Szilágyi Sándor (ed.), *A magyar nemzet története*, Vol. X, Budapest 1898, 438–439.

14 У току претходних месеци целу путању обишао је надвојвода Албрехт. Beksics Gusztáv, *нав. дело*, 518.

15 Коронини – надвојводи Албрехту, Темишвар, 27. мај 1852, AB, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 412.

16 Коронини – надвојводи Албрехту, Темишвар, 3. јуна 1852, AB, Ф.23, ПА, 1852, бр. 579.

17 У царевој близини је, у истој кочији са њим, био фелмаршал-лајтнант гроф Карл Лудвиг Грине (Grünne), док су се у широј пратњи налазили ађутант капетан кнез Виндишгрец (Windisch -Grätz), официјал барон Геноте (Genotte), кнез Никола Естерхази (Nikolaus Esterhazy), гроф Хуњади (Hunyady), гроф Сечењи (Szechenyi). О величини владареве свите илустративно говори и податак да је било потребно да се обезбеди укупно 128 коња за њу. Државна управа Угарске (Statthalterei Ungarn) – Коронинију, Будим, 8. јуна 1852, AB, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 648.

Војводства Србије и Тамишког Баната гроф Коронини.[18] После доласка у град поздравили су га градоначелник и чанадски католички бискуп, а затим су му били представљени свештеници, официри и депутације грађана. Из телеграфске депеше грофа Коронинија министру унутрашњих послова видимо да се међу присутним свештенством налазио и карловачки православни патријарх – митрополит Јосиф Рајачић.[19] Занимљиво је да је Калочка надбискупија одбила да пошаље своју делегацију у Темишвар, под изговором да ће се 15. јуна извршити инсталација новог архипастира, а надбискупија је истовремено подсећала да су цара већ поздравили у Будиму и Кечкемету.[20] У преосталом делу дана владар је прво присуствовао крађој молитви у католичкој цркви на којој је свечано отпеван *Te Deum*, а затим заједно са надвојводом Албрехтом разгледао град украшен „заставама и бојама овде у заједништву живећих националности".[21] Сутрадан ујутру у 8 часова Франц Јозеф је посетио место код парадног поља, где је положио камен-темељац споменика подигнутог у част погинулим војницима царске војске при, како је на њему истакнуто, стоседмодневној опсади Темишвара која је завршена чувеном победом 9. августа 1849. Затим су до 2 сата трајале приватне аудијенције у току којих је владар саслушао више[22] официра, учесника наведеног догађаја, а после тога је похвалио храбро држање браниоца. Биле су присутне јединице пешадијског пука Штрасолдо[23] и војници из румунско-Банатских пешадијских пукова. Послеподне цар је провео у позоришту, где

18 Молба Павла Трифунца Коронинију, Велика Кикинда, 3. јун 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 609; *Србски дневник*, 21. јун 1852. (с.к.), бр. 1.

19 Коронини – министру унутрашњих послова, Темишвар, 15. јун 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 875; Иларион Зеремски (ур.), *Автобиографија Никанора Грујића. Некад епископа пакрачког*, Сремски Карловци 1907, 74–75.

20 У истом документу, који је одговор на Коронинијево писмо, истакнуто је и да је конзисторија Калочке надбискупије упозорила све клерике наведене архидијецезе на простору Војводства Србије и Тамишког Баната на држање приликом посете владара. АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 693.

21 „...mit den Fahnen und Farben der hier vereint lebenden Nationalitäten". *Wiener Zeitung*, 17. јун 1852, бр. 144; *Die Presse*, 17. јун 1852, бр. 141.

22 У бечкој штампи (*Wiener Zeitung*, 19. јун 1852, бр. 146; *Die Presse*, 19. јун 1852, бр. 143) објављен је број од 27 официра, док у самој телеграфској депеши, коју су наведени листови са незнатним променама објавили, говори се о 23 официра. Коронини – министру унутрашњих послова, Темишвар, 16. јун 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 683.

23 У питању је 61. линијски пешадијски пук, у то време стациониран у Темишвару, чији је власник (Inhaber) био гроф Штрасолдо-Графенберг (Julius Strassoldo-Grafenberg). Gustav Rottmund, *K. u. k. Infanterie – Regiment Nr. 61*, у: Alexander Duschnitz, S. F. Hoffmann (eds.), *Der oberste Kriegsherr und sein Stab*, Wien 1908, 131–132; *Militärschematismus des Österreichischen Kaiserthumes*, Wien 1853, 102.

је приказана свечана представа. Последњег дана свог боравка у Темишвару, 16. јуна, владар се удостојио да посети католичко семениште и православну саборну цркву,[24] где га је поздравио патријарх у беседи коју је изговорио на српском језику. У 3 послеподне је опет посетио парадно поље, где је овај пут поред војних лица разговарао и са делегацијама локалне управе и привредних корпорација. Темишвар је напустио 17. јуна у пратњи грофа Коронинија, који га је пратио до Арада, јер се на Моришу налазила граница Војводства. Тамо је владар стигао после двочасовног пута у 19.30. Из штампе, поред уобичајених изјава да је народ са највећом радошћу поздрављао цара, сазнајемо да је владар у току посете Темишвару носио униформу аустријског маршала,[25] и да је, као и у другим местима, делио помиловања политичким затвореницима. Истовремено је Коронини предао одликовања неколицини особа, међу којима су били и двојица Срба.[26]

Пошто је српско грађанство у Хабзбуршкој монархији после забране *Јужне пчеле* привремено остало без политичког листа, о царевој посети Темишвару су тек касније известили *Српски дневник* и *Световид*.[27] *Српски дневник* је посебно истицао, већ споменуту чињеницу да су владара на Моришу дочекали „Соколови Кикиндскогъ окружія", те да се „од вике живио єдва се є гдѣ подобанъ поздрав у другомъ єзику чуо". *Дневник* није пропустио да каже да је за царев дочек најзаслужнији патријарх, а да „лепе заслуге" припадају и архимандриту Маширевићу. Затим је наведен програм владареве посете подунавским крајевима Војводства. У њему је истакнуто да ће владар 14. јула напустити Будим, потом да ће 15. обићи Нови Сад, Варадин и Карловце, а касније, до 20. јула, и Земун, Панчево, Базјаш, Белу Цркву, Оршаву, Мехадију и Карансебеш, одакле је предвиђено да пређе у Ердељ.[28] У *Световиду*, поред две песме посвећене

24 *Gr. n. u. Domkirche.*

25 *Wiener Zeitung*, 20. јун 1852, бр. 147; *Wiener Zeitung*, 22. јун 1852, бр. 148; Оба извештаја су преузета из *Temesvarer Zeitung*-а.

26 Од Срба одликовани су Јован Беловић (Johann Bellovics), трговац и директор школе из Комлоша у Банату, Златним крстом за заслуге са круном, док је Павле Бибић (Paul Bibics), православни свештеник и директор школе у Меленцима, одликован Сребрним крстом за заслуге са круном. *Abendblatt der Wiener Zeitung*, 21. јун 1852, бр. 140; *Wiener Zeitung*, 24. јун 1852, бр. 150 на основу писања *Pesther Zeitung*-а.

27 Последњи број *Јужне пчеле* је изашао 1. маја 1852, а први број *Српског дневника* 3. јула исте године под уредништвом Данила Медаковића у Новом Саду. Први број *Световида*, књижевног листа, појавио се 14. јула у Темишвару, уређивао га је Александар Андрић. Василије Крестић, *Историја српске штампе у Угарској: 1791–1914*, Нови Сад 1980, 106–108, 123–126.

28 *Српски дневник*, 21. јун 1852 (с. к.), бр. 1.

„Императору Аустрійскомъ као великом војводи Војводине Сербіє" А. Андрића и Д. Михаиловића, написано је и да од граничарских банди једино је панчевачка имала ту част да свира за царском трпезом, као и да је сам град Темишвар само за осветљење потрошио преко 2000 форинти.[29] Лист се осврнуо и на већ споменуту вест о дочеку владара на Моришу од стране Коронинија и коњаника из Велике Кикинде с тим да је додато како је владар тада изашао из каруца и поздравио најистакнутије старешине, којих је било 60. Надаље наведен је и податак, да је сам градоначелник и предводник депутације Павле Трифунац (Павле отъ Трифунацъ) имао ту част да 15. јуна у Темишвару на немачком поздрави суверена. Његов говор је објављен у целини. Из њега се види да је Трифунац истакнуо верност становника Великокикиндског диштрикта, како у прошлости тако и у току догађаја из 1848–1849. када је, како је он тврдио, диштрикт дао два батаљон са 1200 момака и поднео тешке материјалне жртве због пустошења непријатеља. У току свог говора он је споменуо и привилегије Срба добијене од аустријских царева, као и привилегије самог Великокикиндског крунског диштрикта.[30]

После посете Темишвару, владар је боравио у Араду (17. јун), а затим је обишао Велики Варадин (18. јун), Дебрецин (19–20. јун) и Јегру (20–21. јун), и 21. јуна, у понедељак, преко Ђенђеша у један сат послеподне стигао у Будим.[31] Од 21. до 26. датог месеца био је у Будиму и Пешти, са изузетком 22. када је посетио Јасберењ, док је 26. боравио у Стоном Београду а наредног дана у Сексарду, где је одао почаст овоземаљским остацима грофа Еугена Зичија, којег су убили мађарски револуционари.[32] До 3. јула Франц Јозеф је посетио Капошвар (28. јун), Фиред (29. јун), Раб (30. јуна), Баболну (1. јула) и Коморн[33] (2. јул),[34] одакле је паробродом отпловио за Будим и тамо стигао 3. јула после поноћи. Дочекала га је, између осталих, неколицина званичника Монархије.[35] Цар је боравио у Будиму до 6. јула, када је посетио Сент Антал, наредног дана

29 *Световидъ*, 2 јул 1852 (с. к.), бр. 1.

30 Ibidem, 5. јул (с. к.), бр. 2.

31 *Wiener Zeitung*, 22–24. јун 1852, бр. 148–150; *Die Presse*, 22–24. јун 1852, бр. 145–147.

32 *Wiener Zeitung*, 25–27. и 29. јун 1852, бр. 149–154; *Die Presse*, 25–29. јун 1852, бр. 148–151.

33 Слов. Komárno, мађ. Komárom.

34 *Wiener Zeitung*, 30. јун и 1–3. јул 1852, бр. 155–158; *Die Presse*, 30. јун и 1–3. јул 1852, бр. 152–155.

35 Били су присутни министар за рат и финансије фелдцугмајстер Хес, заступник Министарства за рат и Врховне команде фелдмаршал-лајтнант Дегенфелд, фелдцугмајстер кнез Лихтенштајн и вицепредседник угарске управе грофа Де ла Моте. *Wiener Zeitung*, 4. јул 1852, бр. 159; *Die Presse*, 4. јул 1852, бр. 156.

Шемниц[36] а затим Кремниц[37] (8. јул), Нитру[38] (9. јул) и Нојхаузел (10. јул).[39] После повратка у Будим, 11. јула је присуствовао свечаности у склопу које је откривен монументални споменик генерал-мајору Хајнриху Хенцију и браниоцима Будима у мају 1849.[40] На свечаности је, поред других, био присутан и хрватски бан Јелачић, и истог дана Гвозденом круном прве класе одликован је гувернер Војводства гроф Коронини.[41] У току посете Угарској, према писању бечке и будимске штампе, владар је свугде лепо примљен. Наравно да је веродостојност таквих изјава тешко проверити, али треба имати на уму, како је већ споменуто, да је горње слојеве мађарског друштва обузимала нада у повољно решење државноправног положаја земаља Светостефанске круне. У местима где су неки истакнути племићи одбили да дочекају цара, били су од стране жандара на то присиљени. Само становништво Будима и Пеште је мирно поднело чак и постављање споменика Хенцију.[42] Поред наведене свечаности, владар је у току боравка у Будиму свакодневно примао и разне депутације и појединце у аудијенцију, међу којима је 25. јуна био пруски посланик на бечком двору Бизмарк – Шенхаузен. Он нам је оставио своје сведочанство о младом Францу Јозефу у којем је записао: „Ватрени двадесетогодишњак, а уједно га краси достојанство и поузданост старијих... Када не би био цар, сматрао бих га преозбиљним за његове године. Мађари су одушевљени националним акцентом са којим говори њихов језик, као и елеганцијом са којом јаше".[43] О својој посети Угарској владар је 5. јула својој мајци писао: „Све је било изванредно лепо, свечано, импозантно и са великим ентузијазмом. Ипак, уз све задовољство мислим о томе да су ти људи пре три године исто то радили и за Кошута".[44]

---

36 Слов. Banská Štiavnica, мађ. Selmecbánya.

37 Слов. Kremnica, мађ. Körmöcbánya.

38 Слов. Nové Zámky, мађ. Érsekújvár.

39 *Wiener Zeitung*, 9–11. јул 1852, бр. 163–165; *Die Presse*, 9–11. јул 1852, бр. 160–162.

40 *Wiener Zeitung*, 15. јул 1852, бр. 168 на основу *Pesther Zeitung*-а; *Die Presse*, 13. јул 1852, бр. 163.

41 *Српски дневник*, 5. и 16. јул 1852 (с. к.), бр. 5 и 8; АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 1125.

42 Beksics Gusztáv, *нав. дело*, 498.

43 „Zwanzigjähriges Feur, gepaart mit der Würde und Bestimmtheit reifen Alters zeichnen ihn aus... Wenn er nicht Kaiser wäre, würde ich ihn für seine Jahre zu ernst finden. Die Ungarn sind begeistert von dem nationalen Akzent , mit dem er ihre Sprache redet, und von der Eleganz, mit der er reitet..." E. C. C. Corti, *нав. дело*, 75.

44 „Das Ganze war außerordentlich schön, festlich, imposant und ein großer Enthusiasmus. Nur dachte ich bei aller Zufriedenheit damit doch immer daran, daß es die Leute vor drei Jahren für den Kossuth ebenso gemach haben". Ibidem, 74.

Пошто је споменик у част Хенција откривен, суверен је и наредна два дана остао у Будиму, а затим је 13. јула у 8 сати увече паробродом „Албрехт" из Промонтора[45] крену ка југу.[46] Ова друга посета Војводству је посебно назначена у плану који је из Будима био послат 8. јуна грофу Коронинију у склопу програма путовања цара, како је наведено, Угарској, Војводству и Седмоградској (Ердељ) у време од 24. јуна до 10. августа. Према датом документу, владар је од 15. до 19. требало да посети Петроварадин, Карловце (15. јул), Нови Сад, Вилово, Тител, Земун (16. јул), Оршаву (17. јул), као и Карансебеш (18. јул), а да затим настави према Ердељу.[47] Сличан план је објављен и у штампи.[48] Сачувано је обавештење гувернера Коронинија које је послао 1. јуна из Темишвара градоначелништву Новог Сада, у којем је истакао да „Његово царско-краљевско височанство" борави 15. и 16. јуна у Темишвару, 17. јуна у Араду а 15. јула у Петроварадину, затим у Тителу, Оршави и Карансебешу. Занимљиво је приметити да посебан боравак у Новом Саду није наведен.[49] О доласку владара је био обавештен и магистрат војног комунитета Карловаца. У допису је наведен царев боравак у Петроварадину и Карловцима 15. јула, обилазак Каћа, Ковиља, Вилова и Тителa 16. јула, затим одлазак према Земуну и наставак пута ка Панчеву (17. јула), Базјашу и Белој Цркви.[50] Ипак, мало касније градоначелник Новог Сада Григорије Јовшић је обавештен о доласку Франца Јозефа у град 15. јула ујутру, а наговештен је и царев боравак у Тителу 16. јула.[51] Као што је већ споменуто, сувереново путовање је са великом пажњом пратила и српска штампа у Војводству, а о посети подунавским крајевима је најобимније извештавао *Српски дневник* из Новог Сада.[52] У свом

45 Данас Будафок (мађ. Budafok), од 1950. део Будимпеште.

46 *Wiener Zeitung*, 14. јул 1852, бр. 167; *Die Presse*, 15. јул 1852, бр. 165.

47 Надвојвода Албрехт – Коронинију, Будим, 8. јуна 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 669.

48 У штампи је објављено да владар у периоду од 15. до 19. јула обилази Војну границу и Крашовски дистрикт. *Wiener Zeitung*, 29. јун 1852, бр. 154 на основу чланка *Pesther Zeitung*-а.

49 Коронини – градоначелништву Новог Сада, Темишвар, 1. јун 1852, Историјски архив града Новог Сада (даље ИАГНС), Фонд 1: Магистрат града Новог Сада, бр. 1760Е/1852.

50 Коронини – Карловачком магистрату, Темишвар, 15. јуна 1852, Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (даље: АСАНУК), Фонд Карловачког магистрата, бр. 1007.

51 Коронини – градоначелнику Јовшићу, Темишвар, 25. јуна 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 744; Земаљска управа Војводства Србије и Тамишког Баната – градоначелништву Новог Сада и комесаријату у Лугош, Темишвар, 28. јун 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 783.

52 Штампа на простору целе Хабзбуршке монархије у току Баховог апсолутизма била је изложена насртљивој цензури, али и ригорозној законској регулацији. Извештавање у позитивном светлу о сувереновој посети је било обавезно, како за листове на српском језику тако и за оне

првом броју поред извештаја о владаревом боравку у Темишвару донео је и нацрт програма његовог путовања од 14. до 20. јула који се подударао са оним који је био послат магистрату у Карловце, те је на крају чланка било додато да се „Путови одъ Новогъ Сада до Тителa већъ оправляю".[53] Потом је објављена вест из Тителa о томе да се батаљон спрема за посету суверена.[54] У наредном допису из Земуна од 8. јула писано је о припремама за дочек цара, при чему је посебно истакнуто како су „Житель овдашньи были спремили народне заставе по одобреню заповѣдника г. ф. м. л. Крайтнера. На касниє питанѣ нѣгово земальска є власт то обуставила и заповѣдила да се у мѣсто тробойни двобойни баряци за дочек цара износе".[55] Исти лист је у четвртом броју објавио да је Нови Сад спреман за владареву посету 15. јула, као и да се његов долазак очекује између 10 и 12 часова. Напоменуто је и да су у град 13. дошли гроф Коронини и управник Ердеља кнез Шварценберг,[56] као и велики жупан Николић, али и гости из Кнежевине Србије генерал Книћанин[57] и привремени попечитељ иностраних дела Јанковић[58]. На самом крају чланка споменут је и долазак патријарха Рајачића

на другим језицима. О штампи на српском језику видети наведено дело Василија Крестића. О законским регулацијама и штампи на мађарском језику: Buzinkay Géza, *Az abszolutizmus első szakaszának sajtója 1849–1859*, у: Szabolcsi Miklós (ed.), *A Magyar sajtó története*, Vol. II, No. 1, Budapest 1985, 289–508, као и Buzinkay Géze, *Az abszolutizmust túlélő és újjászülető magyar sajtó, 1849–1867*, in: Földes Anna (ed.), *A magyar sajtó története*, Budapest 2000, 113–133.

53 *Србски дневник*, 21. јун 1852 (с. к.), бр. 1.

54 *Србски дневник*, 25. јун 1852 (с. к.), бр. 2.

55 *Србски дневник*, 28. јун 1852 (с. к.), бр. 3.

56 То је објавио и *Световид* 2. јула 1852 (с. к.) у свом првом броју.

57 Стеван Книћанин је рођен као Стеван Петровић 15. фебруара 1807. у селу Кнић код Крагујевца. Надимак је стекао по родном месту. За време владавине Милоша Обреновића од 1836. године Книћанин је био начелник Јасеничког среза, а од 1839. године начелник Смедеревског округа. Пошто је подржао уставобранитеље, био је прогнан из Србије током 1840–1841. Од августа 1848. године Стеван Книћанин је командант српских добровољаца у борби аустријских Срба против мађарске револуције. По повратку у Србију маја 1849. године добио је титулу војводе од кнеза Александра Карађорђевића. Био је витез Крста Марије Терезије, највећег аустријског војничког ордена. Доживео је мождани удар 1854. године и од последица тога је преминуо 1855. године у Београду. Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба*, Београд 1888, 257–259; Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд 1924, 657, 702; Јаша М. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији*, Београд 1947, 140, 158, 162–163; Драгослав Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842–1853. Унутрашња и спољна политика*, Београд 1932, passim; Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд 1990, passim.

58 Алекса Јанковић је рођен 1806. у Темишвару, где је завршио основну школу и гимназију. У Србију је прешао 1834. и био писар Окружног суда у Крагујевцу, а касније чиновник у

у Петроварадин 14. јула.[59]

Владар је у уторак 13. јула увече кренуо према Војводству. Било је планирано да преноћи у Апатину,[60] а наредног дана су га народ и пуцњеви из прангија поздравили приликом проласка Дунавом у 6 сати код Вуковара, а нешто касније на простору између (Бачког) Новог Села и Нештина.[61] До Новог Сада је стигао у 10 часова преподне[62] заједно са надвојводом Албрехтом, у броду који је био искићен царским и српским барјацима.[63] Са Петроварадинске тврђаве га је такође поздравила паљба топова. Према писању *Српског дневника*, њега су на обали дочекали патријарх Рајачић, гувернер Коронини, кнез Шварценберг и градоначелник Јовшић уз којег је стајала мала Марија Гостовић, кћерка познатог новосадског адвоката Паје Гостовића, у белом, са кључевима града,[64] које је градоначелник цару у знак верности приказао, а владар је „на ключеве руку свою ставіо и съ тимъ знакъ дао, да у симболу томе изявлѣну вѣрностъ прима".

Књежевој канцеларији. Службу је напустио 1835. када је отишао у Епержеш (Прешов) да студира право. Адвокатски испит је положио у Пешти 1838. Наредне године је отворио адвокатску канцеларију у Београду. Тада је поново ступио у државну службу и постао секретар Управе вароши Београда а потом и секретар кнеза Михаила. За време Вучићеве буне 1842. био је и његов секретар. По доласку Александра Карађорђевића за кнеза постављен је за директора Књежеве канцеларије, ускоро постао министар иностраних дела и предводник аустрофилске струје на двору. Касније је служио и као министар правде и просвете (1847–1848). Поднео је оставку на свој положај, због повике на аустријске Србе уочи Петровске скупштине. Члан Савета био је од 1850. до краја 1858, потом његов потпредседник. Уместо Аврама Петронијевића је био председник владе и министар иностраних дела (1851–1852). Члан ДСС од 26. августа 1845. и почасни члан СУД од 29. јула 1864. Одликован је аустријским орденом Гвоздене круне II класе и османским орденом Нишан Ифтихар. Преминуо је у Београду 23. јуна 1869. Ђорђе Ђурић, *О Алекси Јанковићу, српском државнику из Темишвара*, Темишварски зборник, бр. 3, Нови Сад 2001, 81–88; М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 196–198; Љ. Стојановић, *нав. дело*, 660–661; Ј. М. Продановић, *нав. дело*, 143, 145, 158–159, 162–163, 172, 182–185, 194, 205; Д. Страњаковић, *нав. дело*, passim; С. Јовановић, *нав. дело*, passim.

59 *Српски дневник*, 2. јул 1852 (с. к.), бр. 4.

60 Коронини – Карловачком магистрату, Темишвар, 15. јуна 1852, АСАНУК, ФКМ, бр. 1007.

61 Комесаријат за средњу и доњу Бачку – среском поверенику у Ходшаг, Сомбор, 3. јул 1852, АВ, Ф. 20: Комесаријат за средњу и доњу Бачку, 1852, бр. 35; *Српски дневник*, 9. јул 1852 (с. к.), бр. 6.

62 Према писању *Die Presse* било је 10 часова и 15 минута. *Die Presse*, 20. јул 1852, бр. 169.

63 Срђан Ерцеган, *Царска посета Новом Саду*, у: Зоран Колунџија (ур.), *Име и презиме Нови Сад*, Нови Сад 2009, 43.

64 Живко Марковић, *Очи моје вреде Новог Сада*, у: Живко Марковић (ур.), *Нови Сад на раскрсници минулог и садањег века. По изворима, забелешкама и сећању Триве Милитара*, Нови Сад 2000, 407.

После тога су суверена код улаза у град, у Дунавској улици, пред „тријумфалном капијом" поздравили градоначелник Јовшић и православни епископ бачки Платон Атанацковић.[65] Јовшић је у свом говору истакао да Нови Сад од 1817. није имао част да у њему борави суверен, као што је истакао и оданост и верност коју су становници града показали према хабзбуршком дому у току последњих бурних догађаја, а споменуо је и страдање самог града.[66] Затим је владика Платон говорио о верности своје дијецезе суверену, и жртви коју је Бачка поднела у току револуције, а на крају свог кратког говора поздравио је Франца Јозефа I не само као цара већ и као великог војводу.[67] Такође нам је сачуван говор којим је монарха поздравио Павле Карман (Paul Kármán), консениор за Бачку реформисаних хришћана (хелветске конфесије) из Великог Врбаса.[68] Он је у свом говору изразио захвалност што и припадници његове вероисповести имају част да поздраве премилостивог цара.[69] Затим се Франц Јозеф упутио према градској кући до које су били поређани еснафи заједно са ученицима школа. Тамо су му представљени чиновници и чланови магистрата, а вероватно да је овде примио и делегације становника Баје[70], М. Терезиопела (Суботице)[71], као и припаднике евангелистичке заједнице (аугзбуршке конфесије) предвођене Јозефом Скултетијем (Joseph Scultety), свештеником и консениором за Бачку и Срем.[72] У име магистрата га је поздравио сенатор Хергер, чији говор нам није био доступан.[73] После тога је обишао обласни суд и прегледао деловодни протокол, а затим посетио најближу римокатоличку цркву, те гркокатоличку, а на крају алмашку православну. У цркви га је дочекао владика Платон у архиепископској одежди заједно са

65 *Србски дневник*, 5. јул 1852 (с. к.), бр. 5.

66 Захваљујући наређењу према којем су сви говори за царев дочек морали да буду унапред прегледани, сачувани су нам одобрени концепти говора градоначелника Јовшића и владике Платона. Коронини – свим комесаријатима и градоначелницима, Темишвар, 2. јун 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 586; Коронини – Јовшићу, Темишвар, 5. јул 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 823.

67 Коронини – Платону Атанацковићу, Темишвар, 28. јун 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 784.

68 Тешко је утврдити да ли је он поздравио владара приликом уласка у град или тек у градској кући, где су примљене разне делегације.

69 Коронини – Павлу Карману, Темишвар, 9. јул 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 884.

70 Коронини – Ковачићу, комесару за горњу Бачку, Темишвар, 8. јул 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 849.

71 Знамо да се дата депутација састојала из четрнаест појединаца на челу са градоначелником Павлом Антуновићем (Paul Antunovits von Almás). Антуновић – Коронинију, М. Терезиопел, 10. јул 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 962.

72 Коронини – Скултетију, Темишвар, 28. јун 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 779.

73 Коронини – сенатору Хергеру, Темишвар, 28. јун 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 759.

свештенством, те је суверен у олтару целивао јеванђеље и крст. Из алмашке цркве владар се опет упутио према градској кући, одакле је „коња усћо" и отишао према Петроварадину[74].[75] Тамо га је прво поздравио командант тврђаве фелдмаршал-лајтнант Виктор фон Понтис, а затим је владар присуствовао свечаном дефилеу трупа пешадијског пука војвода од Парме[76] под командом генерал-мајора Цедвица (Zedwitz). После тога је обишао војну капелу где га је поздравио присутан клер.[77] У Петроварадин су већ приспели Стеван Книћанин, привремени попечитељ иностраних дела Кнежевине Србије Алекса Јанковић и потпоручник Мишковић, који су као посланици кнеза Александра Карађорђевића поздравили цара. Са њима је био и аустријски генерални конзул у Београду Теодор Теја фон Радосављевић.[78] Затим је око 3 часа суверен са својом пратњом кренуо у Карловце, где су се већ недељама одвијале припреме за његов дочек. Сачувана су два програма за наведени догађај. Први је био дужи, састављен у десет тачака, и њега је Коронини послао у Карловце 15. јуна, док је други, краћи и концизнији, био послат 4. јула.[79] Према другом програму Франца Јозефа је на општинској граници требало да сачека одбор грађана на челу са једним коњаником,

---

74 На месту Петроварадинске тврђаве је још у римско доба постојало војно утврђење, које је вероватно порушено у току хунске најезде. Крајем XI века се први пут спомиње под именом Петроварадин (Peterwardein). Османске трупе су га заузеле 27. јула 1526. године, њихова владавина је трајала до 1687. Обнова тврђаве је започела још у току Великог бечког рата 1695, док су радови на утврђењу интензивирани од 1714, а затим прекидани због ратова. Утврђење је свој коначан облик добило тек 1769. Почетком XIX века у Горњој тврђави су постојале две касарне за пешадију, једна за инжењере, једна за артиљерију, као и просторија за официре. У мирнодопском периоду посадне трупе су бројале између 1500 и 1600 војника и официра. Од 1860. је у Петроварадину био стациониран 70. линијски пешадијски пук. Franz Scham, *Topographische Beschreibung von Peterwardein und seinen Umgebung*, Pest 1820, 20–21, 94–95, 123; *Petrovaradin várának hadi története rövid kivonatban*, Ujvidék 1915, 1–16.

75 *Српски дневник*, 5. јул 1852 (с. к.), бр. 5.

76 У питању је 24. линијски пешадијски пук, чији је власник тада био Карл Лудвиг, војвода од Парме (Karl Ludwig Herzog von Parma). Erich Nauheimer, *K. u. k. Infanterie-Regiment Nr. 24*, у: Alexander Duschnitz, S. F. Hoffmann (eds.), *Der oberste Kriegsherr und sein Stab*, 59–62; *Militärschematismus des Österreichischen Kaiserthumes*, Wien 1853, 232.

77 Рукопис текста послатог 15. јула из Петроварадина ради објављивања у *Temesvarer Blatt*-у поднет владином комесару Грицу ради цензуре. АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 906.

78 Царско-краљевски генерални конзул у Београду Фон Радосављевић – команди тврђаве Петроварадин, Београд, 9. јул 1852, ИАГНС, Ф. 1, бр. 11. VII 1852; *Србске новине*, 5. јул 1852 (с. к.), бр. 75; *Српски дневник*, 5. јул 1852 (с. к.), бр. 5.

79 Оба програма (АСАНУК, Ф.К.М., 1852, бр. 1007 и бр. 1220) су преведена и објављена: Жарко Димић, *Посета аустријског цара Фрање Јосифа Карловцима 1852. године*, Зборник Матице српске за историју, бр. 74, 2006, 117–124.

а затим је требало да прође кроз тријумфалну капија на коју је с једне стране стављен натпис „Љубав те чека" („Liebe erwartet Dich") а на другој „Љубав те прати" („Liebe begleitet Dich").[80] Са обе стране пута према центру насеља требало је да буду поређани трговачки сталежи, еснафи и ученици, док је цара у центру чекао патријарх са свештенством. Приликом силаска монарха било је предвиђено да ученици богословије и гимназије певају народну химну на српском језику, а девојке у белом да га засипају цвећем. Остављена је и могућност евентуалној посети капели Госпе од Мира (Марије од Мира). Такође је било наређено да улице буду украшене цвећем и царским заставама. Из аутобиографије Никанора Грујића се види да је патријарх пре цара дошао у Карловце, те да је суверен са својом пратњом стигао пред саборну православну цркву. У самој цркви га је патријарх поздравио, и на српском и на немачком, и после тога увео у олтар кроз царске двери рекавши му „да на та врата од цивилних лица улази само један суверен". Поводом тога Никанор Грујић препричава како је тада имао мању непријатност, јер је морао да спречи владареву пратњу да уђу кроз те исте двери у олтар. После тога су суверен и патријарх Рајачић са пратњом прешли у патријаршијски двор, где су њих двојица насамо разговарали, а потом је владар појео неколико залогаја и попио чашу најбољег мађарског вина.[81] О пратњи Франца Јозефа се зна да је била углавном иста као у Темишвару, подразумева се да су са њим били и надвојвода Албрехт, гроф Коронини, а изгледа и Стеван Књићанин, као и Алекса Јанковић.[82] Што се Рајачићевог говора тиче, њега је објавио лист црквене јерархије *Србско-народни вестник*[83]. Из њега сазнајемо да је патријарх после поздрава истакао радост коју осећају становници Војводства Србије и Тамишког Баната што имају част да у својој средини виде владара, те

80 О настанку датог натписа Никанор Грујић пише следеће: „На улазу од варадинске стране у Карловце био је подигнут леп славолук. Кад се подизао тај славолук, дође к мени у двор карловачки градоначелник Јаурић и упита ме, какав би натпис метнули на славолук, па покаже ми више састављених натписа. Ја не бих употребио, рекнем му ја, тих дугачких натписа, који се не могу с кола прочитати, него би метнуо на оној страни славолука, с које ће да уђе у Карловце 'Љубав те чека' а с ове стране на коју ће изићи из Карловаца 'Љубав те прати'". И. Зеремски (ур.), *нав. дело*, 74.

81 И. Зеремски (ур.), *нав. дело*, 75–76; Гордана Петковић, *Патријарх Јосиф Рајачић*, Београд 2009, 212.

82 Коронини – градоначелнику Јовшићу у Нови Сад, владином комесару Рацу у Лугош и владином комесару Капдебу, Темишвар, 6. јун 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 819; АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 846.

83 Дати лист је уређивао Милош Лазаревић. Први број се појавио 14. априла 1852. у Земуну, а већ је крајем августа исте године привремено обустављен. Коначно се угасио средином марта 1853. В. Крестић, *нав. дело*, 102–106.

је напоменуо да је личност суверена најсветија после самог Бога. Потом је наставио да „као што се злато ватромъ а діамантъ найтверђомъ пиломъ искушава" тако верност „ове наше красне добродѣтели... прешедшимъ неволяма... довольно искушане". На крају своје беседе патријарх је од бога затражио да у току даљег пута, као и даље владавине, чува и помаже цара, како би он успео да пређе преко свих препрека и да постане „не само преизреданъ и славан владѣтель, него и правый Добротворъ и любовный Отацъ" својим поданицима. После говора, *Србско-народни вестник* истиче, прочитана је молитва, а затим је у цркви, као и у патријаршијском двору, отпевана за дату прилику посебно припремљена песма, која такође велича цара и великог војводу „Франца Иосифа".[84] Владар се из Карловаца у 4 часа и 30 минута вратио у Петроварадин на ручак.[85] Из *Србског дневника* се види да су датом догађају, поред владареве пратње и генералитета, присуствовали: „г. Патријархъ, г. Епископъ Платонъ, апатински архиман., г. Книћанинъ, г. Янковићъ, г. Исидоръ Николићъ, г. Рудићъ, г. Сечењи, окружни комесари Радишићъ и Ковачићъ, заступникъ презеса и членъ областногъ суда Г. Іовановићъ, градоначелници наше Новосадске, байске и суботичке вароши".[86] Такође из датог чланка сазнајемо да су Нови Сад и Петроварадин увече били осветљени, али да то цар није видео јер је отишао на починак. Петроварадин је био украшен великим царским орлом од свећа, док је на градску кућу у Новом Саду био постављен транспарент са латинским натписом „гнев рата" с једне стране, алудирајући на тешко страдање града 12. јуна 1849. године[87], а с друге „по милости твојој", као израз захвалности грађана монарху због помоћи при обнови Новог Сада која је тада и даље била у току.[88] Управо због великог броја порушених грађевина град није могао бити у целини осветљен, али је посебно велика пажња обраћена на постављање свећа на пијацу, епископски двор, римокатоличку и православну цркву.[89] Сутрадан, 16. јула, владар је већ у 5 часова

84 *Србско-народный вѣстникъ*, 10. јул 1852 (с. к.), бр. 27. Говор је објављен и у бечком листу *Die Presse* (31. јул, бр. 179).

85 *Die Presse*, 20. јул 1852, бр. 169.

86 *Србски дневник*, 5. јул 1852 (с. к.), бр. 5.

87 У Новом Саду је у току револуције 1848–1849. страдало 2008 кућа, од тога крајем 1851. је било обновљено 727, делимично обновљено 197, а 1084 је било и даље у рушевинама. Д. Руварац (ур.), *нав. дело*, 50; Мелхиор Ердујхељи, *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1894 (репринт издање Ветерник 2002), 344–345.

88 *Србски дневник*, 5. јул 1852 (с. к.), бр. 5.

89 *Србски дневник*, 9. јул 1852 (с. к.), бр. 6.

био на ногама.[90] Извршио је смотру пука војвода од Парме, а затим је у 6 сати и 30 минута[91] копном отишао за Тител, док су бродови којима је дошао већ били тамо отпловили. Поред његове пратње са њим су отишли и гроф Коронини, Стеван Книћанин и Алекса Јанковић, док се патријарх Рајачић одвезао у Земун да и тамо поздрави суверена. Приликом изласка из Новог Сада цара су дочекивале депутације из околних села, док му се код барутане прикључио један бандеријум коњаника из Потиског диштрикта. Новосадски градоначелник Јовшић је отпратио монарха до Римских шанчева.[92] Датом приликом је владара код барутане у име Потиског диштрикта поздравио градоначелник Димитријевић. Он је у својој беседи прво истакао задовољство које осећају становници наведене области, што могу да виде цара чија им је династија подарила „нарочите привилегије”[93], а затим је наведена оданост коју су становници диштрикта показали према монархији приликом „последње буне”[94], те је посебно истакнуто страдање Светог Томаша[95]. Говор је завршен речима „Нека живи наш премилостиви цар и велики војвода!”.[96] У Тителу је Франц Јозеф присуствовао егзерциру батаљона, за који је пре царевог доласка (12. јуна) било наређено да се из шајкашког претвори у граничарски пешадијски[97]. После тога је суверен са својом пратњом отпловио за Земун.[98]

---

90 Франц Јозеф је имао изграђене навике. Радни дан би му обично почео око 4 часа ујутру умивањем хладном водом. После доручка је, све до између 5 и 6 сати послеподне, читао извештаје, издавао разна наређења и примао одговорне личности Монархије у аудијенцију. Рад је прекидао само за време ручка. После вечере је понекад одлазио у дворско позориште или оперу. Обично је био одевен у униформу поручника. Владареве одаје у дворцима у којима је најдуже боравио, у Шенбруну и Хофбургу, биле су крајње једноставне. Спавао је на простом гвозденом кревету преко којег је пребачено ћебе од камиље длаке. Ж. П. Блед, *нав. дело*, 400–408; A. Murad, *нав. дело*, 40–59, 72–84; S. Beller, *нав. дело*, 16–18.

91 Бечка штампа наводи да је суверен у 7 часова отишао према Тителу. *Wiener Zeitung*, 20. јул 1852, бр. 172; *Die Presse*, 20. јул 1852, бр. 169.

92 Коронини – Грицу, Петроварадин, 15. јул 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 906; *Србски дневник*, 5. јул 1852 (с. к.), бр. 5.

93 „besonderen Privilegien”.

94 „jüngsten Rebellion”.

95 Данас Србобран.

96 „Es leben unsern allergnädigsten Kaiser und Groß Woevode!” Коронини – Димитријевићу, Темишвар, 9. јул 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 853.

97 *Србски дневник*, 25. јун 1852 (с. к.), бр. 2.

98 Коронини – Грицу, Петроварадин, 15. јул 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 906; *Wiener Zeitung*, 20. јул 1852, бр. 172; *Die Presse*, 20. јул 1852, бр. 169; *Србски дневник*, 5. јул 1852 (с. к.), бр. 5.

Због једног инцидента вредно је задржати се на посети цара Новом Саду. Он је, пошто се искрцао на пристаништу и саслушао поздравне говоре присутних, заобишао патријарха, и као знак посебне наклоности према епископу Платону сео на његове каруце и одвезао се у град. Затим је патријарх заједно са архимандритом Стојковићем кренуо за њима.[99] Пошто су се Франц Јозеф и Рајачић возили одвојено, догодило се да су „поздрављали у Новом Саду патријарха са: живео! онако исто одушевљено, као и цара".[100] У извештају новосадског обласног комесара Кристофа Кенгелца (Christoph Kengyelatz), који је 19. јула 1852. упутио грофу Коронинију, записано је како је народ са највећим одушевљењем и узвицима „живио" поздрављао патријарха, а наводно код владичанског двора су се чули и усклици „живио Книћанин". За наведену непријатност Кенгелац је навео као одговорне архимандрита Грујића, протопопа Стаматовића, пароха из Деспота Сент Ивана Николу Григоријевића, пароха из Футога Ђорђа Грујића, нотара из Пивнице Иванића и сомборског адвоката Аркадија Николића. Наведени извештај је заједно са својим дописом гувернер Коронини 25. јула послао патријарху Рајачићу са захтевом да изврши истрагу у случају архимандрита (Никанора) Грујића и протопопа Стаматовића, Платону Атанацковићу са захтевом да испита наведено у вези са паросима Григоријевићем и Грујићем, као и владином комесару за средњу и доњу Бачку Радишићу да истражи држање нотара Иванића и адвоката Николића.[101] Патријархов одговор нам није познат, али Никанор Грујић у својој аутобиографији каже да му је Рајачић 30. септембра 1852. заједно са својим председничким писмом послао и Коронинијев допис у Пакрац, како би се изјаснио поводом њега. Сам Грујић вели: „да нисам био ни у Новом Саду ни у Земуну, кад је пролазило Њег. Величанство кроз народ, и да не знам ништа о том, да је народ поздрављао и патријарха са 'живео' и иштем да се одреди строга истрага". Надаље он додаје да се радило о посредном удару на патријарха од стране двора.[102] Владика Платон је за седнице конзисторије Бачке епархије 31. јула известио Коронинија да су наведени свештеници укорени због свог држања.[103] Што се тиче сомборског адвоката Аркадија Николића, испоставило се да 14. и 15. јула није био у Новом Саду.[104] Поред споменутог,

99 Јован Радонић, *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића. Критичка оцена*, Београд 1951, 44; И. Зеремски (ур.), *нав. дело*, 74–75; Г. Петковић, *нав. дело*, 211.

100 И. Зеремски (ур.), *нав. дело*, 75.

101 АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 897.

102 И. Зеремски (ур.), *нав. дело*, 79.

103 Платон Атанацковић – Коронинију, Нови Сад, 31. јула 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 1048.

104 Коронини – комесару Радишићу, Темишвар, 17. август 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 1045.

као прилог сукобу патријарха Рајачића и владике Платона[105] може да се дода допис од 20. јула из Новог Сада у *Српском дневнику* који негира одређене делове чланка о царевом дочеку из претходног броја (бр. 5). Према њему, није тачно да је гувернер Коронини представио патријарха а патријарх епископа Платона, јер „Нѣг. Величество познає и г. Патријарха и г. Епископа и тако њи ніє было нуждно представляти".[106]

И Земун се дуже време брижљиво припремао за царев долазак, као доказ томе служи и чињеница да је *Српско-народни вестник* средином јула објавио програм дочека суверена.[107] Царски пароброд се у петак у 3 часа и 30 минута појавио код Белегиша, што је трократном пуцњавом сигнализирано из 36 прангија са Гардоша. Убрзо је уследио исти знак, када се владарев пароброд појавио код Бановаца. Прилику да први поздраве цара су имали рибари на 42 чамца, који су били свечано украшени заставама. Цео Земун је био окићен „заставама црно -жутимъ и црвено-бѣлымъ"[108].[109] Тренутак када је цар ступио на обалу означили су топови пуцњавом са шајки и са бедема. Према плану је ту требало да га дочекају градоначелник са члановима магистрата и представницима комунитета, као и плац-мајор[110] на коњу са истргнутом сабљом. Тренутак када је градоначелник

105 Сукоб митрополита-патријарха Рајачића и Платона Атанацковића је почео још 1842. приликом избора митрополита, када будимски посланици нису подржали Рајачића већ Платона. Он је даље појачаван у вези са Платоновим говорима на Угарском сабору, а ескалирао је приликом именовања, од стране цара и краља Фердинанда, тадашњег будимског владике Платона за бачког епископа без одобрења Рајачића, што је касније потврдио и нови владар Франц Јозеф. Рајачић је тада забранио Платону вршење епископске дужности у бачкој дијецези, а касније је захтевао и од Синода да оснажи ту одлуку. Ипак, до тога због притиска дворских кругова није дошло, те је на крају и сам патријарх био принуђен да попусти. Платон је за бачког епископа инсталиран на Спасовдан 1852. Иначе, њих двојицу је безуспешно покушао да измири цетињски владика Петар II Петровић Његош, а сматра се да је коначно измирење постигнуто 1856. на наговор гувернера Коронинија. Димитрије Руварац, *Патријарх Јосиф Рајачић и владика Платон Атанацковић*, Српски Сион, бр. 20–21, Сремски Карловци 1907, 312–315, 326–329; Јован Грчић, *Живот и просветни рад владике Платона Атанацковића*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, бр. 29, Нови Сад 1937, 309; Милан Степановић, *О ктитору*, у: Владан Симић (ур.), *Алмашка капела. Храм светих апостола Петра и Павла*, Нови Сад 2009, 7–20; Г. Петковић, *нав. дело*, 137–142.

106 *Српски дневник*, 9. јул 1852 (с. к.), бр. 6.

107 *Српско-народный вѣстникъ*, 3. јул 1852 (с. к.), бр. 25.

108 Црвено-бело су биле боје (Landesfarben) Хрватске у званичној употреби до 1867. Заставе са „народним бојама" су биле уклоњене према наређењу грофа Коронинија. *Српски дневник*, 28. јун 1852 (с. к.), бр. 3.

109 *Српско-народный вѣстникъ*, 10. јул 1852 (с. к.), бр. 27.

110 Тада је плацмајор био Филип Шарић од Враника (Philipp Scharich von Wranik).

Матић поздравио суверена *Србско-народни вестник* је описао следећим речима: „Богу благодарећъ што се умилостивіо, да послѣ 35. година ту срећу Земуну поклони, да свог великоможногъ владѣтеля у своіой средины види, поднео є одъ стране Земунаца поклоненіє царскимъ ногама, увѣраваюћи Га о искреной и непритворной подайнической вѣрности према височайшемъ трону, и молећи да на ньи милостивый погледъ обрати".[111] После тога је владар на обали узјахао коња те кроз шпалир ученика и представника еснафа а од београдске капије и војника Петроварадинске регименте одјахао до здања војне команде, где су почасну стражу чинили војници пешадијског пука војвода од Парме.[112] Тамо га је поздравио фелдмаршал-лајтнант Крајтнер фон Татенбург. Затим су петроварадински граничари одмарширали до парадног поља код београдске капије, и тамо суверену приказали егзерцир, који *Србско-народни вестник* описује на следећи начин: „садъ стане храбримъ Варадинцыма тежке продукціє у маси задавати, пленкери започну ватру а баталіонъ цѣе ли даде дешарже".[113] После егзерцира се монарх вратио до здања команде, где су га дочекале у бело обучене девојчице са цвећем у рукама. Потом су га поздравили свештена лица свих вероисповести, међу којима су се истицали Јевреји, јер су изнели своје драгоцене утваре које користе у току богослужења.[114] Потом су на ред дошле аудијенције, где је суверен у 5 часова послеподне примио подворење Александра Карађорђевића, кнеза Србије.[115] Сам кнез је одсео у кући Кирице, а пре него што је примљен у аудијенцију код Франца Јозефа посетио је и патријарха Рајачића.

Militärschematismus des Österreichischen Kaiserthumes, Wien 1853, 102.

111 *Србско-народный вѣстникъ*, 10. јул 1852 (с. к.), бр. 27.

112 *Србско-народный вѣстникъ*, 3. јул 1852 (с. к.), бр. 25.

113 Уз Франца Јозефа је све време боравка у Земуну била и његова пратња, коју су чинили надвојвода Албрехт, генерал-ађутант Грине и Келнер, гувернер Коронини, фелдмаршал-лајтнант Парот, фелдмаршал-лајтнант Крајтнер, генерал-мајор Шокчевић, крилни ађутант Естерхази и други. *Србско-народный вѣстникъ*, 10. јул 1852 (с. к.), бр. 27.

114 Ibid.

115 У пратњи Александра Карађорђевића, поред лица која су дошла са царем (Книћанин, Јанковић и Мишковић), налазили су се: председник Савета генерал-мајор Стефан Стефановић Тенка, члан Савета пуковник Милосав З. Ресавац, командант артиљерије потпуковник Стефан Милковић, начелник административног одсека Кнежевске канцеларије Тимотеј Кнежевић, помоћник министра унутрашњих дела потпуковник Александар Ј. Ненадовић, пуковник Мишко Давидовић, капетан Сима Нешић, капетан Александар Х. Трипковић, штаб-ротмајстер Радисав Николић, поручник Милан Даниловић, ордонанс официр потпоручник артиљерије Панта Чарапић, ордонанс официр потпоручник каваљерије Антоније Книћанин. *Србске новине*, 5. јул 1852 (с. к.), бр. 75.

Иначе патријарх је дошао у варош око 11 часова преподне.[116] Није изостала ни османска депутација на челу са заповедником Београдске тврђаве Решид -пашом.[117] После тога је на ред дошла делегација грађана из Земуна, који су за свој комунитет молили трговачку комору и права слободног пристаништа.[118] Била је присутна и једна депутација Климената.[119] Затим је уследио ручак на којем су са царом, поред војних лица, обедовали и кнез Србије, патријарх Рајачић, гргетешки архимандрит Стојковић и комадант Београдске тврђаве.[120] О самом јелу *Србско-Народни вестник* на карактеристичан начин извештава као о скромном, те додаје да је то зато: „єр млађанъ Царъ немилує посластице и неугождава страсти; него данонoћно о томъ бди да нужде народа увиди и да народу свомъ помогне".[121] После обеда Франц Јозеф се провозао кроз заставама и натписима украшену варош, посетио контумац и касарну, па се вратио до конака. О натписима којим су становници украсили Земун и о начину свечаног осветљења опширно је известио *Србско-народни вестник* у 28. броју. Увече су пред конаком где је цар одсео игране народне игре уз гајде, а највише су се истицали Клименти у својој традиционалној ношњи. Свечаност се завршила око 11 часова, када се владар повукао на починак. У току посете Земуну награђени су тродневном платом петроварадински граничари, због одличног држања.[122]

Цар је сутрадан, 17. јула, око 6 сати свечано испраћен до земунског пристаништа, одакле је у друштву надвојводе Албрехта, српског кнеза и османског паше запловио према Панчеву, а у последњем тренутку им се, управо на Франц Јозефов позив, прикључио и Стеван Книћанин.[123] Када је пароброд стигао до Београда, прво је према Врачару упловио у Саву а затим се окренуо према здању царско-краљевског посланства, које је за ту прилику било свечано украшено. Тамо је био поређан један одред српске пешадије и коњице, док је царев долазак био пропраћен паљбом 101 топа са Врачара. Османска посада тврђаве је такође војничким почастима пропратила пролаз аустријског монарха, али са дунавске

116 *Србско-народный вѣстникъ*, 10. јул 1852 (с. к.), бр. 27.

117 Рукопис текста послатог 17. јула из Земуна ради објављивања у *Temesvarer Zeitung*-у поднет владином комесару Грицу ради цензуре. АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 915. *Wiener Zeitung*, 20. јул 1852, бр. 172; *Die Presse*, 20. јул 1852, бр. 169.

118 *Србско-народный вѣстникъ*, 10. јул 1852 (с. к.), бр. 27.

119 *Wiener Zeitung*, 20. јул 1852, бр. 172; *Die Presse*, 20. јул 1852, бр. 169.

120 АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 915; *Србско-народный вѣстникъ*, 10. јул 1852. (с. к.), бр. 27.

121 *Србско-народный вѣстникъ*, 10. јул 1852. (с. к.), бр. 27.

122 Ibid.

123 Ibid.

стране.[124] Долазак суверена у Панчево је такође означила топовска паљба, док су га на обали дочекали ученици математичке школе, као и један батаљон Немачко-Банатског граничарског пука на челу са генералом и бригадиром Августом. Затим су граничари на парадном пољу приказали своје умеће. После тога је суверен на кочији, око које је с једне стране јахао надвојвода Албрехт а с друге гувернер Коронини, посетио здање магистрата, цркву, чији је торањ био украшен царским заставама, и војна надлештва.[125] У току посете цара војно-граничарском комунитету поднесено је укупно 36 молби од стране становништва. Поред оних који су била везани за личне захтеве, представници војног комунитета Панчева тражили су поштовање њихових капитулација као и изградњу боље комуникације између Панчева и Темишвара. Заступници околних села (Лудвигсдорф[126], Плошиц[127] и Глогон[128]) су већином молили за одређену надокнаду у вези са штетом коју су претрпели у току револуције.[129] Затим је цар кренуо Дунавом према Белој Цркви, односно Базјашу, где је стигао око 6 часова истог дана, док се српски кнез вратио у Београд око 1 сат послеподне.[130] Из штампе се види да је датом приликом кнежевић Петар подарен са три сребрна дугмета, док су Алекса Јанковић и Милосав Ресавац одликовани орденом Гвоздене круне II класе.[131]

У Базјашу су цара дочекале почасна стража и једна депутација од 57 припадника Илирско-банатске пешадијске регименте на челу са пуковником Ђорђем Павелићем (Georg Pavellich). Његов долазак, као и другде, означили су топови, док је на пристаништу, посебно за ову прилику, изграђен славолук у готском стилу висине седам а ширине двадесет и седам хвати[132]. У близини славолука је била изграђена и пирамида од каменог угља. Суверен се у друштву надвојводе Албрехта, гувернера Коронинија, официра наведене регименте и 60 коњаника

---

124 *Србске новине*, 5. јул 1852 (с. к.), бр. 75.

125 *Wiener Zeitung*, 25. јул 1852, бр. 177; *Србски дневник*, 9. јул 1852 (с. к.), бр. 6.

126 Данас Падина.

127 Данас Плочица.

128 Данас Глогоњ.

129 Коронини – Врховној команди, Темишвар, 26. јул 1852, АВ, Ф. 23, ПА, 1852, бр. 988.

130 *Wiener Zeitung*, 25. јул 1852, бр. 177, према извештају *Temesvarer Zeitung*-а; *Die Presse*, 22. јул 1852, бр. 171; *Србске новине*, 5. јул 1852 (с. к.), бр.75.

131 *Србско-народный вѣстникъ*, 10. јул 1852 (с. к.), бр. 27; *Србске новине*, 8. јул 1852 (с. к.), бр. 76.

132 Првобитно се хват рачунао као просечна удаљеност између прстију раширених руку, док је касније у Хабзбуршкој монархији за време владавине Марије Терезије дата мера уједначена, и тако она износи 1,896 метара.

– граничара немачке, српске и румунске националности у народној ношњи са црно-жутим заставама, упутио према Белој Цркви. На граници комунитета поздравио га је градоначелник, заједно за депутацијом грађана. У центру насеља владар је прошао кроз још један славолук, а потом је присуствовао свечаном дефилеу граничарског батаљона. Потом је монарх отпраћен до преноћишта, где су га дванаест кћерки официра, одевене у граничарске униформе, чекале и засипале цвећем. Затим су на подворење дошли официри, свештеници, као и депутати грађана комунитета. Увече је цело насеље било свечано осветљено, а посебно су се истицали војна здања и зграда магистрата. Одржана је и једна свечана поворка са бакљама, у којој је учествовало око сто грађана немачке, српске и румунске националности. Сутрадан, 18. јула у недељу, суверен је са војницима регименте присуствовао свечаном богослужењу на отвореном, које је славио чанадски бискуп Чајаги (Csajághy). Затим је суверен обишао здања пука, магистрата, школа и болницу, а касније су уследиле аудијенције. Натраг до Базјаша цара је пратила банда наведене регименте.[133] Следећа станица на путовању Франца Јозефа је била Оршава, где је стигао истог дана у 2 часа и 30 минута послеподне. У згради отправника послова дочекали су га официри, чиновници, свештеници и представници корпорација, а није изостао ни османски заповедник тврђаве Нова Оршава (Адакале). После обеда, увече је монарх извршио смотру војног постројења, а сутрадан изјутра, 19. јула, кренуо је преко Мехадије у Карансебеш.[134] На путу га је пратио многобројан бандеријум, а у Карансебешу је у 3 сати послеподне дочекан од стране почасне страже Румунско-Банатске граничарске регименте.[135] Поздравни говор је одржао католички декан, а после тога је суверен на коњу пратио егзерцир првог батаљона наведеног граничарског пука. Потом је посетио дом за васпитање омладине[136] пешадијског пука Гроф Штрасолдо, болницу, затвор, канцеларију ерара, као и католичку цркву, те се вратио у здање граничарске регименте, где су му представљени официри, свештеници и чиновници. Сутрадан, 20. јула, Франц Јозеф је ујутру у 5 часова и 30 минута одјахао за Лугош, где је приспео два сата касније. Тада

133 *Wiener Zeitung*, 25. јул 1852, бр. 177, према извештају *Temesvarer Zeitung*-а; *Die Presse*, 22. јул 1852.

134 *Die Presse*, 22. јул 1852. бр. 171; *Српски дневник*, 16. јул 1852 (с. к.), бр. 8.

135 У владаревој пратњи су били надвојвода Албрехт, Грине, Коронини, Крајтнер и генерал-мајор Поповић. *Српски дневник*, 16. јул 1852 (с. к.), бр. 8.

136 Knaben – Erziehungshaus; Војничко васпитателно заведениє. *Wiener Zeitung*, 29. јул 1852, бр. 180, према извештају *Temesvarer Zeitung*-а; *Die Presse*, 23. јул 1852, бр. 172; *Српски дневник*, 16. јул 1852 (с. к.), бр. 8.

је, као и другде, у касарни примио подворења. Међу присутнима се истицао барон Фехтиг (Fechtig) одевен на мађарски начин. Потом је уследио разговор са командантом пуковником грофом Сент Кантеном, а касније пријем делегација римокатоличког, гркокатоличког и православног клера, јеврејског рабина, као и депутације мештана. Они су истакли да је прошло већ 64 године како је цар Јозеф (II) боравио у датом месту, те да Лугошани од тада нису имали част да поздраве суверена у својој средини. Затим је монарх обишао римокатоличку и унијатску цркву, где га је свечано поздравио епископ Ердеј (Erdély), те здање правитељственог повереништва, земаљског и среског суда, као и окружне финансијске дирекције. Посета Лугошу се завршила у пола 10, када је суверен кренуо према граници са Ердељом. У свом чланку *Србски дневник* још додаје да „Одъ Лугоша до Божура, припрегнута су была у крауце Нѣг. Велич. четыри красна коня Скрибешћанскогъ землѣдршца г. Павла Рићичкогъ, коя є єданъ у народно одело обученъ кочияшъ терао". У току посете суверен је подарио амнестију неколицини осуђеника.[137] Са овим је завршена посета цара и великог војводе Франца Јозефа Војводству Србији и Тамишком Банату, као и подручју Банатско-српске земаљске војничке управе. Гувернер гроф Коронини се још истог дана вратио у седиште своје управе у Темишвар.[138]

Посета Ердељу је започела 20. јула када су цара у 12 часова и 30 минута дочекали на граници кнез Карло Шварценберг и тадашњи православни ердељски епископ Андреј Шагуна, чији је поздравни говор објавила бечка штампа.[139] После десетоминутног задржавања владар је наставио преко Деве до Нађага (20. јул), затим преко Халмађа до Топанфалве (21. јул), те преко Верешпатака и Залатне[140] до Карлсбурга[141] (22. јул).[142] Наведена села, које је цар обишао пре доласка у Карлсбург, накнадно су унесена у план пута као покушај да се умире сељаци

137 *Србски дневник*, 16. јул 1852 (с. к.), бр. 8; *Wiener Zeitung*, 29. јул 1852, бр. 180, према извештају *Temesvarer Zeitung*-а.

138 *Световидъ*, 12. јул 1852 (с. к.), бр. 4.

139 *Wiener Zeitung*, 29. јул 1852, бр. 180, према извештају *Der Siebenbürger Bote*-а.

140 Занимљиво је приметити да Карл Шварценберг у својим телеграфским депешама министру Кемпену, које је бечка штампа објављивала, користи мађарске називе места. Шварценберг је у то време био сумњичен од стране Саса и Румуна да је под утицајем мађарског племства из Ердеља. Beksics, *нав. дело*, 498. Румунски назив Нађаг (Nagyág) Săcărâmb, немачки Grossastdorf; (Нађ)халмађ (Nagyhalmágy) је румунски Hălmagiu; Топанфалја је румунски Câmpeni, а немачки Topersdorf; Верешпатак (Verespatak) рум. Roşia Montană, а нем. Goldbach; Залатна (Zalatna) рум. Zlatna, а нем. Goldenmarkt.

141 Румунски Alba Iulia, мађ. Gyulafehérvár.

142 *Wiener Zeitung*, 27. јул 1852, бр. 178; *Die Presse*, 28. јул 1852. бр. 176.

незадовољни аграрном реформом, а предвођени од стране маркантног Аврама Јанкуа.[143] После посете Карлсбургу владар је отпутовао за Херманштат (Сибин)[144], где се дуже задржао, од 23. до 27. јула. Такође му је ту дошао на подворење кнез Влашке Барбу Штирбеј.[145] После тога је посетио Кронштат (Брашов)[146], и тамо је слично другим местима примио депутације становника различите националности: Румуна, Саса, Мађара, али и Цигана. Затим је суверен у периоду од 28. до 1. августа обилазио земљу Секеља, а наредног дана пристигао у Клаузенбург (Коложвар)[147]. Тамо је боравио до 4. августа, када се преко Нађбање вратио на простор Угарске,[148] а потом посетио Нађсигет[149] (5. августа), Мункач[150] (6. августа), Кашау[151] (7–8. августа), Еперјеш[152] (9. августа) и друге градове тадашње горње Угарске (Семиклуш, Розенберг Алшо Кубин, Семартон, Тренчин, Тирнау).[153] На самом крају својег пута, још једном се задржао у Пожуну, а 14. августа је у 5 часова приспео у Беч, где су га свечано дочекали градоначелник Јохан Каспар фон Зајлер, магистрат, грађани, свештенство и војска.[154] Са датим догађајем се завршило путовање цара Франца Јозефа које је трајало од 4. јуна до 14. августа, и у току којег је обишао Угарску, Војводство Србију и Тамишки Банат заједно са подручјем Банатско-српске војничке управе, и Ердељ.

До посете владара некадашњим земљама Светостефанске круне је дошло у критичном моменту са циљем да се појача унутрашња кохезија државе. Предстојала је борба за очување хабзбуршке власти у Немачком савезу и на Апенинском полуострву. Долазак Франца Јозефа су различите политичке и националне групе дочекале са тешко спојивим очекивањима. Угарско средње и ситно племство, као и грађанство, очекивало је поновно успостављање угарског устава из 1847. Удео у томе је имао и министар унутрашњих послова Бах који је преко штампе и чиновништва успео да развије уверење да ће владар испунити

143 Szász Zoltán, *нав. дело*, 1443.

144 Рум. Sibiu, мађ. Nagyszeben.

145 *Wiener Zeitung*, 31. јул 1852, бр. 182; *Die Presse*, 31. јул 1852, бр. 179.

146 Рум. Braşov, мађ. Brassó.

147 Рум. Cluj-Napoca, мађ. Kolozsvár.

148 *Wiener Zeitung*, 6. август 1852, бр. 187; *Die Presse*, 6. август 1852, бр. 184.

149 Слов. Veľký Ostrov.

150 Слов. Mukachevo.

151 Слов. Košice.

152 Слов. Prešov.

153 *Wiener Zeitung*, 13. август 1852, бр. 193; *Die Presse*, 13. август 1852, бр. 190.

154 *Wiener Zeitung*, 15. август 1852, бр. 195.

све праведне захтеве мађарског народа. С друге стране, треба да се истакне и да је сам Франц Јозеф уживао донекле углед у мађарском друштву због знања мађарског језика, које је већ имао прилике да демонстрира 1847. приликом инсталације надвојводе Стефана за палатина. Ипак, до очекиване промене односа према положају Угарске ни за време пута ни непосредно после њега није дошло, већ је настављено са даљим централистичким тежњама. Што се тиче српског народа са простора Хабзбуршке монархије, пре свега Војводства и Банатско-Српске војничке управе, тешко је проникнути у њихово право расположење. Засебна територија унутар Монархије је била тежња српског народа још од Велике сеобе, али Војводство које је настало после револуције било је другачије од замишљеног. Србима је сметала снажна тенденција двора ка германизацији, која је спровођена у Војводству, али и у Ердељу, па и у Угарској. Такође им је била страна немачка бирократија, која се ипак често истиче као позитивна страна Баховог апсолутизма. Тада су Србима била широм отворена врата ка нижим и средњим чиновничким положајима, правосуђе је било брже и ефикасније него раније, али су Срби занатлије и трговци пропадали због јаче конкуренције. Међу Србима је засигурно негативан одјек имао и сукоб двора и патријарха, према којем су показали неоспориву оданост и поштовање. Иако путовање цара није постигло никакве значајније политичке резултате, оно остаје као сведочанство о пријему суверена у српској средини. Молбе које му је народ тада поднео речито говоре о проблемима и потешкоћама становништва 1852. године, које су махом биле последице разарања из периода револуције. Подворење српског кнеза Александра Карађорђевића и влашког владара Барбуа Штирбеја потврђују политичку и економску зависност њихових земаља од Аустријског царства. У случају Кнежевине Србије у току Кримског рата је дошло до даљег јачања хабзбуршког утицаја, у чему је значајан удео имао Алекса Јанковић.

Kristian Jerić
Sombor

EMPEROR FRANZ JOSEPH VISITING THE DUKEDOM OF SERBIA AND TAMIŠ BANAT WITHIN THE MILITARY BORDER IN 1852

SUMMARY

The Habsburg Monarchy endured hardship after the tumultuous events of the 1848/49. The battle for the domination in Italy and Germany was about to happen, while the inner unity was being undermined by Hungarians' complaints as well as by the activities of liberal circles of other nationalities. In order to strenghten the unity of the Reign, the court decided that the emperor Franz Joseph should visit the territories formerly under Hungarian rule.

The visit was being carefully prepared, regarding the activities of propaganda by Austrian authorities and the fact that archduke Albrecht completed the whole planned voyage during the spring of 1852. Emperor had arrived in Buda on June 5, where he stayed for another five days. After that, he visited settlements in southeastern Hungary and on June 14, through Pečka, he came to Timisoara, the region of the Dukedom of Serbia and Tamiš Banat. Among other dignitaries, Patriarch Josif Rajačić was one of the most important persons who received the emperor. The occasion itself was reported by the Serbian press in the Monarchy (*Srbski dnevnik* and *Svetovid*). Later on, the sovereign returned to Buda across the eastern Hungaria, wherefrom he payed a visit to Upper Hungaria of that time (Slovakia). Between July 13 and July 20, he toured the Podunavlje region. On July 15 he visited Novi Sad, Petrovaradin and Karlovci, on July 16 and 17 he was in Titel, Zemun and Pančevo. There was an incident in Novi Sad, since people greeted more formally Patriarch Rajačić than Franz Joseph himself. Archimandrite Nikanor Grujić was accused of this incident. Afterwards, the Austrian emperor was greeted in Petrovaradin by Stevan Knićanin and Aleksa Janković, the emissaries of the Serbian prince Aleksandar Karađorđević and in Zemun the two rulers met. From July 20 until the end of the month, Franz Joseph sojourned in Erdelj, subsequently returning, across Upper Hungaria, to Vienna, where he got on August 14.

The visit of Franz Joseph to Hungaria, Erdelj, the Dukedom of Serbia and Tamiš

Banat and the Military border in 1852 gave hardly any results. Yet, it is interesting to see how the emperor was received amongst Serbs. Above all, the saved appeals of the people represent valuable historical source documenting their problems and difficulties.

УДК 821.163.41:929 Петровић Б.

мр Мара Шовљаков
Футог

ПРОФЕСОР ДР БОШКО ПЕТРОВИЋ ЖЕЉСКИ, ЈУНАК СВОГА ДОБА

(Параге, 10. 9. 1869 – Скопље, 2. 7. 1913)

Сажетак: Породица Петровић из Парага заузима значајно место међу *Знаменитим Бачванима*, збирки колекционара из Суботице Јоце Милекића, који се спремао да на основу прикупљених биографија испише књигу. Бошко Петровић је докторирао филозофију, завршио Конзерваторијум на одсеку за уметничко певање у Бечу, био гимназијски професор у Сарајеву, Тузли и Новом Саду. Писац је песама, приповетки, филозофских есеја, романа, критика, дописник *Српске ријечи* и национални радник, идеалиста и русофил. Једини академски образовани Србин, који је јавно певао, уместо у опери, уз гусле. Прост народ Срема одушевљавао се старом српском славом. Занимљива епизода из његовог живота је тајни састанак са руским послаником Трубецким.

Кључне речи: Бошко Петровић Жељски, збирка *Знаменити Бачвани*, професор, писац, дописник, русофил, гусле, Беч, Босна, Сарајево, Тузла, стари рукописи, *Српска ријеч*, Трубецки.

Збирка др Јоце Милекића налази се у Архиву Војводине. У њој су успомене пензионисаног школског надзорника Радослава Раде Петровића,[1] које су посвећене сећању на брата др Бошка Петровића. Чланци су написани за потребе првог приватног музеја и бачке галерије у Суботици, насталих 1926.[2] Предак Петровића Петар, дошао је 1737. у време друге сеобе Срба, у време патријарха Арсенија

1 Архив Војводине (даље АВ), Ф. 444, а. ј. 567. Радослав Рада Петровић, трговац, рођен у Парагама 1867. Дописник *Заставе* од 1887. када је послао први допис са Видовдана у Раваници. Писао је из Сомбора, Новог Сада, Осјека, Загреба. Посебну пажњу заслужују текстови о антисрпским демонстрацијама у Загребу 1902.

2 Богата Галерија Јоце Милекића у Суботици поседовала је преко 200 слика, које су већим делом у Галерији Матице српске.

Јовановића Шакабенте, из околине Призрена. Родоначелник породице Петар Жељски забележен је као предузимљив и богат човек, који је најпре дошао у Срем, а потом са сином Младеном прешао у Бачку и населио се у Темерину. Напустили су Темерин у време доласка феудалне породице Сечењи, одбили су да буду кметови. Населили су се у Шајкашку где је подигнуто насеље Ђурђево. Младен Жељски је прешао у Обровац, где су га мештани називали Темеринац, док је његов син Стеван узео презиме по деди – Петровић. Прадед, дед и отац Стеван били су свештеници. Унук Стевана носио је име по деди, оженио се ћерком свештеника Петра Петровића из Бачког Мартоноша, познатог по надимаку Поп Лав.[3] Стеван је у време похађања гимназије у Врбасу био цимер будућег патријарха Георгија Бранковића. Наследио је од оца Аркадија место свештеника у Парагама. Породица Петровић се за два столећа боравка у Бачкој истакла националним радом. Стриц Бошка Петровића Радивој Петровић (1840–1878) умро је као војни лекар у Србији. Имао је занимљиву биографију.[4]

Бошко се родио као шесто од дванаесторо деце 1869. у Парагама, у Бачкој. Основну школу је свршио у родном месту, ниже разреде гимназије у Врбасу, више у Новом Саду, где је и матурирао. Још као ђак исказао је кроз есеје књижевне склоности. Свршио је богословију у Сремским Карловцима 1893. Иако је изабран за свештеника у Новом Саду, не хтеде се запопити. Оде у Беч, где је студирао филозофију и германистику, завршио Филозофски факултет и докторирао. Леп глас привукао је студентску омладину и заменика управника бечког Конзерваторијума на одсеку за уметничко певање, који му даде прилику да усаврши глас и стекне музичко знање на престижној установи и могућност да наступа у Бечкој опери. Савременици су забележили да је у Српству био један од најбољих певача. После академског школовања дошао је у Нови Сад и Загреб. Патријарх му је понудио место професора Богословије под условом да се закалуђери, што је Бошко одбио. По жељи сарајевског митрополита Мандића прихватио је место професора у сарајевској гимназији.

Био је омиљен као весељак лепог гласа, чији је сонорни баритон „многима сузе измамио". Угледне српске фамилије у Сарајеву радо су примале у кућу овог

3 Стеван Врговић, *Знаменити професор Жељски,* Свеске за историју Новог Сада, св. 6, Нови Сад 1994. Поп Лав је био деда књижевника Вељка Петровића, који је забележио да је присуствовао Мајском сабору и учествовао у револуцији 1848. Вељко Петровић, *Варљиво пролеће,* Нови Сад 1954.

4 АВ, Ф. 444, а. ј. 570. После завршених студија медицине у Бечу, прво је лекар у Дању, затим две године у Бањалуци, две године у Цариграду, четири године у Малој Азији. Поново се вратио у Цариград 1874. Затим се вратио у Параге и било му је понуђено место у Србобрану и Сомбору, што је одбио и отишао за војног лекара у Србију. Умро је у Аранђеловцу 1878.

одушевљеног Србина. Смелом, чистом, необузданом природом и отменошћу, у времену црне рекције у Босни 1904. Бошко Петровић је јавно радио за Српство и спадао у онај мали број Срба чиновника који се нису дали ничим застрашити. Због свог отвореног србовања био је премештен у тузланску гимназију, где је водио жестоку борбу и слао чланке у *Српску ријеч*, против чувеног „србождера директора" Ајзелта. Сарадник је и *Заставе*, дописе је тајно слао преко брата. Осумњичен за велеиздајника у време прогона националних радника, Бошко Петровић је после три године рада у гимназији побегао 1906. из Босне.

Остао је забележен у сарајевским круговима као прототип модерног професора. Рад на културном подизању свог народа сматрао је за нарочиту дужност. Организовао је народна села, држао предавања, певао уз гусле и подизао српски дух. Прикупљао је и чувао српске обичаје како би се одржали у народу. Уредник *Српске ријечи* Стјепо Кобасица, национални радник, оставио је запис о Бошку: „Гледао сам га када по Срему пева уз гусле јаворове. Из његових црних ватрених очију сипале су варнице, његов умиљати баритон необично је одјекивао у оној тајанственој тишини, певајући српску славу и српске јунаке. Срби сељаци и сељанке оборили би своју главу, пренели се у прошлост и са неким страхопоштовањем слушали би овог чудноватог народног певача-доктора филозофије, који је српске гусле подигао до уметничког култа. Др Петровић био је једини академски образовани Србин, који је јавно певао уз гусле и прости народ одушевљавао старом српском славом. У ово певање уносио би Бошко целу своју душу. *Сремци*, сви су га необично волели. Онај ко није слушао Бошкову песму, тај тешко да схвата српске гусле јаворове. Као Орфеј знао је очарати своје слушаоце".[5] Зато није чудна вест објављена у *Српској ријечи* да је господин др Бошко Петровић, гимназијски учитељ, поводом прославе Божића 1905, за сиромашни гимназијски збор у Сарајеву сакупио и дао 107 круна.[6] „Он је необично волео Босну и зато се врло радо примио да шаље дописе са бојног поља *Српској ријечи*. Његова песничка душа добро је осећала све наше патње и невоље. *Моја дивна Босна*,[7] знала би одјекнути ова сањалачка песничка душа".[8]

Уредника *Српске ријечи* Стјепо Кобасица за њега је рекао да је „одушевљени Србин", необуздане природе, песничке душе, весељак, отмених манира, „одушевљен и племенит Србин". Имао је крађу ногу, и шантавост је ублажавао дебљим ђоном.

---

5 Стијепо Кобасица, *Пао са пером у руци*, Балкански рат, бр. 30, 28. 7. 1913.

6 *Српска ријеч*, бр. 1, 1. 1. 1905.

7 Омиљена му песма.

8 Стијепо Кобасица, *Пао са пером у руци*, Српска ријеч, август 1913.

Након одласка из Босне, исте године примљен је у новосадску гимназију захваљујући интервенцији Јаше Томића. Уживао је углед одличног професора и педагога. Предавао је српски и немачки језик и „филозофску припедевтику". Основао је у кругу старијих ученика Руски клуб, у оквиру којег је у просторијама библиотеке Матице српске водио течај за учење руског језика и читалачку групу ради што бољег упознавања својих ученика са руском литературом. Радио је на културном подизању свога народа Јужне Угарске.[9] По сведочењу његовог ђака Марка Кањанског, обилазио је периферију Новог Сада и села Шајкашке, бележио песме, приче, пословице, запевања и нарицаљке. Ишао је тајно у Србију, где је наступао на концертима. Борио се у првим редовима српске народне радикалне странке, писао је много у *Застави*. Организовао је народна „сијела", предавања, певао уз гусле, сакупљао народне обичаје и настојао да их у народу одржи.[10] Певао је тако уз гусле јуначке песме, које је модернизовао, у хотелу „Пешта" у Суботици у част посете бачког епископа Митрофана Шевића, који је држао службу у обновљеној Цркви Св. Вазнесења 13. 11. 1910. Исте вечери, у присуству 250 угледних грађана, наступао је и Стеван Мокрањац, који је лично дириговао хором.[11]

Занимљива епизода из живота Бошка Петровића био је тајни боравак кнеза Трубецког у Новом Саду, августа 1911. Ова епизода се везује за разговор дипломате са др Бошком Петровићем у кафани „Бела лађа". Новосадски лист *Дан*, како је записао новинар Светозар Дринчић, потврђује текстом наведени разговор.[12] Први састанак са представницима Срба одржан је у Београду, други у Новом Саду. Бошков брат Ђока Петровић, учитељ, био је присутан разговору руског дипломате и Бошка Петровића. Кнез Трубецки, руски дипломата у Цариграду, пријатељ је Ивана Иванића, начелника Министарства спољних послова. Рада Петровић коментарише да је анексија Босне и Херцеговине изазвала у целом Српству револт и огорчење. Нерасположење према анексији манифестовало се у Србији и целом Српству. Зато је посланик показао интересовање за став Срба у Србији и Војводини према анексији. Тражио је особу од поверења, како би могао добити тражене податке о расположењу међу Србима у Војводини. По препоруци Иванића донета је одлука да то буде Петровић, кога је Иванић познавао

9 РОМС, М. 12870, Програм у част бачког епископа. Наступало је Новосадско српско певачко друштво, мешовити хор, Гудачки квартет, хор 86. мађарске пешадије. Организован је свечани банкет за 250 званица.

10 Стијепо Кобасица, *Српско-бугарски рат*, Сарајево 1913, 46.

11 РОМС, М. 12870.

12 *Дан*, 20. 6. 1937.

од младости. Разговор се одвијао једне августовске вечери 1911. у заклоњеном кутку баште ресторана. Кафана је била позната као култно место новосадске интелигенције. Бошко и Ђока Петровић били су стални гости ресторана у коме су свакодневно вечерали. Омалени руски посланик није падао у очи, нити је ко могао и помислити да је дошао у Нови Сад. Разговор је вођен на немачком. Информисан је о положају Срба у мађарском делу монархије, и саговорницима рекао: „Неће брзо проћи и ваше патње и муке престаће".[13] Анексију Босне Бошко Петровић је оценио као смртни удар, изражавао је негодовање због млаког држања царске Русије. Трубецки је узвратио да је свестан незадовољства анексијом и у Србији и у Црној Гори. „Русија је била принуђена заједно са својим савезницима да тако учини, пошто су Немачка и Аустро Угарска биле потпуно спремне, а ми и наши савезници ни до данас нисмо... Али уверавам Вас да ће Русија, Француска и Енглеска у скорој будућности задати Аустрији смртни ударац, а Србији не само да ће бити уступљене Босна и Херцеговина, него ће још и више добити".[14] На питање: „Како то мислите, господине кнеже", уследио је одговор: „Данас су Русија, Енглеска, Француска и Србија савезнице. Иза кулиса ових савезника, међу дипломатама спремају се велика изненађења. Европска карта ће се за неколико година јако изменити, а то нарочито у корист Словена. Прво питање европско је турско питање. Спрема се савез између Србије, Црне Горе, Бугарске и Грчке. Када тај савез буде перфектан, они ће са свих страна напасти Турску и ослободити своје народе... Па када се сврши са Турском, када Србија буде осигурана на Балкану, увећана, она ће се слободније развијати". Кнез је исте вечери неопажено напустио Нови Сад, нико од гостију није могао ни слутити да је непознати гост био посланик царске Русије у Цариграду. Позадина догађаја везаних за анексиону кризу убрзала је процес конституисања војних блокова, постепену еманципацију словенских народа од Беча и решеност Срба за акцију.

Исказао је Бошко Петровић у време балканских ратова патриотска осећања према „Пијемонту српства, Београду". Отишао је за време летњих ферија тајно у Београд и пријавио се добровољно у Трећу армију ђенерала Боже Јанковића као дописник *Српске ријечи*, *Трибуне* и *Браника* „да пером у руци брани праведну српску ствар". Затим се у Штипу састао са Јашом Томићем и Живаном Дачићем. Јаша Томић је писао да га је срео пред смрт у Штипу како се поштапа. Извештавао је као ратни дописник са Брегалнице. Други извештај наводи: „Ту у тој долини смрти он је био заједно под шатором са Јашом Томићем..." „Његови дописи, као и сви његови ранији књижевни радови, одликовали су се племенитошћу његове

13 АВ, Ф. 444, а. ј. 570.

14 АВ, Ф. 444, а. ј. 569, Рукописни чланци Радослава Петровића о др Бошку Петровићу.

песничке душе". Није презао ни од страховите заразе, колере, којој је подлегао. Писао је брату Ђоки месец дана пред смрт како користи средства за дезинфекцију против колере „која овде влада".[15] Сахрањен је у Скопљу на колеричном гробљу у лето 1913.[16] Професорски збор Српске православне велике гимназије у Новом Саду известио је о смрти 7. и 8 јула 1913: „после кратке, али тешке болести". Старешинство Српског сокола у Новом Саду известило је чланове да је умро „искрени и одушевљени пријатељ и поборник српског соколства, члан нашег Управног одбора, брат др Бошко Петровић".[17]

Стјепо Кобасица изрекао је о српској штампи да је много допринела „нашим ратним успесима,... да је била на висини свога позива, не само пером, но и мачем су се борили српски новинари". Навео је као пример смрт новинара, два брата: Владу и Дарка Рибникара, Јована Тановића, сарадника *Политике*, Гргура Маџаревића, уредника листа *Балкан*, Милана Ј. Мићића, директора, и Драгана Љ. Бојовића, власника *Вечерњих новости*... Међу новинарима омиљени Љубо Јовановић, уредник *Пијемонта*, славно је пао од задобијених рана на Криволаку. Смрт Бошка Петровића имала је широког одјека у београдској *Трибуни*, *Политици*, *Правди*, новосадској штампи. Објављени су некролози Мите Клицина у *Застави* и Јанка Перића у *Браник*у. Писали су о томе и мањи листови у Вршцу, Панчеву, Кикинди, Сомбору, затим *Србобран*.[18]

Иако је умро у четрдесетој години живота, оставио је иза себе „десетину добрих књига", тематски разноврсних. Тужио се пријатељима на заједљиве критичаре, са којима је књижевно ратовао. Критичари му нису могли оспорити „детињски идеализам и љубав према народу свом".[19] У гимназији је почео да пише песме, објавио је збирку већ 1892. у Новом Саду, под псеудонимом Бошко Жељски.[20] Остале су највећим делом расуте по *Јавору*, *Стражилову*, *Бранковом колу* и сарајевској *Нади*.[21]

У Рукописном одељењу Матице српске сачуван је рукопис под насловом *Тијана*, приповетка, написан у време док је учио богословију у Сремским Карловцима 1892. Годину дана касније објавио је приповетку из српског друштвеног живота под насловом *Учена мати*.

---

15 РОМС, 35.039 Бошко Петровић – Радославу Петровић, Скопље, 26. 6. 1913.

16 АВ, Ф. 444, а. ј. 569, Рукописни чланци Радослава Петровића о др Бошку Петровићу.

17 *Застава*, бр. 153, 9/22. јули 1913, 1–2.

18 С. Кобасица, *Пао с пером у руци*, Балкански рат, бр. 30, 28. 7. 1913, 394.

19 С. Кобасица, *Српско-бугарски рат*, 47.

20 Бошко Петровић, *Песме*, Нови Сад 1892.

21 Душан Н. Петровић, *Параге*, Нови Сад 2004, 110–114.

Покушао је 1905. из Доње Тузле да писмом утиче на уредника *Бранковог кола* Милана Будисављевића. Незадовољан критиком свога рада,[22] објављеном у *Бранковом колу* и *Летопису*, истиче да је на делу *Основи филозофије* радио четири године. Жалио је што није у прилици да одговори критичарима. Зато пише: „мени је жао што сам се забио ево сада на дно Босне у Тузлу. Камо сам сада по потреби немачког језика премештен".[23] Иако богослов и филозоф, разумевао се у практичну страну живота. Саветовао је уредника *Бранковог кола* да буде модерних схватања и да путем предузимљивих повереника дође до нових претплатника, како би сачувао излажење часописа.

Роман из ђачког живота под насловом *За рођеним животом* издао је 1905. Нико Фуфић. Штампан је у манастирској штампарији у Сремским Карловцима. Није скренуо пажњу читалачке јавности приповедачким умећем. Роман је успомена на школске дане у Бечу, дата на занимљив начин и прожета младалачким заносом.

Огледао се 1908. поново као писац романа причом из живота босанских Срба под насловом *Модерно робље*. Овај је роман објављен у штампарији С. Милетића у Новом Саду. Исте године изрекао је кроз есеј под насловом *Српско народно позориште* критику рада неспремних управника. Био је прецизан и критичан у разматрању позоришног репертоара. Поред националне и васпитне мисије истицао је естетски значај позоришта за васпитања омладине. Шаљиви репертоар оценио је као лакрдијашки, а озбиљан као „сензанционалан". Зато је тражио коренште измене у особљу и правцу репертоара који би морао садржати извођења и историјских и модерних комада. Заложио се за подизање глумачког знања млађе гарде уметника уз сарадњу са Бечким конзерваторијумом, како би савладали игру, мимику, говор. Истицао је да „осим цркве једино се у позоришту сви састајемо под једним кровом" који треба „да остане једини књижевни и културни центар ових крајева". Истовремено констатује да је позориште изгубило контакт са „правом литературом, модерном реалном глумачком вештином и са српском публиком".[24] Ова књига није изгубила актуелност, морала би бити основ за писање позоришне критике.

Тематски есеј *Лични терор у српској журналистици* говори о личној слободи „као основ(и) слободе народа". Петровић је спреман да одбаци сваки „сићушни обзир" и да ради на томе да створи „услове за националан и културан рад". Устаје против партијских трвења, личних интереса, расцепаности на културном плану и књижевности. Незадовољан је чињеницом што за тридесет година у Војводини

22 Бошко Петровић, *Основни проблеми филозофије*, Сарајево 1903.

23 РОМС, 18.152, Бошко Петровић – Милану Будисављевићу, Доња Тузла, 4. 10. 1905.

24 Бошко Петровић, *Српско народно позориште*, Нови Сад 1908, 16.

наш народ није био у стању да дâ ниједно књижевно име. Критичар свога доба и нараштаја, указује на подвојеност у ставовима, указује на скандале и афере који су створили политички амбијент у коме су људи неспособни за објективан и племенит рад.[25] Спремно критикује српске друштвене прилике у Новом Саду.

Бошко Петровић је у књизи *О култури староседелаца Срба у Угарској* исказао таленат како у књижевном изразу тако и историјској анализи. Показао се као добар зналац старина, спреман да са књижевног, политичког и филозофског поља укорачи у историју и етнографију и тиме у пракси докаже давно утврђену истину да је филозофија мајка свих друштвених наука. Ослоњен на грађу пронађену у Сентандреји, Коморану и Ђуру он износи запажања о цркви манастира у Бачу, и примећује да је олтар окренут на исток. Кулу на четири ћошка, високу 40 метара, доводи у везу са утицајем Византије. Сличне по уметничком изразу и симболима су цркве у Коморану и Ковину. Наизменично ређана опека, цигла, прозори романског стила са лучним фризом, елементи су који су доприносили уверењу да је то по стилу српски манастир. Уверење заснива на предању српског народа о манастиру, српским иконама, иконостасима и књигама, затим етимологији речи *бач*. Занимљиве етнолошке податке даје за живот Шокаца у Бачу, који су песмом повезани са Марком Краљевићем и Милошем Обилићем. Везан емоцијом за српску цркву у Дероњама, за манастир Бођани, цркву у Шиклошу, износи битне појединости о њима. Долине река и брда у Барањи везује за српско име. Бавио се питањем етногенезе Шокаца на Чапељској ади, повезујући их са српским кореном преко икона и цркве окренуте на исток. Указује на необично важан манастир Грабовац са иконама исликаним у византијском стилу, тамних боја. Иако је ова расправа скромна по броју страна, она баца ново светло на прошлост српског народа и цркве који су присутни у данашњој Мађарској од 10. века. Указује на архиву у Салцбургу и позива српску омладину која учи школе да се заинтересује за прошлост и тако донесе корист историјској науци и створи „сасвим нове погледе на стару српску културу у Угарској".[26]

На чврстим темељима, ослоњена на знање стечено у гимназији, богословији и филозофији у Бечу почива књига Бошка Петровића под насловом *Из старе српске књижевности*, изашла у Српској манастирској штампарији у Сремским Карловцима 1913. Матица је до примерка дошла захваљујући поклону Раде Петровића Музеју др Јоце Милекића. Исписао је зналачки основне податке о рукописним старим црквеним књигама пронађеним у забаченим црквеним општинама. Регистровао је на терену 40 старих рукописа, међу њима и *Барањски*

25 Бошко Петровић, *Лични терор у српској журналистици*, Нови Сад 1911, 1–21.

26 Бошко Петровић, *О култури староседелаца Срба у Угарској*, Карловци 1911, 1–39.

препис Душановог законика из 16. века. Видео је у старим рукописним књигама почев од 14. века споменик старој српској књижевности. Записи настали у некада српским селима важни су за писање историје унијаћења. Описао је 20 црквених и богослужбених књига, рукописне катихизисе 17. и 18. века.[27] Представљене су богослужбене црквене рукописне књиге: четворојеванђеље, зборник, ирмолог, собраније, требник, апостол, псалтир, октоих, минеј. Вредна рука Бошка Петровића дотакла се рукописних катихизиса, рукописа разних садржаја, граматике Стевана Вујановског, *Дневника са поукама*, ту су још и Протокол грофа Јанка Бранковича, Свештеничка правила Вићентија Јовановића из 1733. Указао је на руски утицај који је у 18. веку зауставио природни развој српске књижевности, али је допринео јачању вере и националне свести. Данас су те књиге највећим делом доспеле у Библиотеку Матице српске. Димитрије Руварац критиковао га је у *Бранковом колу*,[28] али је други зналац, А. В. Соловјев, приметио у вези са непознатим Барањским преписом Душановог законика: „оно што је др Бошко Петровић написао, остало је незапажено и од историчара словенског права".[29] Петровић је вредан рукопис пронашао у селу Вилања у Барањи, први га је описао, расправљао о његовим палеографским особинама, упоредио га са Призренским и Атонским зборником.

Прихватио се да опише рукописне књиге из страха што културна и историјска грађа лежи као „непозната, велика количина рукописа" по библиотекама сеоских цркви, по таванима, под прашином. Посетио је 1910. Коморан, Ђур и Сентандрејy, а 1912. „кренуо сам се и по други пут да испитујем старине с оне стране Дунава, на земљишту бивше Панониje, у Барањи, међу Шокадијом, северно од Барање и у Бачкој и у Срему".[30] О методама и елементима Петровићевог палеографског поступка писала је подробно Иванка В. Веселинов и забележила да није познавао методолошка начела страних археографа и да се угледао на каталоге Љ. Стојановића и да је дао слику једне збирке рукописних књига која је била његово власништво. Дао је вредне и корисне податке за утврђивање историјата појединих рукописа.[31]

Дело Бошка Петровића указује на свестраног писца који је увек стајао чврсто

27 Бошко Петровић, *Из старе српске књижевности*, Сремски Карловци 1913, 80.

28 *Бранково коло*, св. 11, 15. 6. 1913, 338–351.

29 А. В. Соловјев, *Неколико нових преписа Душановог законодавства*, Прилози Летопису Матице српске, 1928, 229–230.

30 Б. Петровић, *Из старе српске књижевности*, 3–4.

31 Иванка В. Веселинов, *Описи српских рукописа Бошка Петровића Жељског, новосадског професора*, Нови Сад 1977, 285–286.

утемељен на знању. Љубав према рукописној црквеној грађи несебично је предочио кроз приказ оригиналних дела. Чини се да је био разапет занимањем како за прошлост тако и за садашњост. Увек аналитичан и занет, са ентузијазмом је прилазио интелектуалним задаћама које је сам себи постављао и био несебичан у исказивању патриотизма. После сјајних дана у Бечу, нашао се у Сарајеву, затим у Тузли са намером да културно просвећује заосталу српску рају. „Он је необично волео Босну и зато се врло радо примио да шаље дописе са бојног поља *Српској ријечи*. Његова песничка душа добро је осећала све наше патње и невоље. *Моја дивна Босна*, знала би одјекнути ова сањалачка песничка душа".[32]

ДЕЛА

Песме, Нови Сад 1892.

РОМС, М. 8920, *Тијана*, приповетка, Сремски Карловци 1892, ст. 35.

Учена мати, приповетка из српског друштвеног живота, Београд 1893.

Студије и критички и психофизички монизам, докторска дисертација, Сремски Карловци 1901.

Основни проблеми филозофије, Сарајево 1903.

За рођеним огњиштем, роман, Сремски Карловци 1905.

Српско народно позориште у Новом Саду 1907–1908, Нови Сад 1908.

Модерно робље, роман из живота босанских Срба, Нови Сад 1908.

Наш човек, позоришни комад у три чина, Нови Сад 1909.

Летопис Матице српске, 1910–1911.

О култури староседелаца Срба у Угарској, Сремски Карловци 1911.

Лични терор у журналистици, Нови Сад 1911.

Импресије из књижевности, Београд 1912.

Из старе српске књижевности, Сремски Карловци 1913.

ИЗВОРИ

РОМС, М. 12870, Програм у част бачког епископа у Суботици.

РОМС, 35.039, Бошко Петровић – Радославу Петровићу, Скопље, 26. 6. 1913.

32 Стијепо Кобасица, *Пао са пером*, Српска ријеч, август 1913.

Mara Šovljakov, MA
Futog

A HERO OF HIS ERA – PROFESSOR BOŠKO PETROVIĆ ŽELJSKI, PHD

(Parage, September 9, 1869 – Skoplje, July 2, 1913)

SUMMARY

Boško Petrović, PhD, was originally from Bačka. He studied philosophy in Vienna where he obtained his doctorate degree as well. He also held a diploma of the Vienna Conservatory at the Department of Vocal Arts. He worked as a grammar school teacher in Sarajevo, Tuzla and Novi Sad. He was the only academically educated Serb who sang publicly, not in opera but along gusle,[33] thus exalting the simple people of Srem with songs about old Serbian fame. He wrote philosophical essays, short stories, novels, critics. Further on, he founded the *Russian club,* and he was a member of the managing board of *Srpski Sokol*[34] in Novi Sad, as well as a correspondent of the newspapers *Srpska riječ* from Sarajevo, *Branik* and *Zastava* from Novi Sad and *Tribun* from Belgrade. He was a contributor to the magazines *Bosanska vila, Nada* and *Školski Vijesnik* from Sarajevo, as well as to *Javor, Stražilovo* and *Brankovo kolo.* The episode from Novi Sad, in 1911, when he secretly met prince Grigorije Nikolajevič Trubecky, the Russian emissary from Carigrad, remained less known. He had a dynamic life, cut short by the tragic death in Skoplje, caused by cholera during the Second Balkan War. He reported from Bregalnica as a war correspondent, where he signed in as a volunteer. He held an important place among Serbs, national workers and the intelectuals of Vojvodina. He left behind a versatile work, worth noticing. His poems were published under the pseudonym Željski, he wrote short stories, essays, two novels, articles on aesthetics, etc. Special attention, from the aspect of historical science, should be payed to his two original works – *On culture of the native Serbs in Hungaria*, published in Sremski Karlovci in 1913 and *From the old Serbian literature,* published in Sremski Karlovci in 1911. These two works are important because here he uses arguments to

33 Gusle – traditional Serbian string instrument, usually made of maple tree.

34 [2] Sokolsko društvo – sports organization founded in Slavic countries in the 19th century.

shed light over less known old Serbian manuscripts and churches which had been monuments of the Serbian long-time presence at the teritory of today's Hungary and Baranja. He discovered the copy from Baranja of the *Tzar Dušan's Code book*, which was appreciated by the Russian scientist A. V. Solovjev. He left behind valuable and useful facts for dating over forty manuscripts which range between the middle of the fourteenth century up to the end of the eighteenth century.

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА
CONTRIBUTION AND MATERIALS

УДК 94(=112.2)(436)"18"(093.2) ;
323.14(=112.2)(436)"1849"(093.2)

мр Михаел Антоловић
Педагошки факултет
Сомбор

БОГАРОШКА ПЕТИЦИЈА ИЗ 1849. ГОДИНЕ*

Сажетак: У раду се разматра прва манифестација национализма немачког становништва у Банату уобличена у тзв. Богарошкој петицији из 1849. године. Будући да је ова тема до сада измицала интересовању српске историографије, саставни део рада представља и текст петиције који доносимо у немачком оригиналу и у преводу на српски језик.

Кључне речи: Немци, Банат, револуција, 1848/49, национализам.

Немачко становништо насељено је у Банат током 18. века у неколико великих колонизационих покрета које је, руководећи се меркантилистичким идејама, организовала Хабзбуршка монархија. Немачку етничку заједницу у Банату, као и уопште на простору јужне Угарске, одликовала је изразито аграрна друштвена структура и премодеран начин живота. Ово посебно будући да је највећи део немачких колониста живео на селу те да је основу материјалног живота представљала пољопривреда.[1] Иако је подручје Баната било својеврсни етнички мозаик различитих народа и вероисповести, грубо узевши, може се рећи да је у западном делу преовлађивало српско, у источном румунско, док је у средњем Банату, са средиштем у подручју Темишвара, најбројније било немачко становништво.[2] Према подацима мађарског статистичара Елека Фењеша почетком 40-их година 19. века у Тамишкој жупанији живело је 85.449, у Торонталској

---

* Захваљујем се др Зорану Јањетовићу, вишем научном сараднику Института за новију историју Србије у Београду, и Драгану Тубићу, стручном сараднику у Лексикографском одељењу Матице српске у Новом Саду, на помоћи у проналажењу литературе и корисним саветима.

1 О насељавању Немаца види: Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, Beograd 2009, 41–60. и тамо наведени извори и литература.

2 Упореди са: Karl Freiherrn von Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, I, Wien 1857, 36–37, 59–60.

80.864, Бачкој 91.200 а у Сремској жупанији свега 1600 лица немачке народности. Истовремено, на подручју Војне границе у Срему живело је 4126 Немаца док их је у Банатској војној граници било 26.155.[3] Нешто доцније, почетком 60-их година, угледни историчар Јохан Хајнрих Швикер изнео је процену да Немаца у Банату има „добрих 200.000 душа".[4] Немачко сеоско становништво није било захваћено процесом модернизације и са њим повезаним ширењем мађарског национализма који је отпочињао у градовима. Поред аграрне друштвене структуре, релативно неразвијена национална свест немачких колониста била је условљена, првенствено, различитим пореклом, језиком, вероисповешћу и обичајима донесеним из бившег завичаја. Насупрот томе, немачко становништво у градовима било је током прве половине 19. века изложено снажном процесу спонтане асимилације − прихватање мађарског језика а са њиме и постепена изградња мађарског националног идентитета били су непосредно везани за живот у урбаним средиштима и успон у хијерархији мађарског полуфеудалног друштва.[5]

Прекретницу у развоју националних покрета народа у јужној Угарској представљала је револуција 1848/49. током које су међусобно супротстављени национализми бројних народа условили крваве међунационалне сукобе. Истакнуто обележје мађарског националног покрета у револуцији представљала је његова постепена изолација од националних покрета суседних народа. Одбацивши захтеве немађарских народа за равноправношћу, мађарски национализам условио је радикализацију међунационалне борбе и формирање посебних националних политичких програма.[6] Упркос радикализованом национализму како мађарског тако и немађарских народа, немачко становништво није утврдило властити национални програм. Чињеница да Немци у Угарској нису артикулисали своје политичке захтеве условила је и изостанак јединственог немачког става према мађарској револуцији. Ово првенствено услед чињенице да у друштвеној структури Немаца у Угарској нису постојали снажно грађанство и образована

3 Alexius von Fényes, *Statistik des Königreichs Ungarn*, I, Pesth 1843, 56−58.

4 Joh. Heinr. Schwicker, *Geschichte des Temeser Banats. Historische Bilder und Skizzen*, Grosz -Becskerek 1861, 455.

5 Михаел Антоловић, *Немци у Јужној Угарској у XIX веку*, Зборник МС за историју, бр. 79−80, Нови Сад 2009, 183−202, посебно 185−188.

6 О револуцији у Хабзбуршкој монархији вид. Hans Peter Hye, *1848/49: Die Wende in der Habsburgermonarchie*, у: Detlef Brandes, Dušan Kováč und Jiří Pešek (Hrsg.), *Wendepunkte in den Beziehungen zwischen Deutschen, Tschechen und Slowaken 1848–1989*, Essen 2007, 37−84; Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526−1918*, Berkeley, Los Angeles 1974, 299−317; Istvan Deák, *The Lawful Revolution. Louis Kossuth and the Hungarians 1848−1849*, London 2001.

интелектуална елита као друштвени слојеви који по правилу служе као „генератор" постепене национализације маса, тј. имају водећу улогу у формулисању и ширењу националистичких идеја. Осим тога, околност да је немачко становништво било и конфесионално подељено на римокатолике, лутеране и калвинисте, условила је непостојање јединствене националне црквене организације која би, као у појединим случајевима, могла да истакне националне захтеве. Одатле је током револуције држање немачког становништва у Банату према зараћеним странама зависило од локалних прилика и односа снага и кретало се између подршке мађарским револуционарима (што је, примера ради, био случај у Белој Цркви), супротстављања „мађарским ребелима" на темељу лојалности аустријском двору и династији Хабзбурга те сарадње са српским националним покретом (Панчево). Оставши разједињени током револуције, Немци у Угарској ипак нису остали у потпуности недирнути оснаженим национализмима својих суседа те је немачко грађанство у Пешти истакло своје умерене националне захтеве у којима се наглашавала потреба равноправности Немаца са суседним народима, слободна употреба немачког језика па чак и потенцијално стварање округа са немачком већином.[7]

За разлику од својих пештанских сународника, немачко становништво на периферији монархије – у Банату и Бачкој, тек је након гушења револуције и пораза мађарских устаника у јесен 1849. исказало своје националне захтеве, уобличене у виду неколико меморандума који су били упућени новом аустријском цару Францу Јозефу (1848–1916). Ове „швапске петиције" биле су, с једне стране, очигледно подстакнуте националним програмима („захтевањима") других народа у монархији док су, истовремено, оне представљале израз немачког национализма који је захтевао да се у новом, постреволуционарном раздобљу, обезбеди поштовање права и интереса немачког становишта у јужној Угарској.[8] Међу овим првим јасно исказаним манифестацијама немачког национализма у Бачкој и Банату најзначајнија је тзв. Богарошка петиција коју је сачинио римокатолички свештеник Јозеф Новак (Josef Nowak) из села Богароша.[9] На скупу у селу Биледу 2. октобра 1849. окупило се 133 представника из 30 немачких села Баната и

7 М. Антоловић, *нав. дело*, 188–190.

8 Вид. Friedrich Gottas, *Geschichte der ungarländischen Schwaben im Zeitraum von 1848 bid 1867*, у: Ingomar Senz (Hrsg.), *Donauschwäbische Geschichte*. Band II: *Wirtschaftliche Autarkie und politische Entfremduung 1806 bis 1918*, München 1997, 168–250, посебно 168–177.

9 О Новаку и Богарошкој петицији вид. F. Gottas, *нав. дело*, 175–177; Anton Peter Petri, *Josef Nowak und die Bittschriften an den Kaiser. Leben und Wirken eines donauschwäbischen Volksmannes*, München 1963; Franz Klein, *Billed. Chronik einer Heidegemeinde im Banat in Quellen und Dokumenten 1765–1980*, Wien 1980.

предложени документ су, у име свих банатских Немаца, потписали представници немачког становништва из 13 села северозападног Баната: Ђерђамоша, Велике Јече, Жомбоља, Грапца, Ловрина, Биледа, Накова, Мале Јече, Чатада, Богароша, Готлоба, Остерна и Шандорхазе. Након тога упутили су га цару Францу Јозефу на разматрање.[10] У социјалном погледу, потписници петиције (укупно 31 лице) потицали су из редова имућног немачког сељаштва и они су, истовремено, вршили и локалну власт у својим срединама, обављајући функције градоначелника, председника општина и одборника (*Bürgermeister, Richter, Geschworener*). Иако петиција није опширна, њен значај проистиче првенствено из чињенице да она представља прву јасно уобличену манифестацију национализма Немаца у јужној Угарској. Садржај Богарошке петиције одликују осуда револуционарних преврата, дух монархијске легитимности и лојалности према царском дому Хабзбурга. Своје захтеве потписници су темељили на својим заслугама у култивисању запуштеног подручја Баната. При томе, нарочито је истакнут суд о менталитету немачког становништва, његовој марљивости и жртвама које је поднео у претварању Бачке и Баната у „житницу државе". Мотив страдања првих насељеника на који је указано у петицији, сажет доцније у изреци да је „прво била смрт, затим несрећа а тек на крају хлеб" (*Tod, Not, Brot*), постао је један од важних чинилаца самоидентификације Немаца и интегративни фактор у формирању немачког национализма на просторима југоисточне Европе све до средине 20. века. Поред мучeништва прве генерације колониста, Богарошка петиција истакла је и верност држави, преданост у извршавању својих обавеза те мирољубив и питоми немачки национални карактер. Ови мотиви су представљали опште место на коме су се заснивали потоњи политички захтеви немачког становништва у јужној Угарској а након 1918. у Мађарској, Румунији и Краљевини СХС.[11]

---

10 Са изузетком Накова у Републици Србији, преосталих 12 насеља данас се налази у делу Баната, на крајњем западу Румуније, у близини границе са Србијом. Ради прецизности, доносимо њихове данашње називе на немачком, српском, румунском и мађарском језику: нем. *Gertianosch* – срп. *Карпиниш* – рум. *Cărpiniş* – мађ. *Gyertyámos*; нем. *Großjetscha* – срп. *Велика Јеча* – рум. *Iecea Mare* – мађ. *Nagyjécsa*; нем. *Hatzfeld* – срп. *Жомбољ* – рум. *Jimbolia* – мађ. *Zsombolya*; нем. *Grabatz* – срп. *Грабаџ* – рум. *Grabaţ* – мађ. *Garabos*; нем. *Lowrin* – срп. *Ловрин* – рум. *Lovrin* – мађ. *Lovrin*; нем. *Billed* – срп. *Билед* – рум. *Biled* – мађ. *Billéd*; нем. *Nakodorf* – срп. *Наково* – рум. *Nakovo* – мађ. *Nákófalva*; нем. *Kleinjetscha* – срп. *Мала Јеча* – рум. *Iecea Mică* – мађ. *Kisjécsa*; нем. *Tschatad/Lenauheim* – срп. *Ленаухајм* – рум. *Lenauheim* – мађ. *Csatád*; нем. *Bogarosch* – срп. *Богарош* – рум. *Bulgăruş* – мађ. *Bogáros*; нем. *Gottlob* – срп. *Готлоб* – рум. *Gottlob* – мађ. *Kisősz*; нем. *Alexanderhausen* – срп. *Шандра* – рум. *Şandra* – мађ. *Sándorháza*; нем. *Ostern/Kleinkomlosch* – срп. *Мали Комлуш* – рум. *Comloşu Mic* – мађ. *Kiskomlós*.

11 Упореди са: Zoran Janjetović, *Duhovni profil vojvođanskih Švaba*, Tokovi istorije, 1–2, Beograd 2000, 55–68; Z. Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, passim; Vladimir Geiger, *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*,

Као непосредни повод за састављање петиције послужило је искуство револуције, тј. чињеница да је „гласни позив на равноправност свих народности" који је она прокламовала и немачко становништво „пробудио из дремежа политичке неактивности". Будући да је савременицима изгледало да су Срби у јужној Угарској изашли из револуције као једини добитници, првенствени разлог обраћања немачких првака из Баната аустријском монарху био је мотивисан страхом од најављеног успостављања „Српске Војводине", аутономне територије у којој би Срби имали посебна права. Одбијајући могућност да Немци са простора Бачке, Торонталске и Тамишке жупаније буду као „привезак придодати мање бројном" српском становништву, немачки прваци су тврдили да они нису равноправни са осталим нацијама, оценивши да представљају „незаштићено сироче у дому једне друге народносне фракције". Позивајући се на октроисани устав из марта 1849. и број од „350.000 глава", немачки прваци су, по узору на аутономни положај немачких Саса у Ердељу, захтевали успостављање посебне области на челу са немачким грофом како би се, на тај начин, обезбедило функционисање јавних и судских послова на немачком језику и у складу са немачким обичајима. Број немачког становништва наведен у петицији односи се, по свој прилици, не искључиво на подручје Баната већ на области које је требало да уђу у састав „Српске Војводине" – Бачку, Торонталску, Тамишку и делове Сремске жупаније.[12] У целини узевши, мотиви на којима је немачко становништво Баната темељило своје захтеве сведочи да је оно током револуције 1848/49. конституисало посебну етнију – етничку заједницу коју је уједињавало постојање рудиментарне свести о заједничком пореклу и припадности немачком народу као и заједничко искуство колонистичког живота на ободу аустријске монархије.[13]

Након скупа у Биледу, Јозеф Новак је потписану петицију крајем октобра 1849. уручио дворској администрацији у Бечу. Она је почетком новембра била допуњена новом молбом, тзв. Жомбољском или Хацфелдском петицијом, у којој је Новак, у име немачког становништва Баната, захтевао успостављање немачког округа на челу са немачким поглаваром. Као најпогоднија личност за „швапског грофа"

Zagreb 2001, passim; Branko Bešlin, *Nemci u Vojvodini 1918–1941*, Tokovi istorije, 1–4, Beograd 1999, 207–239.

12 Томе у прилог говоре и резултати службене државне статистике Аустријске монархије која је 1850. на територији Војводства Србије и Тамишког Баната пописала укупно 1.426.221 становника, од тога 335.080 Немаца. Вид. *Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie*, Neue Folge, 1. Band, Wien 1856, 6.

13 Упореди са: Ханс-Улрих Велер, *Национализам. Историја, форме, последице*, Нови Сад 2002, 46–49.

истакнут је Карл фон Арици (Carl von Arizi), будући да је он дуго службовао у Банату и добро је познавао локалне прилике у Тамишкој и Торонталској жупанији.[14] Захтеви банатских Немаца остали су, међутим, неуслишени, јер је царским патентом од 18. новембра 1849. створено Војводство Србија и Тамишки Банат које је обухватало Бачку, Банат и део Срема. Успостављање посебне административне јединице у саставу централистички уређене Хабзбуршке монархије номинално је требало да пружи задовољење српском националном покрету у Угарској због његовог држања током револуције 1848/49, пре свега, за заслуге у победи над мађарским устаницима и исказане лојалности према династији Хабзбурга. Ипак, новоуспостављено војводство било је тек именом српско будући да су у њему већину становништва чинили Немци, службени језик је био немачки а управно средиште било је смештено у Темишвару, културном и привредном центру банатских Немаца.[15] Одатле је успостављање Војводства Србије донело највише користи управо немачком становништву остајући у његовом колективном сећању као „златно доба" његове историје у Хабзбуршкој монархији.[16]

Након укидања Српског Војводства 1860. и аустроугарске Нагодбе 1867. којом су сва унутрашњополитичка питања у угарском делу монархије била препуштена угарској влади, немађарски народи су изнова били изложени снажном процесу мађаризације а национални захтеви банатских Немаца уобличени у „швапске петиције" постепено су готово у потпуности потонули у заборав. Тек почетком 20. века, услед снажења немачког националног покрета у Хабзбуршкој монархији, поново је било пробуђено интересовање за ове прве манифестације немачког национализма те је у склопу овог процеса изнова откривена и Богарошка петиција. Овај заборављени документ банатских Шваба пронашао је историчар Хајнрих Фридјунг у архиву аустријског Министарства унутрашњих послова те је на његове најважније идеје указао у своме делу посвећеном историји Аустрије објављеном 1908. године.[17] Петицију је у целини тек уочи Првог светског рата објавио

14 F. Gottas, *нав. дело*, 177.

15 Вид. Дејан Микавица, *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији 1690–1920*, Нови Сад 2005; Василије Крестић, *Срби у Угарској од слома револуције до Нагодбе (1849–1867)*, у: *Историја српског народа*, V-2, Београд 1994.

16 F. Gottas, *нав. дело*, 178.

17 Heinrich Friedjung, *Österreich von 1848 bis 1860*. Erster Band: *Die Jahre der Revolution und der Reform 1848 bis 1851*, Stuttgart, Berlin 1918[4], 424. Хајнрих Фридјунг (1851–1920), аустријски историчар јеврејског порекла, пореклом из Чешке. Историјске науке студирао је у Прагу и Берлину. У време 1873–1879. радио је као наставник на Трговачкој академији у Берлину. Након што је отпуштен из политичких разлога, посветио се историјском и политичком раду.

истакнути немачки књижевник, пореклом из Баната, Адам Милер-Гутенбрун.[18] После рата петицију је изнова објавио Карл Краузхар[19] а неколико деценија након њега аустријски историчар Себастијан Верни[20], да би тек недавно постала широко доступна на интернету у зборнику докумената посвећеном историји Немаца у Угарској који је уредио Герхард Зеван.[21] Истовремено, Богарошка петиција

У стручном погледу Фридјунг се бавио историјом Аустрије у 19. веку. У политичком погледу, заговарао је ставове немачких националних либерала у Аустрији те је учестововао у доношењу програма у Линцу 1882. године. Учествујући у политичком животу аустријске престонице и бавећи се публицистичким радом, Фридјунг се истакао и као један од најугледнијих аустријских историчара свога времена, што му је донело и чланство у Аустријској академији наука. Његов научни престиж озбиљно је доведен у питање током процеса који су у Загребу против њега покренули припадници Српско-хрватске коалиције крајем 1909. године. Судски процес, тзв. Фридјунгов процес, који је изазвао велику пажњу европске јавности, показао је да је Фридјунг у бечкој штампи током Анексионе кризе објавио кривотворена документа која су лажно оптуживала припаднике Српско-хрватске коалиције и српску владу у Београду да раде на рушењу Аустроугарске монархије. Учешће у овој политичкој афери бацило је трајну сенку на Фридјунгов научни кредибилитет. Вид. Robert A. Kann, *Heinrich Friedjung*, у: *Neue Deutsche Biographie*, Vol. 5, Berlin 1961, 451; *Heinrich Friedjung*, у: *Österreichisches Biographisches Lexikon*, Vol. 1, Wien 1957, 362–363. О Фридјунговом процесу вид. R. W. Seton-Watson, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, London 1911, 200–287; Василије Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, Београд 1995, 523–526.

18 Adam Müller-Guttenbrunn, *Ein Dokument der banater Schwaben*, у: *Deutsch-Österreich. Wochenschrift für Politik, Kunst und Kultur*, I (1913), 294–300. Прештампано у: Adam Müller -Guttenbrunn, *Deutsche Sorgen in Ungarn. Studien und Bekentnisse*, Wien, Warnsdorf, Leipzig 1918, 106–111. Адам Милер-Гутенбрун (1852–1923), књижевник, пореклом из Гутенбруна, у Банату. Као немачки националиста, он је своју списатељску делатност великим делом посветио развијању националне свести својих сународника у Угарској. Вид. Филип Крчмар, *Адам Милер-Гутенбрун и национални препород Подунавских Шваба*, Зборник МС за историју, бр. 83, Нови Сад 2011, 45–63.

19 Karl Kraushaar, *Kurzgefaßte Geschichte des Banates und der deutschen Ansiedler*, Wien 1923, 267–272.

20 Sebastian Werni, *Die Wojwodina 1848–1860 als nationales und staatsrechtliches Problem. Zur Geschichte der Serben und der Deutschen im ehemaligen Südungarn*, Wien 1981, 82–84.

21 *Die Schwabenpetition des Pfarrers Josef Novak von Bogarosch an den Kaiser Ferdinand I. vom 2. Oktober 1849*, у: Herder-Institut (Hrsg.), *Dokumente und Materialien zur ostmitteleuropäischen Geschichte. Themenmodul „Deutsche in Ungarn"*, bearb. von Gerhard Seewann. URL:http://www.herder-institut.de/startseite/dokumente-und-materialien/moduluebersicht/deutsche-in-ungarn/themenmodul-deutsche-in-ungarn-textquellen.html?tx_himmat_pi1%5BshowUid%5D=577&cHash=03614b80f8794cbd68d3fa0d1157c32e
(Zugriff am 20.07.2012). Неопходно је напоменути да се приређивачима поткрала грешка у наслову документа у коме је наведено да је реч о петицији упућеној цару Фердинанду I уместо цару Францу Јозефу.

измакла је интересовању српских историчара револуције у Угарској, будући да је њу у више својих радова помињао једино Зоран Јањетовић, а најисцрпније у своме синтетском прегледу историје Немаца у Војводини.[22] Имајући у виду чињеницу да Богарошка петиција представља први политички манифест немачког становништва у јужној Угарској који је био непосредно мотивисан српским настојањима за успостављањем аутономне територије, доносимо текст овог документа у немачком оригиналу као и у преводу на српски језик.

***

Eure Majestät!

Allergnädigster Kaiserund Herr!

Dashöchstsegensreiche und völkerbeglückende Wirken Ihrer k.k. Majestät der unsterblichen Kaiserin Maria Theresia glorreichen Andenkens hat vor beinahe einem Jahrhunderte in das Temesvarer Banat und die angrenzenden Bacser und Arader Geschpanschaften aus verschiedenen Gegenden des Deutschen Reiches Ansiedler berufen und dieselben in ihren neuen Wohnorten mit wahrhaft kaiserlicher Freigebigkeit versorgt, um deutschen Fleiß und Tätigkeit in das dazumal verödete, größtenteils durch Sümpfe und Überschwemmungen höchst ungesunde und beinahe ganz entvölkerte Banat zu verpflanzen. Der herrlichste Erfolg krönte das zum Heile der Völker begonnene unternehmen; deutsche Arbeitslust, mit Ausdauer gepaart, hatte bald selbst die unüberwindlich scheinenden Schwierigkeiten und Kulturhundernisse beseitigt, hier Kanäle gegraben, um den Sümpfen ihre Seuchen und Fieber erzeugenden faulen Gewässer zu entführen, dort Dämme aufgeworfen, um neuen Überschwemmungen vorzubeugen, öde Wusten in lachende Landschaften und trockengelegte Sümpfe in üppige Fruchtfelder umgeschaffen. Zwar erlagen Tausende unserer Väter in dem Kampfe mit den verpestete Düste aushauchenden Sümpfen, denen sie ihr zugemessenes Stückchen Land mit Aufopferung der Gesundheit und oft selbst des Lebens abgewinnen mußten, doch war die einst empfangene kaiserliche Huld und Gnade jederzeit der Mut einflösende Stern, dessen Anblick zu neuer Tätigkeit entflammte, bis selbst der Einfluß des feindlich gesinnten Klimas überwunden, der Ackerbau zu einer nicht gewöhnlichen Volkommenheit sich emporschwang, das Banat zur Kornkammer des Landes, zur Perle des ungarischen Reiches und zu einem der gesegnetsten Landstriche der österreichischen Monarchie geworden.

Das bei so bewirkten Fortschritten materiellen Wohlstandes die deutschen Bewohner des Banates auch in ihrer geistigen Bildung neben anderen Nationen nicht zurückblieben, beweisen ihre besser eingerichteten und reichlicher dotierten Schulen, ferner daß die

22 Z. Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 76–77.

Steuern im Lande nirgends pünktlicher entrichtet, die öffentlichen Lasten nirgends williger getragen wurden, dagegen gröberere Verbrechen nirgends seltener vorkamen, als in den deutschen Gemeinden des Banates. Diese in tiefster Untertänigkeit erwähnten Tatsachen, welche keine Verdienst, sondern bloß das Ergebnis treuer Erfüllung aufhabender Untertanspflichten sind, können uns nie verleiten, vor anderen uns umwohnenden Völkerstämmen einen Vorzug beanspruchen zu dürfen, wohl aber verpflichten sie uns, jede andere Nationalität zu achten und zu ehren; nur den kleinen Ruhm, daß die auf die Ansiedlung unserer Väter, von Seiten des k. k. Ärars verwendeten Kosten nicht nutzlos verausgabt waren und daß wir nicht ganz unnütze Glieder in der großen Völkerkette der österreichischen Monarchie sind, wagen wir mit demutsvoller Untertänigkeit zu beanspruchen.

In Frieden und bester Eintracht mit allen Völkerstämmen durchlebten wir, unbekümmert um Weltereignisse und Regierungsformen mit unserer Lage völlig zufrieden, beinahe ein Säkulum, Arbeit nur war unser Element, das Stückchen Feld, das wir bebauten, unserer Welt, das einzige Ziel, nach welchem wir gemeinschaftlich strebten, war: fleißige Bauern und treugehorsame Untertanen zu sein. So kam das verhängnisvolle Jahr 1848, wo der laute Ruf nach Gleichberechtigung aller Nationalitäten auch uns aus dem Schlummer politischer Untätigkeit erweckte und uns nun erst wahrnehmen ließ, daß es für uns als Stammverwandte der großen deutschen Nation sehr drückend und betrübend sei, sehen zu müssen, wie der deutsche Volksstamm, welcher im ganzen Ungarlande zerstreut Millionen, hier aber in dieser Gegend an eng beisammen Wohnenden dritthalbhunderttausend Köpfe zählet, nicht mit den übrigen als gleichberechtigte Nation, sondern bloß als eine schutzlose Waise im Hause einer anderen Nationalitätsfraktion betrachtet werde. Anfangs glaubten wir, den Drang nach Gleichberechtigung mit den übrigen Nationen und Mitbewohnern unseres Vaterlandes in unserer Brust verbergen zu müssen, denn nicht konnten, nicht durften wir die unheilvollen Wirren jener Zeit noch vermehren – später aber gewährte uns die von Eurer Majestät allen getreuen Untertanen der einigen, großen und unteilbaren Österreichischen Monarchie allergnädigst verliehene Reichsverfassung weit mehr Rechte, als wir bei dem kühnsten Fluge unserer Hoffnungen wünschen konnten - , und erst als die ruhmgekrönten Truppen Eurer Majestät die lodernde Fackel des unheilvollsten Bürgerkrieges auslöschten und wir unter den schützenden Fittichen des Friedensengels uns zu erholen, der erlangten Gnaden und Rechte zu erfreuen begannen, als die heißesten Dankgefühle zum Throne Eurer geheiligten Majestät als unserem allergnädigsten Retter und Beglücker aus der Tiefe aller Herzen emporgestiegen, da wurde uns bekannt, daß die in Ungarn (im Banate) wohnenden Serben noch immer die Errichtung einer eigenen Woiwodschaft, worin Geschätfssprache, Religion und

alle bürgerlichen Einrichtungen den Typus ihrer Nationalität tragen sollen, eifrigst wünschen und und alles aufbieten, um diesen ihren Wunsch verwirklicht zu sehen.

Wenig würde uns solches Begehren kümmern, wenn nicht eben wir, die Torontaler, Bacser und ein Teil der im Temeser Komitate wohnenden Deutschen einen integrierenden Teil dieser Woiwodschaft ausmachen sollten. Kaum befreit von dem Drucke einer anderen Nationalität, kaum die Süßigkeit kostend, unsere Muttersprache auch in öffentlichen Geschäften gebrauchen zu dürfen, sollen wir, der zahlreichere, in Sprache und Abstammung dem erlauchten Kaiserhause verwandte Stamm, dem minder zahlreichen als Anhängsel zugegeben werden? Dieses ist es, Eure Majestät, was und betrübt und was uns bewog, diese unser untertänigstes Bittgesuch Eurer geheiligten Majestät kniefällig zu unterbreiten. Wir wünschen nichts sehnlicher, als unter dem unmittelbaren Schutze Eurer Majestät Glieder der großen österreichischen Monarchie zu sein; odch sollte es Eurer Majestät gefallen, den Serben zur Wahrung ihrer Nationalität einen Woiwoden, den Rumänen einen Kapitän, den Slovenen (Slovaken) Oberungarns ein eigenes Oberhaupt zu geben, sowagen auch wir demütigst Gefertigten im Namen aller deutschen Gemeinden kniefällig zu bitten: Allerhöchstdieselbe möge auch uns, etwa unter dem Namen eines deutschen Grafen, nach dem Vorbilde des Sachsengrafen in Siebenbürgen, ein unmittelbares Oberhaupt umzusetzen geruhen. Nicht der Wunsch nach nationaler Selbstständigkeit, nicht separatistische Tendenzen sind es, die uns unsere untertänigste Bitte abdrängen. Nochmals wiederholen wir es: wir wollen Untertanen eines großen Staaten sein, in dem nicht Ungarn, nicht Böhmen, nicht Polen oder Serben, in dem es nur glückliche, auf ihre allgemeine Nationalität stolze Österreicher gäbe, und nur in dem Falle, als die Nationalität jedes einzelnen Volksstammes konsolidiert würde, bitten wir um allergnädigste Berücksichtigung auch der unsrigen. Auch wir mögen uns dann des Glückes erfreuen, ein unmittelbares Oberhaupt zu haben, unter dessen Schutz unsere Angelegenheiten, Gerichtspflege und öffentliche Verwaltung in deutscher Sprache und nach deutscher Sitte behandelt, gepflogen und geleitet werden.

Die wir in tiefster Demut ersterben
Eurer geheiligten Majestät
alleruntertänigst treugehorsamste Untertanen

Mathias Walter, Richter, Matthias Ballauer, Geschworener, Johann Resner, Geschworener, aus Gyertyamos. Paul Michel, Richter, Johann Spiller, Geschworener aus Groß-Jecsa. Mathias Hauslatner, Markt-Richter, Karl Petri, Bürger-Meister, Peter Heintz, Geschworener, aus Hatzfeld. Nikolaus Neurohr, Richter, Anton Taugner, Geschworener, aus Grabacz. Martin Mayer, Richter, Johann Ring, Geschworener, aus Lovrin. Peter Laut, Richter, Adam Engrich, Geschworener, aus Billed. Johann

Kluch, Richter, Nikolaus Eberhard, Geschworener, aus Nakofalva. Joseph Mayer, Richter, Johann Ehardt, Geschworener, Johann Burjan, Geschworener, aus Klein-Jecsa. Adam Anton, Markt-Richter, Georg Mehrle, Geschworener, Johann Mühlberger, Geschworener, aus Csatad. Peter Schütz, Richter, Joseph Volk, Geschworener, Joseph Mangol, Geschworener, aus Bogaros. Johann Lago, Richter, Georg Weiß, Geschworener, aus Gottlob. Peter Thierjung, Richter, Johann Laub, Geschworener, aus Sandorhaza. Peter Schneider, Richter, Franz Herman, Geschworener, aus Ostern.

Bogaros, am 2ten Oktober 1849.

***

Ваше Величанство!

Премилостиви царе и господару!

Највише благословено и за народ усрећитељско дело њеног царског и краљевског величанства, бесмртне царице Марије Терезије, славна успомена, пре готово једног века позвало је у Темишварски Банат и пограничне жупаније Бач и Арад насељенике из различитих предела Немачког царства и исте је у њиховим новим пребивалиштима обдарила истинском царском дарежљивошћу како би немачку марљивост и радиност пресадила у тада опустошени, услед мочвара и поплава највећим делом крајње нездрави Банат, скоро потпуно лишен становника. Дивни успех је, на срећу народа, крунисао започети подухват. Немачка воља за радом сједињена са истрајношћу убрзо је отклонила тешкоће и културне препреке које су деловале несавладиве – овде је ископала канале како би из мочвара одвела нездраве воде које проузрокују заразу и грозницу, тамо је подигла бране како би се заштитила од нових поплава, претворила је опустеле крајеве у уређене пределе а исушене мочваре у богата плодна поља. Ипак, хиљаде наших очева подлегли су у борби са кужним задахом који испуштају мочваре, од којих су морали да освоје земљу која им је додељена жртвујући своје здравље а често и сам живот. Ипак, некада добијена царска наклоност и милост била је у свако доба звезда која побуђује одважност, чији поглед распаљује нову радиност све док се није савладао сам утицај непријатељски расположене климе, пољопривреда узнапредовала до неуобичајеног савршенства а Банат постао житница земље, бисер угарске државе и један од најблагословенијих крајева Аустријске монархије.

То што немачки становници Баната, и поред тако постигнутог напретка, ни у духовном образовању нису заостали за другим нацијама доказују њихове боље уређене и богатије потпомагане школе; затим, да се порез нигде у земљи не прикупља тачније а јавни терети се нигде не плаћају спремније. Насупрот томе, већи злочини нигде се не дешавају ређе него у немачким општинама Баната.

Ове, у најдубљој покорности поменуте чињенице, које нису никаква заслуга већ проста последица верног испуњавања постојећих поданичких обавеза, не могу никада да нас наведу на то да смемо да захтевамо предност у односу на друга народна племена која живе око нас, већ нас обавезују да уважавамо и поштујемо сваку другу народност. Са понизном покорношћу усуђујемо се да захтевамо само мало признање да трошкови царског и краљевског државног ерара за насељавање наших очева нису били бескорисни и да ми нисмо потпуно некорисни чланови у великом ланцу народа Аустријске монархије.

У миру и најбољој слози са свим народним племенима ми смо проживели скоро једно столеће, без брига око светских догађаја и облика владавине, потпуно задовољни нашим положајем. Само је рад био наше начело, комадић земље који смо обрађивали наш свет, једини циљ ка коме смо као заједница стремили био је да будемо вредни сељаци и верни и послушни поданици. Тако је дошла и судбоносна 1848. година када је гласни позив на равноправност свих народности и нас пробудио из дремежа политичке неактивности и тек сада нам омогућио да приметимо да је за нас, као племенске сроднике велике немачке нације, веома тешко и жалосно да морамо да гледамо како се немачко племе, које расуто по читавој угарској земљи, броји милионе а овде у овом пределу све заједно броји 350.000 глава, не сматра равноправним са осталим нацијама већ тек као незаштићено сироче у дому једне друге народносне фракције. На почетку смо веровали да морамо у нашим грудима да тајимо порив за равноправношћу са осталим нацијама и другим становницима наше отаџбине јер нисмо могли, нисмо хтели да још више умножимо злокобне смутње оног времена. Међутим, устав царства који је Ваше Височанство најмилостивије доделило свим верним поданицима јединствене, велике и недељиве Аустријске монархије, касније нам је пружио далеко више права него што смо могли да желимо у нашим најодважнијим надањима. И тек када су славом овенчане трупе Вашег Височанства угасиле пламену буктињу најзлокобнијег грађанског рата и када смо у заштитном окриљу анђела мира почели да се опорављамо и радујемо захтеваним милостима и правима, када се из дубина свих срца уздигао страсни осећај захвалности према трону Вашег посвећеног Височанства као нашем премилостивом спасиоцу и усрећитељу, тада нам је постало познато да Срби који живе у Угарској (у Банату) још увек ревносно желе успостављање сопствене Војводине, где пословни језик, религија и све грађанске установе треба да носе тип њихове народности, и чине све како би видели остварење своје жеље.

Мало бисмо бринули због овог захтева када управо ми, Немци који живимо у Торонталској, Бачкој и једним делом у Тамишкој жупанији, не би требало да

чинимо саставни део ове Војводине. Једва ослобођени притиска једне друге народности, једва да смо окусили сласт тога што смемо да употребљавамо матерњи језик и у јавним пословима, да ли ми – најбројније племе, језиком и пореклом сродно пресветлом царском дому, треба као привезак да будемо придодати мање бројнима? То је оно, Ваше Величанство, што нас жалости и што нас је навело да Вашем посвећеном Височанству најпонизније клечећи на коленима поднесемо ову нашу молбу. Ми не чезнемо ни за чим више него да под непосредном заштитом Вашег Височанства будемо чланови велике Аустријске монархије. Ипак, ако би Ваше Височанство пристало да Србима за очување њихове народности да војводу, Румунима капетана, Словенима (Словацима) Горње Угарске властитог поглавара, онда се и ми потписани у име свих немачких општина усуђујемо да најпонизније на коленима молимо: ми бисмо такође највише желели да, под именом једног немачког грофа по узору на саксонске грофове у Ердељу, будемо удостојени постављањем непосредног поглавара. Жеља за националном самосталношћу, сепаратистичке тенденције нису оно што подстиче нашу најпокорнију молбу. Још једном понављамо: желимо да будемо поданици велике државе у којој не би постојали Мађари, Чеси, Пољаци или Срби већ само срећни Аустријанци, поносни на своју општу народност и само у случају када би се консолидовала народност сваког појединачног народног племена, ми молимо да се и наше најмилостивије узме у разматрање. И ми бисмо волели да се радујемо срећи да имамо непосредног поглавара под чијом заштитом би се наши послови, судство и јавна управа одвијали, вршили и водили на немачком језику и према немачким обичајима.

Ми који остајемо у најдубљој понизности,
Вашег посвећеног Височанства
најпокорнији најверније поданици

Матијас Валтер, председник општине, Матијас Балауер, одборник; Јохан Резнер, одборник, из Ђерђамоша. Паул Михаел, председник општине, Јохан Шпилер, одборник, из Велике Јече. Матијас Хаузлатнер, председник трговишта, Карл Петри, градоначелник, Петер Хајнц, одборник, из Хацфелда. Николаус Нојрор, председник општине, Антон Таугнер, одборник, из Грапца. Мартин Мајер, председник општине, Јохан Ринг, одборник, из Ловрина. Петер Лаут, председник општине, Адам Енгрих, одборник, из Биледа. Јохан Клух, председник општине, Николаус Еберхард, одборник, из Накова. Јозеф Мајер, председник општине, Јохан Ехарт, одборник, Јохан Бурјан, одборник, из Мале Јече. Адам Антон, председник трговишта, Георг Мерле, одборник, Јохан Милбергер, одборник, из Чатада. Петер

Шиц, председник општине, Јозеф Фолк, одборник, Јозеф Мангол, одборник, из Богароша. Јохан Лаго, председник општине, Георг Вајс, одборник, из Готлоба. Петер Тирјунг, председник општине, Јохан Лауб, одборник, из Шандорхазе. Петер Шнајдер, председник општине, Франц Херман, одборник, из Остерна.

Богарош, 2-ог октобра 1849. године.

Mihael Antolović, MA
Faculty of Pedagogy
Sombor

THE BOGAROŠ PETITION OF 1849

SUMMARY

The author analyses *The Bogaroš Petition* of 1849, the first manifestation of nationalism of German population in Banat, an issue that remained neglected in Serbian historiography. In this petition the Germans from southern Hungary formulated their own national program asking for the establishment of special German county governed by a German count. Despite the fact that the petition was unsuccessful, it is worth being examined as a sign of awakened German nationalism during the revolution of 1848/49 in Hungary. The text of the document in German original and in Serbian translation is integral part of the paper.

УДК 929.52ХОДОБА(=16)(497.113 Сремска Митровица)"18/19"

Нада Симић Лемајић
Историјски архив „Срем”
Сремска Митровица

ГЕНЕАЛОГИЈА ПОРОДИЦЕ ХОДОБА (1878–1936)

Сажетак: Међу бројним русинским породицама које су се у другој половини 19. века доселиле у Митровицу била је и породица Ходоба. У раду се аутор бави генеалогијом ове веома бројне и угледне породице чији чланови углавном и данас живе у Сремској Митровици.

Кључне речи: Русини, Митровица, Срем, породица Ходоба, генеалогија.

После завршетка Великог бечког рата подручје данашње Војводине било је веома ретко насељено. На овом простору су тада скоро искључиво живели јужнословенски народи. Од почетка 18. столећа, овде, постепено на поседе спахија и дворске коморе долазе Мађари, Немци, Словаци, и Русини.[1]

Русини ће се средином 18. века населити у Бачку а потом и у Срем из североисточних жупанија Угарске, у Прикарпатју. Они су били веома покретно становништво које се из сиромашних планинских области ширило на простор Угарске, источно од Тисе. По верском опредељењу били су унијати, због чега су се релативно лако стапали са Мађарима и Словацима. То је оставило видног трага у њиховом језику, именима и презименима.

Прва велика сеоба Русина одиграла се између 1743. и 1751. године када су се населили у Кулу и Крстур, на коморско властелинство. Прва група од 11 русинских породица населила се 1745. на крстурску пустару Косцелиско. Тако су ударени темељи првог већег русинског насеља на овим просторима.[2]

---

1 С. Гавриловић, *Русини у Бачкој и Срему од средине XVIII до средине XIX века*, Из историје војвођанских Русина до 1941. године, Нови Сад 1977, 5–67; B. Jankulov, *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*, Novi Sad 1961.

2 Ф. Лабош, Од Горници до Бачкеј, необјављени рукопис у приватној својини, види детаљније код С. Гавриловић, *Русини у Бачкој и Срему од средине XVIII до средине XIX века*, 56; Ирина Папуга, *Два и по века од досељавања Русина у Бачку и Срем*, Сунчани сат, 5, 1995, 57–66.

У следећих неколико година број русинских породица повећао се у Крстуру на преко двеста. Следеће велико пресељење русинског становништва уследило је 1763. године када је у Куцуру дошла 41 породица. Неки Русини су се тада населили и у Врбас.

Тешке економске прилике довеле су до даљег расељавања русинског становништва по Бачкој и Срему. Прва већа сеоба Русина ка Срему везана је за Шид. Ова сеоба извршена је на иницијативу Гркокатоличке епископије у Крижевцима, која је од 1777. поседовала спахилук Шид и Беркасово. Због сталног сукоба са својим српским православним поданицима крижевачки епископ је дошао на идеју да у Шид насели себи верски потчињено унијатско становништво. Пресељење Русина у Шид је извршено током 1803. године. Првобитно су се преселиле 33 породице, а до 1812. њихов број се повећао на 52.[3]

У Сремску Митровицу Русини ће се населити после Револуције која је 1848/49. потресла хабзбуршку државу. Пре тог периода забележени су само појединци. Тако је у Митровици 1830. и 1832. пописано по два Русина.

Долазак бројних Русина у Митровицу везан је за такозвану „другу миграцију" до које долази око сто година после прве. Русини у Митровицу долазе из Русинске Маковице у Шаришкој жупанији, из Бардејовског среза (односно насеља Батфелд, Бартфа). Матичне књиге указују да су досељеници били из насеља: Малко, Куро, Лив, Кринсе, Луко, Бардова, Бољарка, Богларка, Воља, Габалто, Јановце, Кално, Гараб, Ленарто, Петровска Нова Вес, Снахово, Храбске. Један део насељеника потиче из суседног среза Горлице, с друге стране Бескида, односно са подручја Галиције и из насеља: Гладишан, Беднарка, Климково, Лелуцково, Липово, Маласто, Миловка, Мушинка, Нонице, Оходњица, Ропице Руске, Ушче Руске.[4] Први подаци о сталном боравку Русина у Митровици су из 1851. Тада је у Матичним књигама римокатоличке парохије Св. Димитрије забележен податак о крштењу првог русинског детета – девојчице Ане, 27. јуна 1851, чији су родитељи били Петар и Сузи Шутјак.[5] По попису из 1857. године у граду је живело 419 гркокатолика. Међу њима је 27 припадало лађарачкој граничарској компанији.[6] Веће досељавање Русина у Митровицу забележено је између 1869.

---

3 S. Gavrilović, *Rusini u Šidu od 1803. do 1848*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. I, 1956, 76.

4 Ирина Папуга, *Сремска Митровица*, Русини у Сремској Митровици, зборник радова, Сремска Митровица – Нови Сад 2004, 24.

5 Р. Прица, *Русини у Митровици од 1851. до 1914. године*, Зборник за историју Матице српске, 6, 1972, 153–156; И. Папуга, *Сремска Митровица*, 24.

6 Музеј Срема, рукопис Јанка Ердеља, инв. бр. 4. Види и рад Љиљане Радуловачки о Јанку

и 1871, око 1880. и 1895. и 1899, када се овај процес завршио.[7]

Међу бројним русинским породицама била је и породица Ходоба.[8] Први податак о породици је из 1865. године, из књиге венчаних у гркокатоличкој парохији у Бачинцима у којој је наведено да је те године венчан Јонес Ходоба из Митровице, рођен у месту Куров.[9]

Архивски подаци о породици Ходоба гласе:

Факсимил бр. 1 – 1892. 14. студеног Иван Ходоба и Марија Ференц, ратари, заручник: рођен и станује у Митровици, гркокатолик, доби: 24 године, момак, од родитеља: Иван и Ана Ходоба, гркокатолици, ратари; заручница: рођена у Новицама (Галиција) станује у Митровици, гркокатолик, доби: 18 година, девојка, од родитеља: Алекса и Јустина Ференц, гркокатолици, надничари; свједоци: Михајло Јашчур и Андрија Ешток, гркокатолици, ратари.

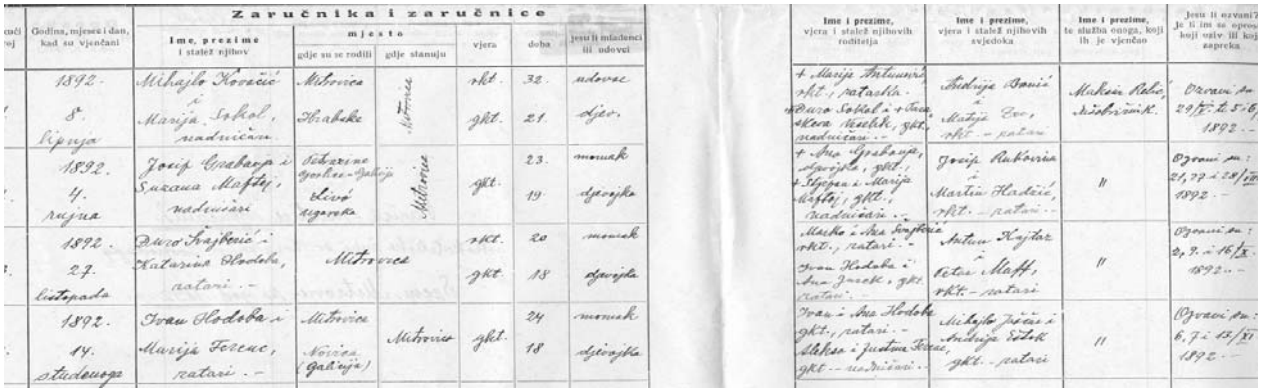

Факсимил бр. 1 – Матична књига венчаних 1892. година /рег. бр. 8-975. књ. 24/

Ердељију објављен у: Studia ruthenica, 3, Нови Сад 1992–1993, 351–352.

7 Р. Прица, *Русини у Митровици од 1851. до 1914*, 153.

8 Генеалогија породице је настала на основу истраживања матичних књига рођених, венчаних и умрлих гркокатоличке жупе у Митровици; архивски фонд Гркокатоличка црква „Светог вазнесења" – Сремска Митровица, рег. бр. 8-975, у оквиру којег се чувају матичне књиге ин. бр. од 1 до 94. О члановима породице који су прихватили назаренство не постоје подаци у матичним књигама, уз то за известан број година не постоје матичне књиге, стога напомињемо да генеалогија није у потпуности утврђена и коначна. За известан број лица, углавном рођених 20-их година XX века, унели смо податке на основу усмене изјаве о рођеним лицима. Део назарена није се уписа у матичне књиге. Због тога смо податке о неким члановима ове породице забележили на основу усмене изјаве Зорице Илијин (рођене 1927), рођене Ходоба, у лето 2012 године.

9 Мирон Жирош, *Срем – нови дом*, Русини у Сремској Митровици, зборник радова, Сремска Митровица – Нови Сад 2004, 76. Више о Јонасу, познатијем као Јанко Ходоба види у истој књизи стр. 216–218.

Факсимил бр. 2 – 1909. 8. вељаче, Јанко Ходоба и Билиана Петла удова Павлетић; заручник: Јанко рођен у Курову Шаришка жупанија, са пребивалиштем у Митровици, гркокатолик, стар 67 година, удовац /покојне Кате Новачић/ и син Гјуре и Ане Ходоба, свједок Антон Куруц; заручница: Билиана, рођена у Новим Бановцима, мјесто гдје станује: у Голубинцима, римокатолкиња, стара 56 година, удовица /покојног Павла Павлетића/, кћи Гјуре и Јуле Петла, свједок Гјуро Червењак, ратар, гркокатолик.

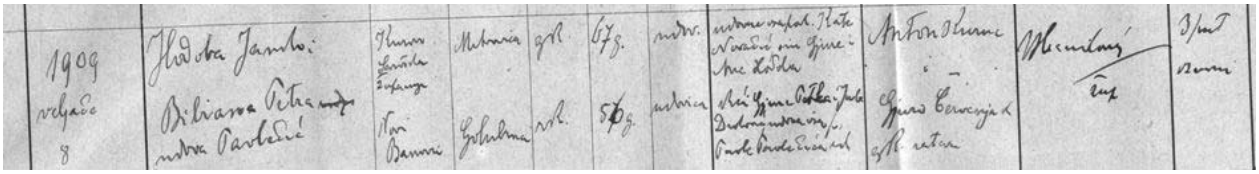

Факсимил бр. 2 – Матична књига рођених, венчаних и умрлих 1909. година /рег. бр. 8-975. књ. 90/

Факсимил бр. 3 – 1922. 15. свибња, Петар Ходоба, ратар и Слава Иванов, заручник: рођен у Митровици, станује у Митровици, гркокатолик, рођен: 21. 3. 1902, момак, од родитеља: Иван мл. Ходоба и пок. Марија Ференц, ратар, гркокатолик, свједок заручника: Петар Страценски; заручница: рођена у месту Корија у Бугарској, станује у Митровици, вера: источно православна, рођена: 27. 9. 1900. девојка, од родитеља: Михајло и Иванов, баштован и Марија Михајлов, вере: источно православне, сведоци: Петар Страценски и Стјепан Хорбаљ, гркокатолици, ратари.

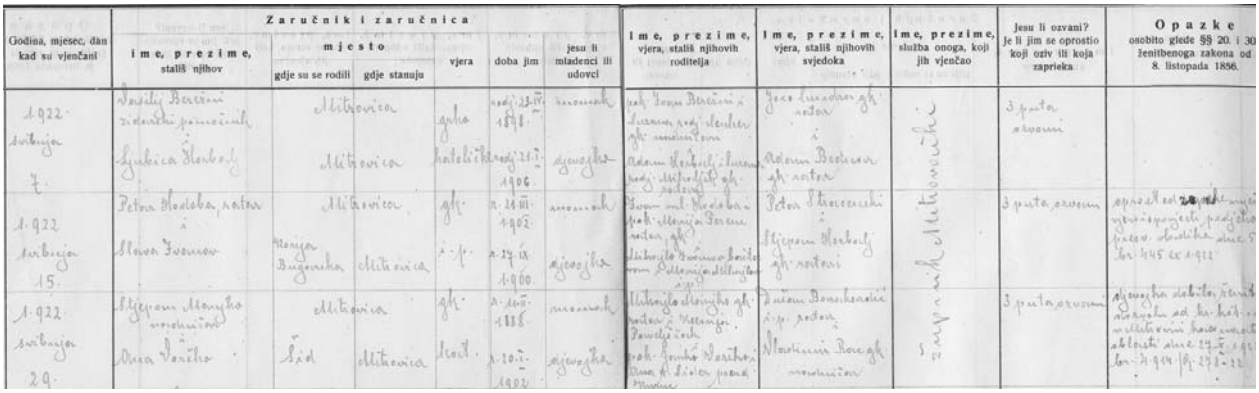

Факсимил бр. 3 – Матична књига венчаних 1922. година /8-975. књ. 36/

Факсимил бр. 4 – 1927. 19. вељача, Зорица, законито дете од родитеља Петра Ходобе, ратара и Славе р. Иванов, вјера: гркокатоличка, Митровица, Ледине, кума: Ана супруга Петра Страценског, ратара, гркокатолика, крститељ: монс. Др. Фрања Рачки, жупски декан.

Str. 89.

Matica krštenih.

Tekući broj	Godina, mjesec i dan: poroda	Godina, mjesec i dan: podieljenog krštenja	Krštenika: Ime	Krštenika: Zakonit ili nezakonit	Roditelja: Ime, prezime i stališ	Roditelja: Vjera	Roditelja: Mjesto prebivališta i k. br.	Kumova: ime i prezime, stališ i vjera	Krstitelja: ime i prezime, i duhovna služba	OPAZKA
1.	1927. siječanj 1.	8.	Sofija	zakonita	Nikola Lončar, želj. nadničar i Julijana r. Nikleš	gkt.	Petrovica Vašarska ul. br. 27.	Luka Kalata, želj. radnik rkt.	Vladimir Segedi upr. župe.	
2.	1927. siječanj 3.	8.	Mihajlo	zakonit	Stjepan Ivanjko, ratar i Ana r. Volčko	gkt.	Petrovica Crobljanska bb. 9.	Magdalena Tirkalo rkt. primalja po punomoći Mihe Paraklisadica ratara rkt. pr.	Vladimir Segedi, upr. župe.	
3.	1927. siječanj 8.	13.	Janko	zakonit	Stjepan Gračenski, ratar i Julka r. Vasiljčin	gkt.	Petrovica Pajtovanska ul. 26.	Dimitrija Hodoba gkt. ratar	Vladimir Segedi upr. župe..	
4.	1927. siječanj 12.	15.	Ana	zakonita	Đuro Rudin, ratar i Irena r. Oroz	gkt.	Lačarak	Lenka Hranićak žena Nikole nadničara gkt.	Vladimir Segedi, upr. župe..	
5.	1927. siječanj 10.	16.	Ružica	zakonita	Ilija Gračenski, ratar i Kata r. Horbalj	gkt.	Petrovica Ratarska ul. 54.	Luka Kalata želj. radnik rkt.	Vladimir Segedi upr. župe	
6.	1927. siječanj 18.	20.	Vladimir	zakonit	Vasilije Ćećko, ratar i Jelena r. Bobalj	gkt	Petrovica Pajtovanska ul.	Mihajlo Bobalj krojač gkt.	Vladimir Segedi upr. župe	† 7. IV. 1927.
7.	1927. siječanj 28.	29.	Olga	zakonita	Ilija Škirpan ratar i Ana r. Novčan	gkt.	Petrovica Oborska ul. 25.	Darinka Olear žena Stjepana zidara gkt.	Vladimir Segedi upr. župe.	
8.	1927. veljača 19.	23.	Zorica	zakonita	Petar Hodoba ratar i Slavka r. Ivanov	gkt. gi.	Petrovica Ledine	Ana supruga Petra Gračenskog ratara gkt.	Ana dr. Franjo Račić župnik-dekan	
9.	1927. ožujak 11.	11.	Dragica	zakonita	Paole Horst, ratar i Kristina r. Greč	gkt.	Petrovica Pajtovanska ul.	Verena Hančovski supruga Petra ratara gkt.	Vladimir Segedi, upr. župe	† 14. III. 1927.
10.	1927. ožujak 10.	11.	Marija	zakonita	Ivan Marčak, birov i Julijana r. Kovač	gkt.	Petrovica Čavićev salaš	Petar Rudin gkt. ratar	U smrti krštena po Elizabeti Kovač rkt.	† 11. III. 1927.

Факсимил бр. 4 – Матична књига рођених 1927. година /8-975. књ. 16/

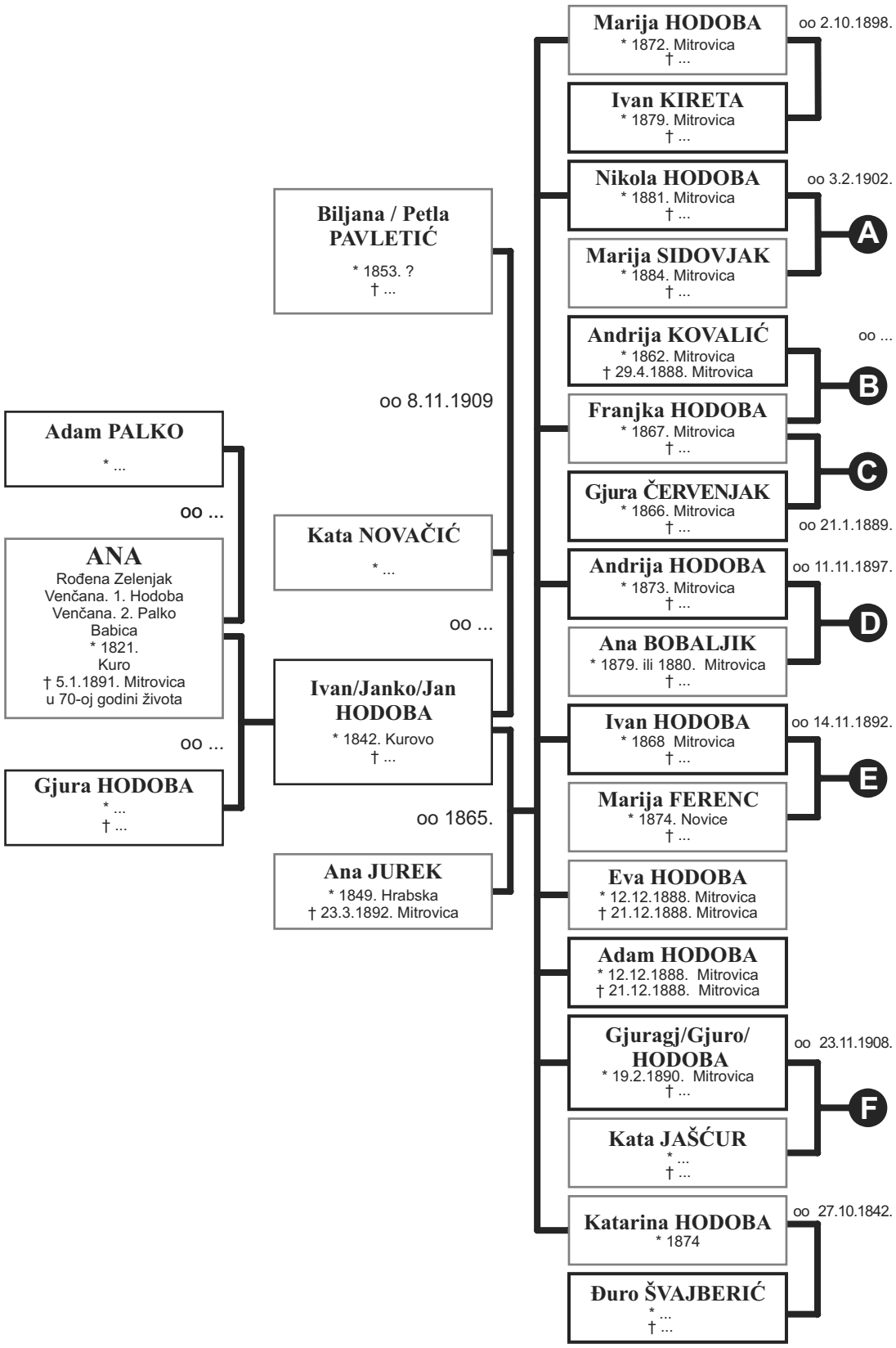
Biljana / Petla PAVLETIĆ
* 1853. ?
† ...
oo 8.11.1909
Adam PALKO
* ...
oo ...
ANA
Rođena Zelenjak
Venčana. 1. Hodoba
Venčana. 2. Palko
Babica
* 1821.
Kuro
† 5.1.1891. Mitrovica
u 70-oj godini života
oo ...
Gjura HODOBA
* ...
† ...
Kata NOVAČIĆ
* ...
oo ...
Ivan/Janko/Jan HODOBA
* 1842. Kurovo
† ...
oo 1865.
Ana JUREK
* 1849. Hrabska
† 23.3.1892. Mitrovica
Marija HODOBA
* 1872. Mitrovica
† ...
oo 2.10.1898.
Ivan KIRETA
* 1879. Mitrovica
† ...
Nikola HODOBA
* 1881. Mitrovica
† ...
oo 3.2.1902.
Marija SIDOVJAK
* 1884. Mitrovica
† ...
A
Andrija KOVALIĆ
* 1862. Mitrovica
† 29.4.1888. Mitrovica
oo ...
Franjka HODOBA
* 1867. Mitrovica
† ...
B
Gjura ČERVENJAK
* 1866. Mitrovica
† ...
C
oo 21.1.1889.
Andrija HODOBA
* 1873. Mitrovica
† ...
oo 11.11.1897.
Ana BOBALJIK
* 1879. ili 1880. Mitrovica
† ...
D
Ivan HODOBA
* 1868 Mitrovica
† ...
oo 14.11.1892.
Marija FERENC
* 1874. Novice
† ...
E
Eva HODOBA
* 12.12.1888. Mitrovica
† 21.12.1888. Mitrovica
Adam HODOBA
* 12.12.1888. Mitrovica
† 21.12.1888. Mitrovica
Gjuragj/Gjuro/ HODOBA
* 19.2.1890. Mitrovica
† ...
oo 23.11.1908.
Kata JAŠĆUR
* ...
† ...
F
Katarina HODOBA
* 1874
oo 27.10.1842.
Đuro ŠVAJBERIĆ
* ...
† ...

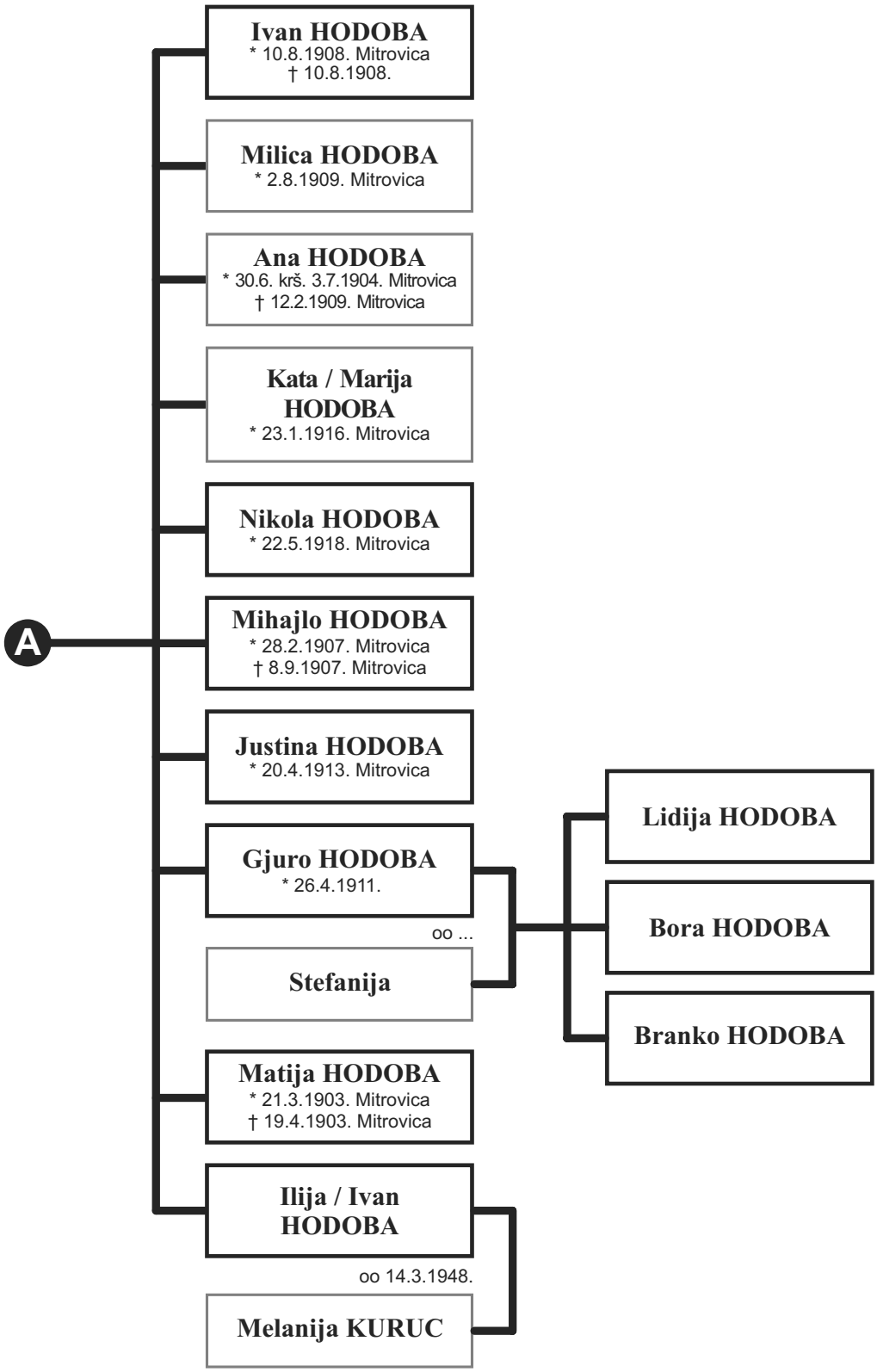
A
Ivan HODOBA
* 10.8.1908. Mitrovica
† 10.8.1908.
Milica HODOBA
* 2.8.1909. Mitrovica
Ana HODOBA
* 30.6. krš. 3.7.1904. Mitrovica
† 12.2.1909. Mitrovica
Kata / Marija HODOBA
* 23.1.1916. Mitrovica
Nikola HODOBA
* 22.5.1918. Mitrovica
Mihajlo HODOBA
* 28.2.1907. Mitrovica
† 8.9.1907. Mitrovica
Justina HODOBA
* 20.4.1913. Mitrovica
Gjuro HODOBA
* 26.4.1911.
oo ...
Stefanija
Lidija HODOBA
Bora HODOBA
Branko HODOBA
Matija HODOBA
* 21.3.1903. Mitrovica
† 19.4.1903. Mitrovica
Ilija / Ivan HODOBA
oo 14.3.1948.
Melanija KURUC

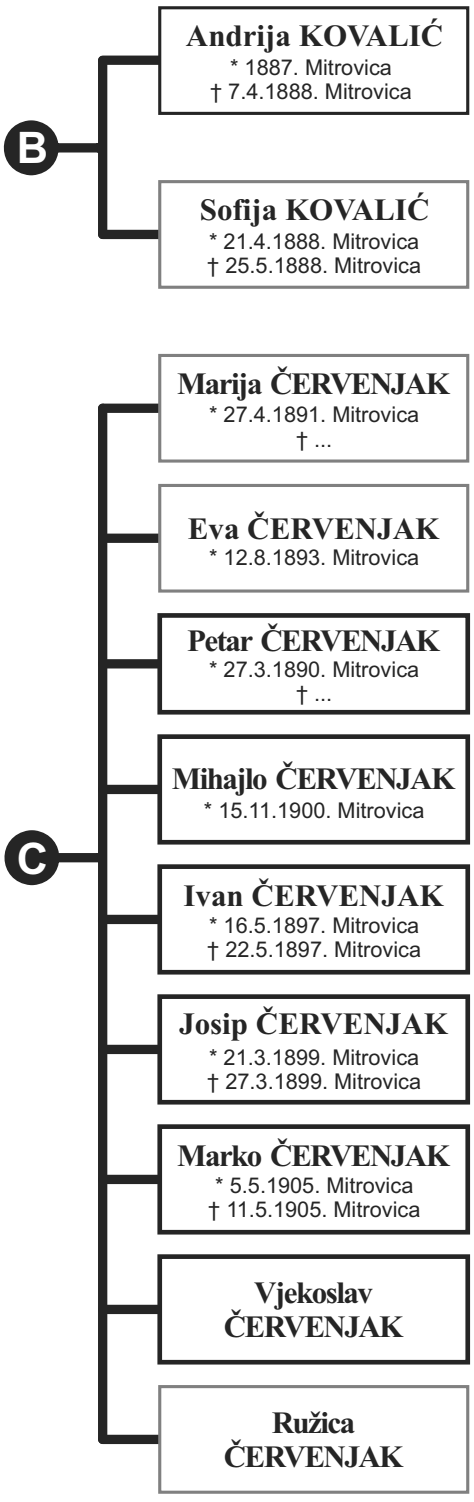
B
Andrija KOVALIĆ
* 1887. Mitrovica
† 7.4.1888. Mitrovica
Sofija KOVALIĆ
* 21.4.1888. Mitrovica
† 25.5.1888. Mitrovica
C
Marija ČERVENJAK
* 27.4.1891. Mitrovica
† ...
Eva ČERVENJAK
* 12.8.1893. Mitrovica
Petar ČERVENJAK
* 27.3.1890. Mitrovica
† ...
Mihajlo ČERVENJAK
* 15.11.1900. Mitrovica
Ivan ČERVENJAK
* 16.5.1897. Mitrovica
† 22.5.1897. Mitrovica
Josip ČERVENJAK
* 21.3.1899. Mitrovica
† 27.3.1899. Mitrovica
Marko ČERVENJAK
* 5.5.1905. Mitrovica
† 11.5.1905. Mitrovica
Vjekoslav ČERVENJAK
Ružica ČERVENJAK

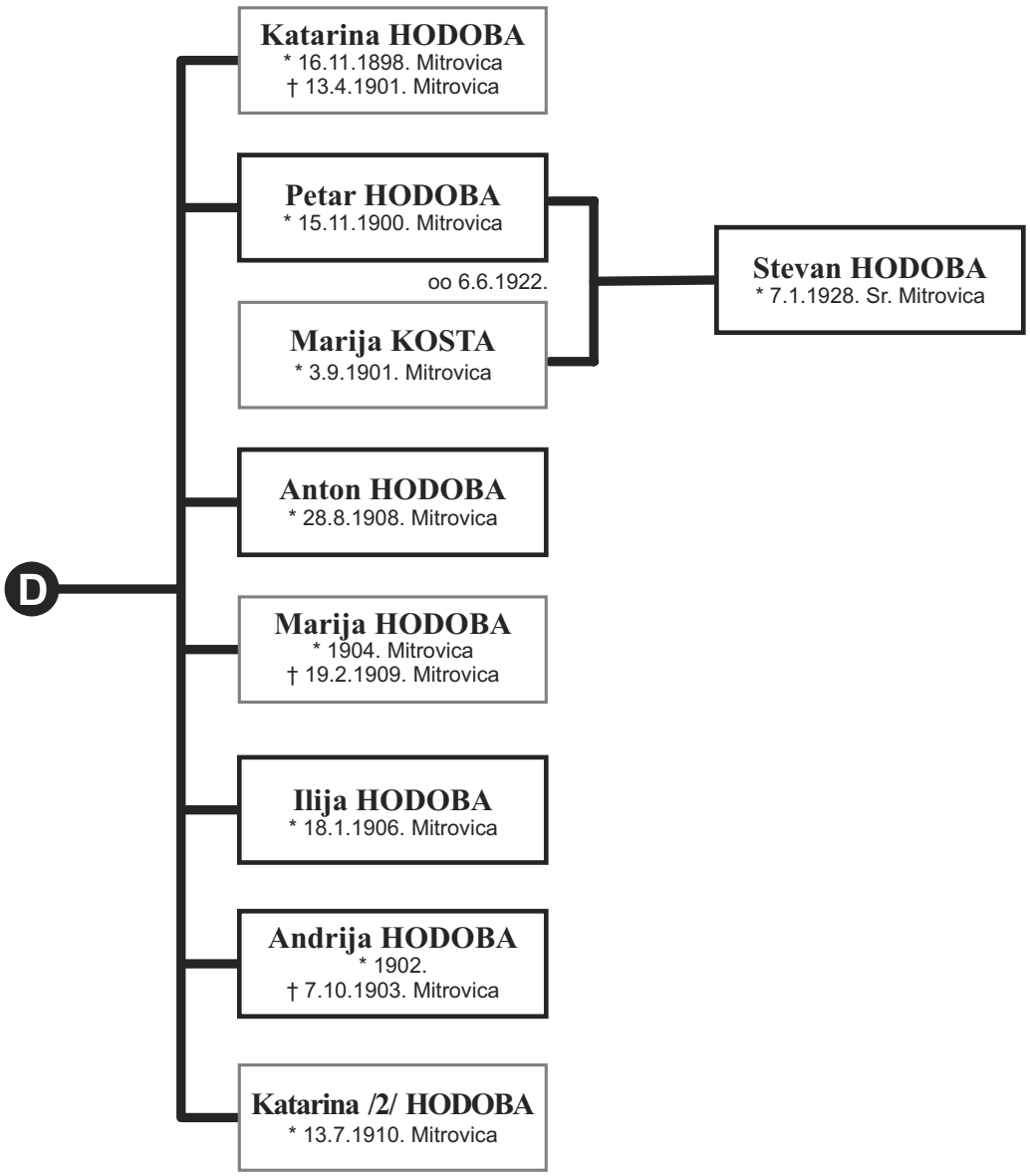
D
Katarina HODOBA
* 16.11.1898. Mitrovica
† 13.4.1901. Mitrovica
Petar HODOBA
* 15.11.1900. Mitrovica
oo 6.6.1922.
Marija KOSTA
* 3.9.1901. Mitrovica
Stevan HODOBA
* 7.1.1928. Sr. Mitrovica
Anton HODOBA
* 28.8.1908. Mitrovica
Marija HODOBA
* 1904. Mitrovica
† 19.2.1909. Mitrovica
Ilija HODOBA
* 18.1.1906. Mitrovica
Andrija HODOBA
* 1902.
† 7.10.1903. Mitrovica
Katarina /2/ HODOBA
* 13.7.1910. Mitrovica

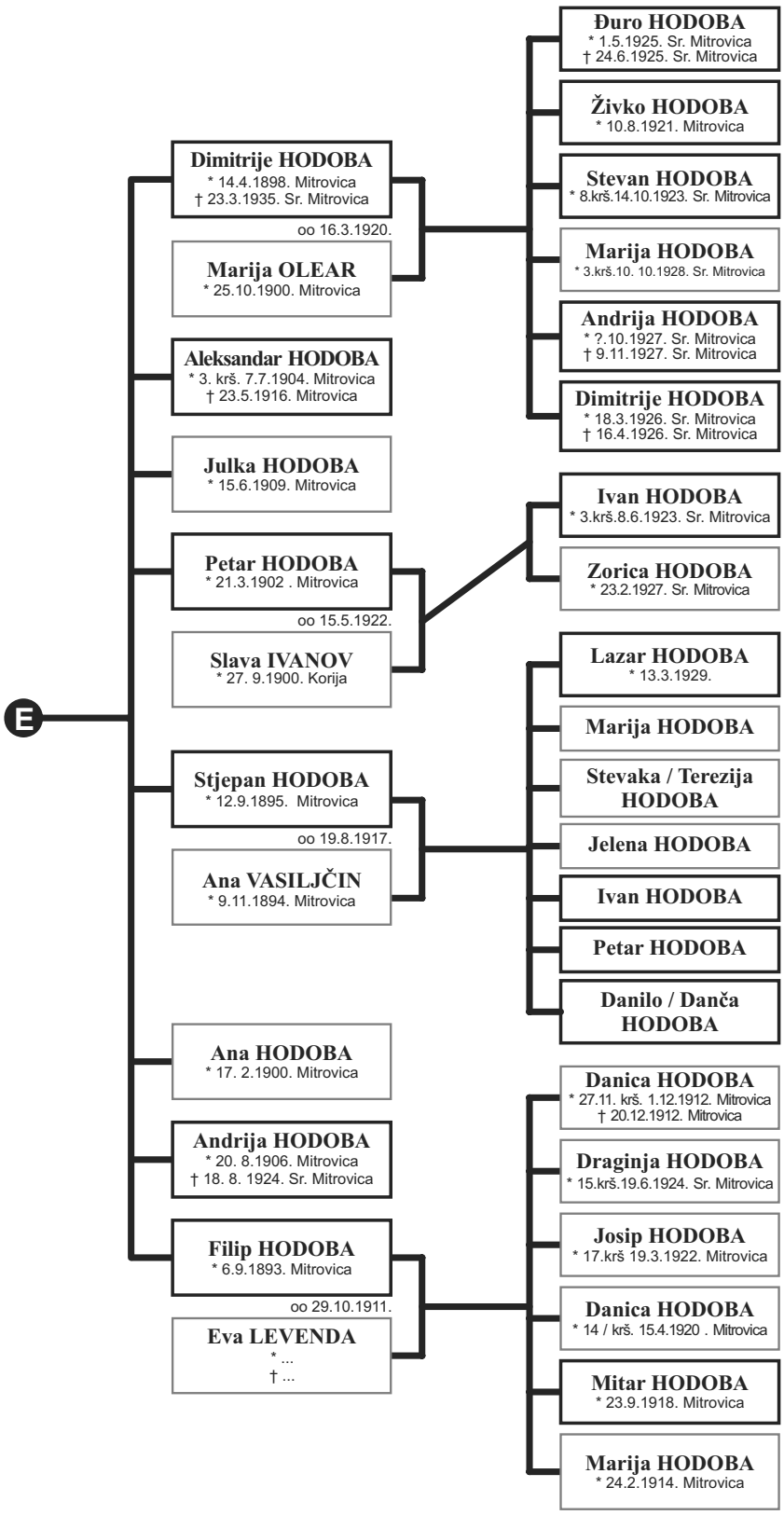
E
Dimitrije HODOBA
* 14.4.1898. Mitrovica
† 23.3.1935. Sr. Mitrovica
oo 16.3.1920.
Marija OLEAR
* 25.10.1900. Mitrovica
Aleksandar HODOBA
* 3. krš. 7.7.1904. Mitrovica
† 23.5.1916. Mitrovica
Julka HODOBA
* 15.6.1909. Mitrovica
Petar HODOBA
* 21.3.1902 . Mitrovica
oo 15.5.1922.
Slava IVANOV
* 27. 9.1900. Korija
Stjepan HODOBA
* 12.9.1895. Mitrovica
oo 19.8.1917.
Ana VASILJČIN
* 9.11.1894. Mitrovica
Ana HODOBA
* 17. 2.1900. Mitrovica
Andrija HODOBA
* 20. 8.1906. Mitrovica
† 18. 8. 1924. Sr. Mitrovica
Filip HODOBA
* 6.9.1893. Mitrovica
oo 29.10.1911.
Eva LEVENDA
* ...
† ...
Đuro HODOBA
* 1.5.1925. Sr. Mitrovica
† 24.6.1925. Sr. Mitrovica
Živko HODOBA
* 10.8.1921. Mitrovica
Stevan HODOBA
* 8.krš.14.10.1923. Sr. Mitrovica
Marija HODOBA
* 3.krš.10. 10.1928. Sr. Mitrovica
Andrija HODOBA
* ?.10.1927. Sr. Mitrovica
† 9.11.1927. Sr. Mitrovica
Dimitrije HODOBA
* 18.3.1926. Sr. Mitrovica
† 16.4.1926. Sr. Mitrovica
Ivan HODOBA
* 3.krš.8.6.1923. Sr. Mitrovica
Zorica HODOBA
* 23.2.1927. Sr. Mitrovica
Lazar HODOBA
* 13.3.1929.
Marija HODOBA
Stevaka / Terezija HODOBA
Jelena HODOBA
Ivan HODOBA
Petar HODOBA
Danilo / Danča HODOBA
Danica HODOBA
* 27.11. krš. 1.12.1912. Mitrovica
† 20.12.1912. Mitrovica
Draginja HODOBA
* 15.krš.19.6.1924. Sr. Mitrovica
Josip HODOBA
* 17.krš 19.3.1922. Mitrovica
Danica HODOBA
* 14 / krš. 15.4.1920 . Mitrovica
Mitar HODOBA
* 23.9.1918. Mitrovica
Marija HODOBA
* 24.2.1914. Mitrovica

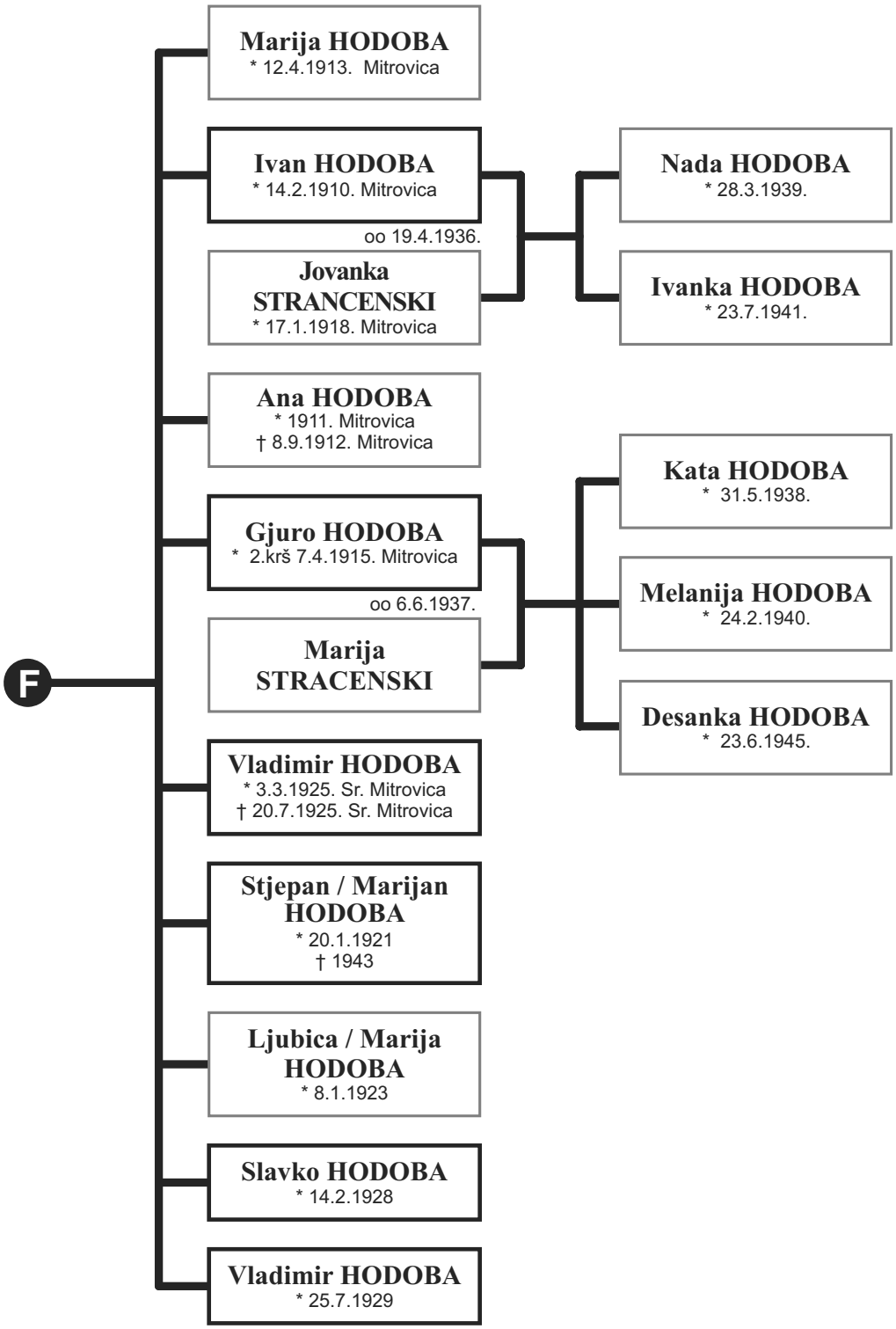
F
Marija HODOBA
* 12.4.1913. Mitrovica
Ivan HODOBA
* 14.2.1910. Mitrovica
oo 19.4.1936.
Jovanka STRANCENSKI
* 17.1.1918. Mitrovica
Nada HODOBA
* 28.3.1939.
Ivanka HODOBA
* 23.7.1941.
Ana HODOBA
* 1911. Mitrovica
† 8.9.1912. Mitrovica
Gjuro HODOBA
* 2.krš 7.4.1915. Mitrovica
oo 6.6.1937.
Marija STRACENSKI
Kata HODOBA
* 31.5.1938.
Melanija HODOBA
* 24.2.1940.
Desanka HODOBA
* 23.6.1945.
Vladimir HODOBA
* 3.3.1925. Sr. Mitrovica
† 20.7.1925. Sr. Mitrovica
Stjepan / Marijan HODOBA
* 20.1.1921
† 1943
Ljubica / Marija HODOBA
* 8.1.1923
Slavko HODOBA
* 14.2.1928
Vladimir HODOBA
* 25.7.1929

Nada Simić Lemajić
Historical Archives of Sremska Mitrovica
Sremska Mitrovica

THE GENEALOGY OF HODOBA A FAMILY (1878–1936)

SUMMARY

The Hodoba family was one of the numerous Rusynian families that came to Mitrovica in the second half of the nineteenth century. Using the archive files, this paper follows the genealogy of family which is presently numerous and widely estimated and whose members have predominantly lived in Mitrovica to this day.

УДК 726.7.025.1:341.322.5(497.113)"1941/1945"

мр Мара Шовљаков
Футог

ЗАБОРАВЉЕНИ АПЕЛ ЗА ОБНОВУ ФРУШКОГОРСКИХ МАНАСТИРА ДР МИЛАНА П. КОСТИЋА

Сажетак: *Апел за обнову фрушкогорских манастира* је настао поводом злочина и штете на културно-историјским и уметничким споменицима у Срему нанете у време Другог светског рата. Правник, публициста и члан Анкетне комисије за Срем Милан П. Костић покушао је безуспешно да упути *Један апел читавој културној јавности*. Упркос племенитој намери аутора *Апел* није публикован, остао је у Рукописном одељењу Матице српске као успомена на време у коме је истина прикривана. Текст је настао у сагласности са директором музеја из Загреба Владимиром Ткалчићем и проф. универзитета др Радославом Грујићем, који су истакли потребу оваквог позива.

Кључне речи: Срем, *Апел*, културно благо, штета, злочин, споменици културе, манастири, цркве, школе, библиотеке, НДХ, Немачка, Равнатељство за понову, усташе, Срби, Јевреји.

Покушај др Милана Костића, правника и публицисте, члана Анкетне комисије за утврђивање злочина у Срему над културно-уметничким споменицима, да објави *Апел културној јавности* после Другог светског рата није успео.[1] Намеру је остварио четири деценије касније познати историчар уметности академик Динко Давидов, који је објавио свој текст *Апела*.[2]

Порушени манастири и цркве улазили су током послератних година у корпус табу тема. Упркос чињеници што је Костић био члан Књижевног савета Матице српске, Матица није имала капацитет да објави текст који сада доносимо. Текст

1 РОМС, М.1704, Милан П. Костић, *Поводом злочина на културно-историским споменицима у Срему, Један апел читавој културној јавности.*

2 Публикацију академика Динка Давидова под насловом *Фрушкогорски манастири* штампали су Одбор за старање о фрушкогорским манастирима и Републички завод за заштиту споменика културе Србије.

се налази у Рукописном одељењу Матице српске и до сада није публикован. Истине ради, сматрамо да је наша дужност да остваримо племениту намеру Милана Костића, нажалост са великим закашњењем. *Апел* је био као корак учињен с намером да се јавности укаже на штету нанету културно-историјским и уметничким споменицима у Срему. Прикривање истине социјалистичка власт ускладила је са политичким ставом ненарушавања идеализованог националног питања и питања утврђивања кривице за злочин, као и утврђивања жртава злочина. Лични став др Милана Костића изражен је кроз правну и емотивну флоскулу упућену „читавој културној јавности" која се тада занимала прогресом друштва и личним стандардом. Нестала уметничка дела узнемиравала су савест појединаца попут Милана Костића, коме није било допуштено да нарушава постојећу равнодушност власти. Костић се, деценију после завршетка рата, прожет надом у васкрснуће несталог културног блага, показао као добар познавалац уметничких дела, али и сложених прилика и права. Показало се да није само бирократски регистровао злочин и штету, већ да је храбар и спремен да заложи знање и способности у решавање тако комплексног питања, које и данас оптерећује савест. Културно благо страдало од НДХ власти Костић није могао потиснути у други план. Остала је на предлогу намера да се уз помоћ „културне јавности" прикупе подаци о судбини културног блага, које су и Немци износили из земље. Исто је чинила власт НДХ, а однети предмети и слике из Хрватске у већој мери нису враћени. Необјављен *Апел* Костића је тако поделио судбину несталих и заборављених предмета. Указао је „на потребу да се читава наша културна јавност заинтересује и да помогне да се за нашу културу, уметност и науку спасе оно што се још може спасти, јер репарације које нам буду признате и додељене неће ни издалека моћи, чак ни милионским цифрама, надокнадити културну вредност појединих објеката, „рукописне књиге из прошлих векова, наша сликарска уметност унатраг 200 година. То је непроцењиво и ненадокнадиво".[3] Позив за проналажење културног блага односио се и на појединце у нама братској Републици Хрватској, који су бесправно присвојили део културног блага.

Проблеми везани за историјске споменике културе прате ово поднебље услед учесталих ратова, разарања, пљачки. Виталност народа огледа се кроз способност подизања како људског ресурса тако и културно-уметничке продукције. Чврста здања манастира и цркава, захваљујући истрајности генерација да их подижу, почев од Немањића, обележавају траг постојања, служе за пример у борби за опстанак, која се водила на овим просторима. Тешко је било и у миру сачувати и сабрати покретно културно благо, посебно рукописну грађу и књиге. Пример за то

3 Исто, 7.

је поступак Државног заступништва за Бачку, Банат, Барању које је у Дирекцији државног правобранилаштва оставило архиву бившег мађарског државног заступништва за подучје Јужне Угарске, после Првог светског рата. Записани су том приликом случајеви продаје хартије. Продаван је килограм хартије за 3 круне. Хартија се крала и препродавала најчешће трговцима и месарима, јер је после рата владала оскудица, па је грађа коришћена као амбалажа. Извештај генералног директора Правобранилаштва констатује да треба спречити да се „још већма ти списи не замрсе, пошто и овако већ учињено доста насиља на тим списима". Констатује да су се измешали списи темишварског и великобачког прокуратора, пошто су донесени из Темишвара у Бечкерек. Крађа није служила Дирекцији на част јер је извршена поред 12 послужитеља и војске на улазу, а уз то починилац није био пронађен. Шеф Дирекције Државног заступништва за Бачку, Банат, Барању био је познати и угледни адвокат из Новог Сада др Бранко Илић.4

Други пример десио се 1919. приликом извршења мировних уговора, када се војска Краљевине СХС налазила на ширем подручју Печуја, а градска управа није преузета у „српске руке". Министарство иностраних дела је извештено од владиног комесара за Барању да се у печујској варошкој архиви налази драгоцен материјал о унијаћењу и католичењу „и прогањању српског православног живља у Печују, крајем 17. и почетком 18. века. Сва та документа сачувана су у тој архиви на добром месту а надзор над њима води један стручњак по имену Черкути. Осим жупанијске и варошке архиве налази се у Печују још и код ондашње бискупије и код ондашњег каптола дивно урађена и велика архива са исто тако драгоценим материјалом из прошлости барањских Срба. Осим тога владин комесар јавља, да се овде налази још и дивна библиотека о драгоценим старинама". Шеф Одсека за Банат, Бачку и Барању није се усуђивао да предузме кораке без одобрења Министарства иностраних дела. Очекиван је долазак „стручног лица да прегледа ову варошку архиву и да побере неке важније документе". Интересовање за грађу у окупираном делу мађарске територије показала су само два отресита службеника.[5] Ова два примера говоре о менталитету, немару и небризи за сопствену грађу али и о респекту према мађарској архиви.

После Другог светског рата, поучен искуством Првог светског рата, Милан Костић је свој грађански и патриотски задатак покушао часно да изврши као члан Анкетне комисије за злочин над културним споменицима Срема. Међутим,

4 Архив Војводине (даље АВ), Ф. 90, а. ј. 3391/925, а. ј. 4355/925.

5 Заменик великог жупана Рајић и шеф одсека за Банат, Бачку и Барању Таушановић. АВ, Ф. 81, 12.189/920.

власт из „техничких разлога" није штампала монографију Милана Костића под насловом *Злочини над културно-историјским споменицима у Срему*, чији се примерак налази у Архиву Војводине.[6] Исту судбину доживео је и *Један апел читавој културној јавности.* Зато је ово покушај да се исправи неправда према аутору за кога је познати књижевник Вељко Петровић казао да је „одушевљени поклоник књижевности, заслужни архивски радник". Помогао је и у сабирању Вељковог изгубљеног литерарног дела[7], а остао ускраћен за могућност да упути *Један апел читавој културној јавности.*

Текст овог апела гласи:

„Поводом злочина и штете на културно-историјским и уметничким споменицима у Срему

Један апел читавој културној јавности

Срем, на који се нечувеном силином и бесом сручила најезда фашизма, претрпео је поред неких 25.000 људских жртава, материјалну штету која се пење на милијарде.

Самим злочинима извршеним на културно историјским споменицима у Срему причињена је пак често штета која је толико тешка, да се не може ни проценити ни надокнадити.

Јер, на пример, минирањем и рушењем манастира Хопово и Раковца, тих најлепших и најинтересантнијих архитектонских објеката из 16. и 17. века у читавој Југославији, културна штета је уопште и непроцењива и ненадокнадива.

Резимирајући испитивања у предмету злочина нарочито на културно историјским споменицима и уједно установљавајући штету нанету нашем народу и нашој култури услед ових злочина, имало би у конкретном случају да се поставе две категорије штета: безусловна, несумњива штета, манифестована и доказана **уништењем** предмета, и штета манифестована само у **нестанку** предмета.

Безусловно несумњива штета постоји, на пример, код минирања, рушења, демолирања зграда, културно историјских објеката, цркава, манастира.

Срушен је, на пример, до темеља известан фрушкогорски манастир, тако да се скоро не зна ни место где му је постојала црква, Бешенево; или су пак неки

6 АВ, Ф. 183, кутија 593.

7 Вељко Петровић, *Варљиво пролеће*, Нови Сад 1954.

манастири порушени у толиком степену да им стрше само голи спаљени зидови: Хопово, Кувеждин, Шишатовац, Раковац, Гргетег. Ту је штета манифестована и доказана уништењем грађевине, услед чега је штета безусловна и несумњива, а и тачно процењива. Ево како у цифрама изгледа ова штета.

Само ефектна грађевинска, а не и културна штета, по стручној процени инжињера архитекте, износи: за Бешеново преко двадесет милијона /црква 9.750.000, конак 10.080.000/, за Ново Хопово преко 11.000.000 /црква 2.760.000, конак 8.677.800/, за Кувеждин преко 9.000.000 /црква 2.160.000, а конак 7.200.000/, за Шишатовац такође преко 9.000.000, и то црква 4.000.000, а конак 5.250.000.

Раковац преко 6.000.000, и то црква 2.200.000, а конак 4.032.000. Гргетег близу 4.500.000, и то црква 720.000, а конак 3.624.000 предратних динара.

Ово су цифре само за грађевински материјал, односно објекат. А културна вредност ових зграда као културно историјски споменик и вредност предмета који су се у овим манастирима до рата налазили, процењена је комисијски са приближно 1151 милиона, тачно 1.151.684.000 динара.

Или, миниран је, срушен и спаљен један низ школа и школских зграда широм Срема: Босут, Велики Радинци, Гргуревци, Грк, Јарак, Луг, Свилош, Сремска Рача, Стара Бингула, Сусек, Шишатовац, Нови Карловци, Сурдук, Белегиш, Стари Бановци, Војка, Адашевци, Бингула, Моровић, Мала Вашица, Лединци, Раковац, Деч, Купиново, Карловчићи, Јарак, Обреж, Шимановци, Угриновци, Крушедол, Прхово, Павловци, Грабовци.

У конкретним случајевима штета је услед пропасти ових грађевина несумњива и безусловна.

Или миниран је, срушен и спаљен у Срему један низ православних цркава, историских грађевина махом из 16. века, које се уопште неће моћи више подићи и обновити или веома тешко: Адашевци, Ашања, Батровци, Бингула, Босут, Витојевци, Грк, Грабовци, Деч, Дивош, Доњи Товарник, Илок, Јаково, Јамена, Јарак, Краљевци, Купиново, Лединци, Лежимир, Мала Вашица, Михаљевци, Нови Карловци, Огар, Павловци, Пећинци, Попинци, Прогар, Прахово, Рача, Суботиште, Угриновци, Чалма, Шашинци, Шимановци.

Штета је овде несумњива.

Међутим, постоји и штета, која се, како смо истакли, манифестује само у нестанку предмета.

На пример, приликом рушења, спаљивања и демолирања школа и школских зграда, нестало је у пожару, или је минирањем вероватно уништено и одлетело у ваздух и оно што се у тим зградама налазило: инвентар, намештај, учила, научни кабинети, библиотеке и архиве итд.

Исто тако, приликом рушења и спаљивања манастира и цркви, прогутао је пожар или је иначе пропало и нестало и инвентар црквени: звоно, иконостас, утвари, матице, архива.

Ипак, треба истаћи чињеницу: један део ових предмета за који се данас са разлогом претпоставља да је уништен и пропао, јер их власник од тада, наиме од часа злочина и уништења, па све до данас није више видео или пронашао, можда ипак није дефинитивно изгубљен и нестао. Јер поједине зграде, мада миниране, нису баш увек биле сасвим уништене, и постојала је могућност да се по негде поједини предмети и после минирања пронађу неоштећени.

Осим предњих примера, постоје још многобројни случајеви и примери, где је утврђен само нестанак објеката, а не и његово уништење.

За овакву штету која се за сад манифестује у нестанку извесних предмета, а немамо позитивне доказе о његовом уништењу, сматрамо за потребно да обратимо пажњу нашој културној јавности.

На пример, из галерије слика карловачке гимназије нестало је око 30 портрета, у милионској вредности, чувених наших сликара: Новака Радоњића, Уроша Предића, Павла Ђурковића, Георгија Бакаловића, и др. Да ли су ови уметнички објекти дефинитивно уништени? Или ће се они можда једног дана појавити у излозима антикварница или у некој галерији слика у иностранству? Специјално за овај случај постоји могућност да и наша шира јавност учествује у трагању јер је један део ових портрета познат по репродукцији у албумима Матице српске.

Или, из једне приватне капеле /цркве/ у Вуковару усташки стан одузео је 1941. године, од власника 35 икона, уметничке радове познатог нашег сликара Стевана Алексића. Где су ови уметнички објекти? Да ли су одиста уништени, и на који начин: спаљени и бачени у Вуку?

Из Руме, нестао је, и не зна се где је однет, споменик Змајев, уметнички рад академског вајара Ђорђа Јовановића, члана Академије наука.

Исте судбине је споменик Змајев у Каменици, добро познатог нашег уметника Сретена Стојановића, академског вајара.

Споменици, бронзане бисте, Бранка Радичевића, Саве Текелије, Георгија Бранковића, такође сва уметничка дела академика Ђоке Јовановића, првих дана окупације нестали су из Карловаца. Да ли су, како гласи једна верзија, ови објекти бачени у Дунав? Или су однети у Осјек, у ливницу, како гласи друга такође непроверена верзија, и за ове и за Змајеве споменике? Или пак има наде и могућности да се и ова уметничка дела ипак још пронађу и врате власницима и народу?

Затим, из карловачке гимназије нестао је један део скупоцене библиотеке

и архиве, милионске вредности. Да ли је све ово уништено? Или је сада негде склоњено, пренето можда у иностранство или можда додељено некој школи у Н.Д.Х.?

Из гимназије земунске, карловачке, митровачке и румске нестали су из научних кабинета многобројни предмети. Да ли их је окупатор све баш уништио, или их је однео собом у иностранство?

Утврђено је наиме да окупатор од нашег несталог уметничког, историског, културног и научног блага није баш све уништавао, него је изнео собом у иностранство.

Например, у иностранству, у Чешкој, пронађен је један већи део новосадске Државне архиве, опљачкане у Петроварадину. Ову пљачку извршио је немачки окупатор, уз сарадњу и помоћ, свакако и на иницијативу Рудолфа Шмита, комесара ове архиве, а раније његиног чиновника, иначе самозваног доктора, који се данас налази ухапшен у Чехословачкој. Опљачкани материјал ће ускоро бити враћен Војвођанској архиви у Новом Саду.

Зна се надаље да је из дворца Одескалки у Илоку немачки окупатор однео у Немачку већину оргиналних слика из тамошње богате галерије слика, у вредности 60.000.000 куна, по процени из 1943. А када је два дана пред ослобођење немачки окупатор спаковао последњих 130 слика, већином копија, и понео за Шид да и ово одвуче собом у иностранство, заслугом наше I Армије ухапшен је један део овог транспорта са 44 уметничка објекта.

Пажњу немачких официра свакако је привукла и једна оргинална колекција из средњег века, ношња и оружје, и то: 6 пари одела из 16. века, 7 сребрних мачева, 10 пушака, 2 војничке трубе, 1 топ, 7 сребрних кутија по 5 кг тежине, пуних ситних сребрних фигура, итд. Ова оргинална и интересантна колекција, милионске вредности, нестала је из једног мањег приватног музеја-виле у Чортановцима, и постоји основана сумња да је ова колекција однета у иностранство.

Нема сумње, да је окупатор поред горе поменутих предмета опљачкао и изнео у иностранство још штогод од нашег уметничког и научног блага. Због тога, податке о овоме требало би систематски прикупљати и то уз помоћ читаве наше културне јавности.

Из санатуриума за туберкулозну децу у Каменици, приликом напуштања и демолирања зграде, развучен је један део инвентара. Можда би се нешто могло још пронаћи и вратити овој првенствено социјалној и научно-хуманитарној институцији.

Из палате патријаршког двора у Карловцима нестао је читав инвентар и намештај, у вредности 20.000.000 предратних динара. Учинило је то уз сарадњу

и помоћ усташа мештана, РАВНАТЕЉСТВО ЗА ПОНОВУ, усташка установа са рангом министарства, која је у Н.Д.Х. имала за циљ и надлежност: систематску и планску пљачку Срба и Јевреја, њихово материјално уништење и потпуно истребљење. Зна се да је ПОНОВА овим опљачканим српским и јеврејским предметима „ноблирала" и остала министарства Н.Д.Х. конзулате и посланства Н.Д.Х. на страни и разне уреде у држави. Један део скупоценог инвентара из патријаршије уступљен је од стране ПОНОВЕ, како је утврђено, и угледном пољопривредном добру Божјаковина, крај Загреба, где се изгледа и данас налази.

Један документ, пронађен у загребачком музеју за обрт и уметност, је обзиром на поступке РАВНАТЕЉСТВА ЗА ОБНОВУ нарочито интересантан: по том документу је неки Рудолф Модрушан, из Загреба, столар ове фамозне ПОНОВЕ, као њезин делегат и повереник и пуномоћник преузео по списку из Државног хрватског музеја за уметност и обрт (коме је управник професор Владимир Ткалчић) тридесет девет предмета, већином разног скупоценог намештаја и инвентара из патријаршијског двора у Карловцима, а коју је управа музеја била оданде преузела и пренела у Загреб у музеј. На овом списки су и два попрсја од бронзе. Директор музеја Ткалчић пак који је лично у Карловцима преузимао предмете за музеј, па потом један део ових предмета, на изричити писмени захтев и наређење ПОНОВЕ, предао њојзи, односно Рудолфу Модрушану, констатује данас у свом исказу као сведок: да су се оба ова попрсја од бронзе налазила: а то је у овом моменту од важности и то нас интересује, у свечаној дворани патријаршијског двора. Биле су то дакле бисте патријарха Георгија Бранковића, уметнички рад члана Академије наука Ђорђа Јовановића. Он је израдио две овакве бисте за Карловце, и биста митрополита Стефана Стратимировића, уметнички рад Петра Убавкића, а које се данас воде на списку несталих. Пре рата обе ове бисте налазиле су се у свечаној дворани патријаршијског двора, у оној истој дворани где је постојала и главна галерија слика. Галерију слика је професор слика сачувао, и то како изгледа у целости. Али ова два скулпторска објекта уручена су од стране управе Загребачког музеја делегату ПОНОВЕ Рудолфу Модрушану у Загребу, дана 22. септембра 1941. Једно је дакле сигурно: ови уметнички објекти нису уништени у Карловцима, него су стигли до Загреба. Покушали смо да судбину ових објеката сазнамо саслушањем тог Рудолфа Модрушана: међутим, његово боравиште није данас у Загребу познато, изгледа да је ишчезнуо са окупатором.

И због тога, пошто постоји вероватноћа да се ова уметничка дела још увек налазе негде неуништена, требало би баш и поводом овог случаја обратити пажњу нашој јавности и свих културних људи и на овај и на сличне случајеве.

Сувишно је износити даље примере у том правцу, свакако већ и ови довољно указују на потребу да се читава наша културна јавност заинтересује и да помогне да се нашој култури, уметности и науци спасе оно што се још може спасти. Јер репарације које нам буду признате и додељене, неће ни издалека моћи, чак ни милионским цифрама, надокнадити културну вредност појединих објеката /рукописне књиге из прошлих векова, наша сликарска уметност унатраг 200 година/. То је непроцењиво и ненадокнадиво.

Јединствен случај је и пример директора загребачког музеја професора Владимира Ткалчића није потпуно познат нашој јавности. Академик Вељко Петровић у једном свом предавању на београдском радиу подвукао је случај Владимира Ткалчића, а исто је учинио др Радослав Грујић, професор универзитета, у једном свом напису у Гласнику патријаршије. Овај честити Хрват, првокласни научник и културни радник, почетком окупације у току 1941. год. преузео је из фрушкогорских манастира, патријаршијског двора и карловачких цркава већи део материјала уметничке, историске и научне вредности, и сачувао ово у своме музеју у Загребу. Данас овде можемо накнадно саопштити да се од пре кратког времена овај материјал налази већ у Београду, у патријаршији, допремљен из Загреба у 11 вагона, сваки од 15 тона. У Београду треба да се изврши дефинитивна инвентура овог допремљеног материјала, те да се резултат ове сравни са предратним инвентарима манастира и патријаршије, а тек потом имаде да се установи дефинитивна штета.

Сем јединственог случаја професора Ткалчића, појављује се већ овде, онде и приватна иницијатива за проналазак и спасавање нашег културног блага: у том правцу износимо за углед акцију у Митровици, где је недавно организован један мали музеј у коме су, дозволом и сагласношћу власника, сакупљени углавном предмети из цркава, срушених у околици Митровице.

Имајући и пред собом пример професора Ткалчића, надамо се да је слично већ поступио, например, и римокатолички жупник из Мојара код Ђакова, који је један златан путир из тамошње православне цркве, претворене у католичку, привремено задржао себи за употребу, како је изјавио на записнику музејској комисији која га је тада посетила, у циљу да преузму за музеј у Загребу предмете из тамошње православне цркве. Да ли су слично поступили, односно да ли ће и то што пре слично поступити и сви они који су 1941. год. и касније добронамерно или не, у то да не улазимо преузели из школе, гимназије, манастира, цркава, патријаршког двора, из разних културних удружења и друштава, разне предмете, често врло скупоцене, да би их задржали код себе за време окупације или да би их по ослобођењу вратили власнику? Да ли ће учинити то што пре, опет у

интересу науке и културе, например и сви они који су из манастира Шишатовца на великодушну и љубазну понуду „бојника" Н.Д.Х. потпуковника Рогоза, или из којег другог манастира или културног завода, на понуду каквог сличног Рогоза, понели за „успомену" неку „стару књигу" из ових драгоцених ризница и библиотека. Јер треба знати: није све успео да пренесе и сачува професор Ткалчић. Један део нестао је пре његовог доласка, а један део остао је у манастиру и после његовог преноса, било због краткоће времена његовог боравка, било због недостатка транспортних средстава. То што је у манастирима остало за време окупације, да ли је баш све уништено? или ће се нешто још моћи пронаћи и спасти у интересу науке и културе.

Најзад, утврђено је да су приликом рушења православних цркава, грађевни палири, предузетници, кои су сва рушења вршили по упутству и наређењу уреда за рушење православних цркава у Загребу, продавали у бесцење грађевни материјал и остале предмете из цркве, не дајући о томе никоме обрачун. Једним делом куповине исплаћивани су радници, који су вршили рушење, а материјал је често продаван за вино које су подузетници одмах онда на лицу места попили. Да ли, на пример, извесни Жељко Јарабек, који је „купио" једеке од звона православне цркве у Илоку, коју су рушили предузимачи из Загреба Иван Ковачић и Јосип Краљ, сматра да је он ово правилно купио за пет литара вина!!! Да ли ће њему и свима онима, који су слично учинили, савест дозволити да и даље остану у поседу овако „купљених" предмета.

Сви ови случајеви и сва ова питања намећу нам потребу и дужност да се за помоћ и сарадњу обратимо читавој нашој културној јавности, и због тога, а у сагласности са онима који су нам и са своје стране истакли потребу оваквог позива чинимо овај апел. Настојимо да се врате сви ови предмети који су за време окупације нестали, а које окупатор није успео да уништи. Дакле, сви они који су за време окупације ма на какав начин дошли у посед предмета који имају културно историски и уметнички карактер и значај, а потичу од власника, који је био или прогањан или није био присутан, или иначе био спречен да сачува своју омовину, позивају се да ове предмете власнику врате, у интересу културе, науке и уметности.

2/ Предузимамо све да се уђе у траг горе наведеним несталим предметима, а нарочито оним који су изнети у иностранство. У том циљу сви они који би имали ма каквог знања о таквим предметима, несталим из културних и научних завода, цркава, манастира, патријаршија, културних удружења, итд. требало би да своја обавештења упуте Матици српској у Нови Сад,

Овај апел наравно не односи се само на територију Срема, ма да је изазван

поводом *Елабората о злочиним на културно историским споменицима у Срему*: упућује се овај *Апел* читавој нашој културној јавности у циљу проналажења и спасавања овог нашег културног, историског, уметничког и научног блага.

Сарадња и помоћ читаве наше културне јавности на овом послу треба да се сматра као часна обавеза и дужност, коју дугујемо нашој науци и култури, толико измученој и марцвареној за време фашистичке најезде.

Др Милан П. Костић

Члан Књижевног Савета Матице српске и члан Комисије за злочине"

ИЗВОРИ:

РОМС, М 1704, др Милан Костић, *Поводом злочина и штете на културно -историјским уметничким споменицима у Срему, Један апел читавој културној јавности*

РОМС, М. 12.710, М. Костић, *Аутобиографија*.

Архив Војводине, Ф. 183, кутија 593, др Милан Костић, *Злочини на културно историјским споменицима и предметима у Срему*, Нови Сад 1946 (рукопис).[8]

ЛИТЕРАТУРА:

Динко Давидов, *Злодела и греси*, Београд 1990.

Динко Давидов, *Фрушкогорски манастири, Апел за обнову*, Београд 1992.

Фикрета Јелић, *Усташе и независна држава Хрватска 1941–1945*, Загреб 1977.

Виктор Новак, *Magnum Crimen*, Београд 1986.

8 Рукопис има 400 страница, сачуван је у Архиву Војводине. Објављени су делови, интегрално није штампан под именом аутора др Милана Костића. Рукопис је симболично откупио Музеј Срема у Сремској Митровици. Вид. РОМС, М. 12.710, М. Костић, *Аутобиографија*, 10.

Mara Šovljakov, MA
Futog

THE FORGOTTEN APPEAL FOR THE RECONSTRUCTION OF MONASTERIES ON FRUŠKA GORA

(by Milan P. Kostić, PhD)

SUMMARY

Appeal for the reconstruction of monasteries on Fruška gora was written after the Second World War by Milan P. Kostić, Phd. It was an unsuccessful attempt of an estimated lawyer, publicist, member of The Literary Council and The Committee for Ascertaining Guilt in Ruining Cultural-Historical Monuments in Srem, to make public the truth he himself had found out after meticulous research and archive work. Firstly, he presented human victims – 25.000 murdered people in Srem and material damage worth billions of dinars. The damage inflicted on monuments, monasteries, churches and schools was described as unquestionable or absolute. Hopovo and Rakovac, monasteries on Fruška gora built in the sixteenth century, were mined. A drastic example was monastery Bešenovo, since it was hard to recognize the place where the church had stood previously. It was ghastly to see empty, burnt walls of Serbian monasteries Hopovo, Kuveždin, Šišatovac, Rakovac, Grgeteg etc. ... Only the damage of buildings was assessed, for each individual monastery as for all the monasteries on Fruška gora and it was 1.154.000.000 dinars. It was not possible to determine the real damage because these buildings are of exceptional cultural importance, they are first-rate national heritage. Futher on, the author describes the whole set of Serbian places in which the *ustaše*[9] burnt schools, archives, libraries etc. ... Another sort of damage refers to the disappearance of certain objects: inventory, furniture, paintings, libraries and archives. The author turned to the community due to lack of evidence concerning the fate of the missing objects – for instance, the disapperarance of thirty portaits of famous painters (Novak Radonjić, Uroš Predić, Pavle Đurković, Georgije Bakalović)

9 Croatian fascist movement.

from the Grammar school in Sremski Karlovci. He expressed fear that these were taken to some foreign gallery or antique shop. The bronze statues of Branko Radičević, Sava Tekelija, Georgije Branković and Đoka Jovanović, which possessed significant artistic and historical value, had the same fate. It is not known what had happened to the archives and the libraries of the grammar schools in Karlovci, Ruma and Mitrovica. The opressors did not, as it was ascertained, destroy everything but they also took away some objects with themselves. Public archives of Novi Sad, taken to the Czech Republic on the initiative of Rudolf Šmit, should have been brought back to Novi Sad.

Majority of paintings from the castle Odeskalki in Ilok were fetched to Germany. Furniture that values 20.000.000 dinars was taken from the Patriarchy. The only person who had enough courage to speak out publicly, on the radio, was academician Veljko Petrović as well as Professor Radoslav Grujić, who acted through magazine *Glasnik Patrijaršije*. They indicated Professor Vladimir Tkalčić, as an example of how national heritage should be treated. Owing to his endevours, eleven wagons-loads of priceless objects were brought back from Zagreb, each wagon-load weighing fifteen tons, which indicates the degree of robery and damage inflicted upon the cultural heritage of Srem.

IN MEMORIAM

УДК 93/94:929 Попов Ч.

Драган Тубић
Матица српска
Нови Сад

АКАДЕМИК ЧЕДОМИР ПОПОВ (1936–2012), ИСТАКНУТИ СРПСКИ ИСТОРИЧАР И ДРУШТВЕНИ РАДНИК

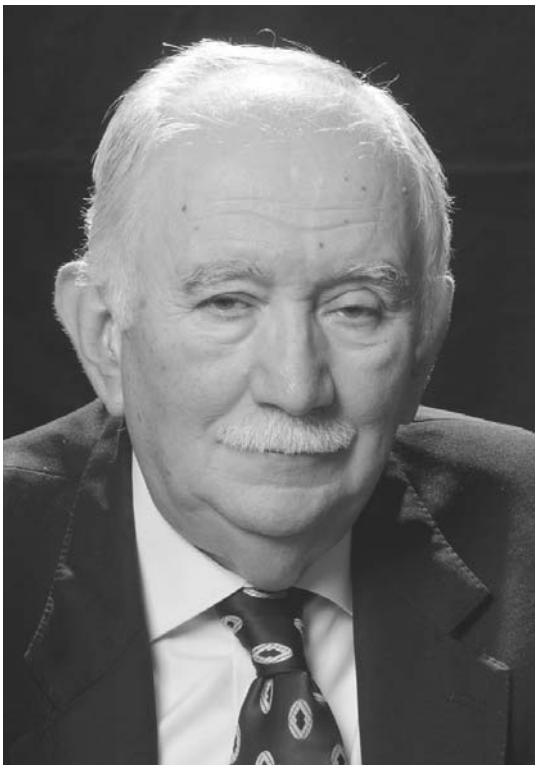

Мало је на нашем простору и у наше време историчара, па и научних радника уопште, који уживају како лични тако и стручни углед и поштовање својих савременика као што је то било и јесте када је у питању академик Чедомир Попов. Он је остварио изузетну каријеру као историограф, припадник универзитетске заједнице, члан и руководилац бројних друштвених и културних организација, члан Српске академије наука и уметности, те члан Управног одбора и председник Матице српске. Ово последње је за њега, према сопственим речима, била круна и врхунац животног пута у друштвеном и стручном ангажовању. Био је то животни пут за који сваки објективни посматрач и аналитичар може посведочити да представља истинску слику интелектуалца највишег ранга.

Чедомир Попов рођен је 15. марта 1936. године у Меленцима у Банату. Отац Јован био је железнички службеник, а мајка Оливера учитељица. У родном месту и Ковачици похађао је основну школу, а Потпуну мешовиту гимназију завршио у Зрењанину 1954. Исте године уписао

се на групу за историју Филозофског факултета у Новом Саду као припадник прве генерације студената овог факултета. Дипломирао је у фебруару 1959. За време студија био је сарадник и уредник студентског листа *Index* и сарадник новосадске Трибине младих. Школске 1959/60. године боравио је на стручном истраживању и усавршавању као стипендиста француске владе на Универзитету у Стразбуру, а потом се кратко усавршавао и у Румунији.

За асистента новосадског Филозофског факултета на предмету Општа историја новог века изабран је фебруара 1960. Ментор и учитељ био му је академик Петар Поповић кога је с временом и наследио као предавач на предмету. У поменутој научно-образовној институцији стекао је редовним путем сва наставничка звања, па је тако доцент постао убрзо након што је у јуну 1970. одбранио докторску тезу под називом *Став Француске према Србији од Франкфуртског мира 1871. до Берлинског конгреса 1878*. За ванредног професора изабран је 1976. а за редовног 1981. године. Био је оснивач и директор Института за историју Војводине (1970–1974), председник Савета Филозофског факултета (1977–1979) и његов декан (1979–1981). Постао је тако први декан овог Факултета који је на њему претходно и дипломирао. Био је ментор за израду шест докторских дисертација. Својим вредним радом допринео је развоју и подизању угледа ове високошколске установе. У пензију је Чедомир Попов отишао октобра 2000. године, упамћен код студената као врстан познавалац историјске науке и занимљив предавач чија су излагања увек била поткрепљена поузданим научним чињеницама и тумачењима. О свему томе може да посведочи и аутор ових редова који је имао част и привилегију да буде припадник последње генерације којој је он предавао.

Још у току ђачких и студентских дана Чедомир Попов радо је посећивао позориште „Тоша Јовановић" у Зрењанину и одлазио на представе Југословенског драмског и Српског народног позоришта. Пратио је репертоаре, па и сам покушавао да се огледа у драмској секцији своје гимназије. Мало је недостајало да овом уметничком жанру посвети и своје главно животно опредељење. Био је председник Академског позоришта и уредник Драмског програма на Трибини младих у Новом Саду и, мада за ову одговорну дужност још веома млад човек, председник Савета за културу града Новог Сада (1962–1965).

За дописног члана Војвођанске академије наука и уметности изабран је 1981, а за редовног 1987. У ВАНУ је био секретар Одељења друштвених наука и уметности. За члана САНУ ван радног састава биран је 1988, да би 1992. био изабран и за редовног члана САНУ. Од 1994. до 2002. био је председник Огранка САНУ у Новом Саду и члан Извршног одбора и Председништва САНУ. Велики допринос дао је раду Академијиног Одељења историјских наука, где је

сарађивао на припремању и објављивању монографија, рецензирао бројне радове и конструктивно дискутовао на седницама Одељења. Био је председник Одбора за историју Србије у XIX веку, члан Одбора за историју Српске револуције 1804–1830, Одбора за историју Босне и Херцеговине, Одбора за историју Срба у Хрватској, Сентандрејског одбора, Вардарског одбора и члан Стручног савета Академијиног архива у Сремским Карловцима. Руководио је пројектима *Јован Ристић, политичар, државник и дипломата* и *Грађанска Европа 1871–1914*, сарађивао на пројекту *Европа и Српска револуција*, припремио изложбу о Првом српском устанку у Галерији САНУ 2004, а током година у Академијином издању објављени су његови бројни научни радови.

Истакнуту улогу Чедомир Попов је имао нарочито у Матици српској, нашој најстаријој књижевној, научној и културној институцији. У њен рад укључио се још као младић и сарадник постао 1963. године. Члан Управног одбора Матице српске био је без прекида од 1969, потпредседник у два мандата (1991–1999) и више година члан Извршног одбора. На Скупштини Матице одржаној у јуну 2008. изабран је за председника, а априла 2012. и за почасног председника. Према оцени својих сарадника, ову кућу водио је мудро и одговорно, с непрестано истицаном визијом њеног значаја за националну културу. Својим деловањем дао је замах раду Матичиних одељења и часописа и стрпљиво и умешно обезбеђивао предуслове за рад овог друштва. Исказивао је бригу, одмереност и доследност у организовању и усклађивању бројних и врло различитих активности. При томе показао је велико лично пожртвовање с правом сматрајући да обавља посао који је у општем интересу.

Од 1966. до 1969. био је члан Уредништва *Зборника за друштвене науке Матице српске*, од 1970. до 2009. члан Уредништва *Зборника за историју Матице српске*, од 1981. до 1991. управник њеног Рукописног одељења, а у два наврата (1991–1995. и 2004–2008) секретар Лексикографског одељења. Био је међу оснивачима и од 1991. године главни уредник *Српског биографског речника*, капиталног националног лексикографског пројекта који се ради у Матици српској. Под његовим руководством од 2004. до данас објављено је пет томова ове публикације који су добили врло позитивне критике стручне јавности. Када пројекат буде завршен, биће одштампано више од 20.000 биографија личности које су од евидентнијег значаја за српску историју. Његов научни и лични ауторитет и енергични и самопрегорни стил рада били су од немерљиве важности за овако плодоносан резултат на пољу једне код нас прилично запостављене научне области као што је лексикографија. Учествовао је као председниик (2006–2008) а потом као члан Уређивачког одбора у пословима на *Српској енциклопедији*,

коју Матица српска ради у партнерству са САНУ. Дао је велики допринос у објављивању два тома, а у првој фази рада водио је радну групу за израду Азбучника *Енциклопедије* (1995–1999).

Академик Попов био је председник Самоуправне заједнице за научни рад Војводине, главни и одговорни уредник *Југословенског историјског часописа* (1985–1989) и председник Издавачког савета часописа *Настава историје*. У свом раду нарочиту пажњу посветио је проучавању историје Ецропе и српског народа у XIX и првој половини XX века и следствено томе, европског контекста националне историје. Много је допринео истраживању области међународних односа, а писао је и радове о теоријско-методолошким питањима историје као науке. Остаће упамћен као један од наших ретких историчара који су имали знања, воље и снаге да пишу синтезе, како из националне тако и опште историје. Ово је битно истаћи тим пре што српска наука оскудева у овом виду историографског ангажовања. Бавећи се научноистраживачком делатношћу, Чедомир Попов је учествовао на бројним научним скуповима у земљи и иностранству, а иза себе је оставио импресиван стваралачки опус. Самостално или у коауторству објавио је 17 књига, публиковао више стотина научних, стручних и публицистичких радова, учествовао у писању уџбеника, био уредник више књига и едиција и приређивао књиге изворне грађе. Његове књиге су: *Француска и Србија 1871–1878* (1974); *Од Версаја до Данцига* (1976. и 1995); *Србија на путу ослобођења: борба за политички преображај и државну независност: 1868–1878* (1980); *Историја српског народа*, књ. V/1 (1981), књ. VI/1 (1983); *Војводина у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији 1941–1945* (1984); *Грађанска Европа 1770–1871*, књ. I: *Основи европске историје XIX века*, књ. II: *Политичка историја Европе* (1989); *Европске грађанске револуције од XVIII до XX века. Покушај емпиријског уопштавања* (1992); *Аутономија Војводине – српско питање* (1993. и 2000); *Политички фронтови Другог светског рата* (1995); *Европска револуција и српски покрет 1848–1849* (1997); *О историји и историчарима* (1999); *Европа и српска револуција 1804–1815* (2004); *Велика Србија. Стварност и мит* (2007. и 2008); *Источно пирање и српска револуција 1804–1918* (2008); *Грађанска Европа 1770–1914*, књ. I–III (2010).

Био је члан уредништва тротомне *Историје српске државности* (2000–2001), а као приређивач учествовао у издавању монографија: Андрија Раденић, *Из историје Србије и Војводине 1834–1914* (1973); *Полемика Јована Ристића и српских конзервативаца 1877. године* (1997); *Светозар Милетић. Сабрани списи*, књ. I, II/1, II/2, II/3, III (1999–2001); *Светозар Милетић о српском питању* (2001).

Као сведок експерт-учествовао је 2004. године у раду Међународног кривичног

суда за бившу Југославију. Добитник је великог броја признања међу којима су Орден рада са златним венцем, савезна награда „Вељко Влаховић", Вукова награда, награда „Владимир Ћоровић", награда за публицистику „Светозар Милетић", те награде „Теодор Павловић" и награде часописа *Печат*.

Био је ожењен др Јеленом Попов, пореклом из сремског места Лаћарак, која је такође историчар и има звање вишег научног сарадника. Син Јован је историчар књижевности и професор универзитета.

Чедомир Попов је поседовао неисцрпну радну енергију, огромно енциклопедијско знање, независно и критичко мишљење и ван сваке сумње велике људске вредности. Цењен је као човек високе културе, одмереног понашања и отвореног дијалога.

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ
REVIEWS AND NOTES

мр Александра Новаков
Матица српска
Нови Сад

DELFA ИВАНИЋ, *УСПОМЕНЕ*,

ПРИРЕДИЛА ЈАСМИНА МИЛАНОВИЋ, БЕОГРАД 2012, 350 СТР.

Готово сви истраживачи, заинтересовани за историју 19. и 20. века, који су трагали за документима у Архиву САНУ и Архиву Србије, бар су летимично погледали мемоарску грађу Делфе Иванић. Били су у ишчекивању да се неко подухвати тог великог и озбиљног посла, да приреди и публикује те тако драгоцене мемоаре.

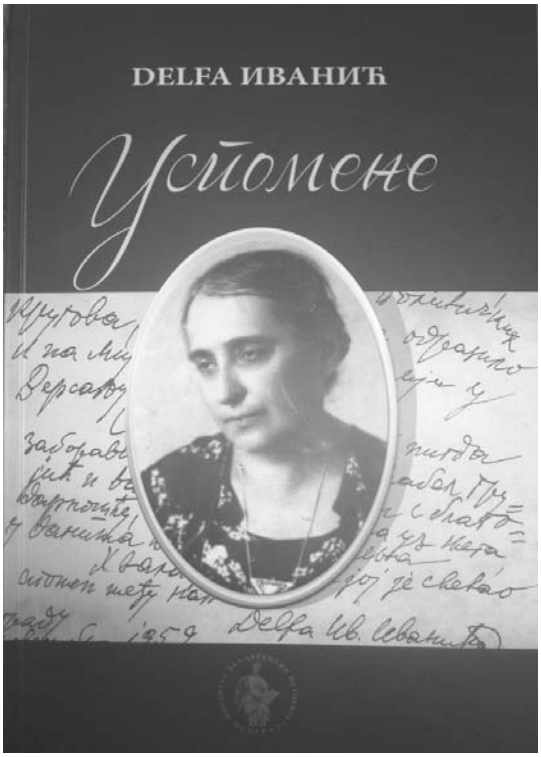

Успомене је приредила историчарка др Јасмина Милановић, четрдесет година након Делфине смрти. Рукопис ових *Успомена* настао је 1966. године. Веома заслужан за њихово постојање је Федор Никић, професор универзитета, који је слушајући Делфу о њеном веома садржајном животу и несумњиво историјској улози, сматрао да би била велика штета да о томе не остане писани траг. Успео је да наговори Делфу да напише своје успомене и сећања. Обезбедио је дактилографа и вршио редактуру рукописа.

Рукопис *Успомене* Делфе Иванић сачуван је у две верзије и налази се у Архиву САНУ и Архиву Србије. Рукописи су готово идентични у деловима који се подударају, тј. до поглавља 71 (*Свечано отварање нашег*

дома). Од тог дела рукописи се разликују. Приређивач се одлучио за рукопис који се налази у Архиву САНУ. Тај текст је Федор Никић спремао за штампу, то је лекторисан и стилски уједначен текст. Редактор је изоставио из рукописа Делфина национална и идеолошка опредељења, посебно из времена које је она провела у комунистичком затвору, плашећи се за њену судбину у доба њених неистомишљеника. Поредећи ова два рукописа, Јасмина Милановић је то приметила и све што је изостављено на основу рукописа из Архива Србије вратила на одговарајућа места у угластим заградама. Интервенције у самом тексту сведене су на минимум (рукопис је прилагођен савременом правопису када се ради о интерпункцији, употреби великог слова и гласовним променама, састављеном или растављеном писању речи).

Књига се састоји из садржајног предговора приређивача и предговора редактора (Ф. Никића), а затим почињу успомене Делфиним уводом и садрже два дела: Први период мог живота (до удаје за Ивана Иванића) и Други период мог живота (до 1944. године). Додатак рукопису чине Делфини радови: о њеном присуству на сахрани Мис Аделине Ирби у Сарајеву; о Николи Кашиковићу, уреднику *Босанске виле*; о Вољи Маринковићу и избору новог патријарха; о једној сатисфакцији из 1940. године, и њеном исправном мишљењу да је политичка активност кобна за женски покрет; још једно њено сећање на краља Милана и њену помајку Катарину; о њеној улози да се не сруши зграда Музеја Доситеја и Вука. У Прилозима су објављени *Листићи из дневника*, текст о „Колу Српских сестара” где Делфа објашњава мотиве оснивања једног таквог удружења, *Реч Југословенским сестрама, говор одржан на Сушаку и Бакру; Српске жене за Отаџбину, 25 година „Кола српских сестара*”. Објављени су и текстови других о Делфи: *Предавање о Делфи Иванић др Миливоја Миленковића одржано у Српском лекарском друштву* (1965); Лазар Бабић је написао: *О последњим данима Делфе Иванић*, једно од ретких писаних сведочанстава о последњој деценији њеног живота. Објављени су и *Тестамент Делфе Иванић*; *Биографија војводе Ивана Мусића*, коју је написао Томо П. Ораовац, и *Биографија Ивана Иванића*, коју је написао Федор Никић. Књига се завршава интервјуом Емила Цветића *Разговор са госпођом Делфом Иванић*.

Књига је снабдевена богатим илустративним материјалом који прати текст (фотографије Делфе, њеног супруга Ивана Иванића, оца Ивана Мусића, као и њених значајних пријатељица из „Кола српских сестара”). Из Регистра личних имена може се реконструисати својеврсни именик познатих и важних личности тадашње Србије и Краљевине Југославије. Јасмина Милановић је књигу обогатила исцрпним фуснотама. Водила је рачуна о сваком детаљу, све важне личности

је идентификовала и о њима написала основне личне податке, објаснила је све мање познате речи, у добро пронађеној мери објаснила је и историјски контекст, прецизирала половичне податке, исправљала године које је су погрешно написане. Да би *Успомене* биле што живље, приређивач се потрудила да локалитете и зграде које се у тексту помињу на неки начин приближи читаоцу и реконструише где се данас налазе и коју функцију имају. Исправљала је називе географских места када су у *Успоменама* погрешно наведена, унифицирала је одређене речи, углавном имена друштава, институција... Милановићева се одлучила да име Делфе објави латиничним писмом а презиме ћирилицом, зато што се она увек тако потписивала. На тај начин Делфа је хтела да покаже своје југословенско опредељење.

Делфа је била хуманиста, списатељка, преводилац, борац за бољи положај жена, оснивач „Кола српских сестара". Рођена је 6. марта 1881. године у Подгорици а умрла је у Београду 14. августа 1972. године. Отац Иван Мусић био је херцеговачки војвода а мајка Цвија потицала је из познате породице Вукасовић из Стоца. Родитељи су јој рано умрли, прво мајка а онда и отац. Усвојио ју је Михаило Богићевић[1] са супругом Катарином, рођеном Константиновић. Основну и Вишу женску школу завршила је у Београду. Годину дана је студирала хемију у Женеви, али студије је прекинула због смрти свог поочима Михаила. Радила је као наставница Више девојачке школе у Скопљу, предавала је француски језик и природне науке. Удавши се за публицисту Ивана Иванића, тадашњег српског дипломату у Скопљу, морала је да напусти посао, јер жена српског дипломате у Османском царству није смела да ради. Пратећи супруга у његовој дипломатској мисији, живела је у Скопљу, Цариграду, Београду и Будимпешти.

За време балканских ратова њеном иницијативом основана је болница „Кола српских сестара" за рањенике у Београду. Осим ње као болничарке радиле су и многе друге чланице Кола, супруге значајних српских личности, дипломатских представника (леди Пеџет, супруга енглеског посланика, бароница Гризингер, супруга немачког посланика, Александра Хартвиг, супруга руског посланика у Београду). Крајем 1912. године придружила се супругу Иванићу у Љешу, где је затекла трагичну ситуацију у којој су се налазили рањени и болесни српски војници. За кратко време организовала је болницу за војнике у Драчу, добила је помоћ од норвешке мисије, руског посланства и помоћ коју је упутила леди Пеџет из Енглеске. Веома пожртвовано је и сама радила као болничарка у болници,

1 Био је министар, председник Београдске општине, добротвор (Земун, 8. VII 1843 – Београд, 28. X 1899).

где се заразила тифусом.

У Првом светском рату основала је Српско потпорно удружење; организовала је смештај за око 600 српских ђака у Оксфорду и Бирмингему; организовала је акцију слања пакета српским заробљеницима у аустроугарским затворима и на тај начин у великој мери учествовала у спасавању више хиљада живота. Успевала је да ступи у контакт и буде у преписци са најугледнијим културним и научним радницима Европе и добије како материјалну помоћ тако и наклоност штампе и јавног мњења Европе према српском народу и борби за ослобођење.

После Првог светског рата организовала је и опремила дом за ратну сирочад који су у Чачку основали Американци.

За време Другог светског рата дала је подршку Драгољубу Михаиловићу и равногорском покрету, али је одбила сарадњу са Миланом Недићем и Димитријем Љотићем. Била је међу организаторима добротворне акције у новцу и храни затвореницима у београдским логорима и затворима. Када је одбила сарадњу са Немцима, „Коло српских сестара” је забрањено а она је ухапшена. Као противника комунизма нове власти су је једно време држале у затвору.

Била је оснивач, секретар, потпредседница и председница „Кола српских сестара”, председница „Народног женског савеза”, који је био савез свих женских удружења тадашње Краљевине Југославије. У међуратном периоду „Коло српских сестара” постало је велика и разграната женска друштвена установа, захваљујући великој Делфиној енергији.

Била је делегат на међународном конгресу жена у Хагу 1922. године. Организовала је конгрес Мале женске антанте у Београду. Учествовала је у подизању Дома „Кола српских сестара” у Београду, са интернатом за студенткиње (1922).

Бавила се књижевним, публицистичким и преводилачким радом. Сарађивала је у листовима и часописима: *Зора* (1901), *Босанска вила* (1905), *Домаћица* (1906, 1908), *Бранково коло* (1906), *Застава* (1905, 1907, 1911–1912), календар *Вардар* (1906–1941), календар *Голуб* (1907), *Женски свет* (1906, 1908, 1929), *Жена* (1912), *Veda* (1925–1926), *Женски покрет* (1920–1924), *Просветни гласник*, *Гласник Југословенског женског савеза*, *Ревија*, *Глас резервних официра и ратника*, *Време*. Била је члан редакције *Женског покрета* (1921) и Алманаха *Јадранска стража* (1925). У својим радовима борила се за бољи положај жена у друштву, писала је о знаменитим женама, о историјским личностима, споменицима културе... Говорила је француски и италијански а служила се немачким језиком.

Као прва Југословенка за велике хуманитарне заслуге у балканским ратовима одликована је Орденом Мис Флоранс Најтингејл (1919). Била је одликована и

Орденом Св. Саве II реда и Ратном медаљом Црвеног крста.

Када је у питању историјски извор где је сам аутор учесник догађаја, увек постоји могућност да је бар подсвесно увеличао своју улогу. У поређењу са другим изворима можемо имати поверења у њену писану оставштину. Била је веома образована жена, као супруга дипломате упућена у савремене друштвене и политичке токове. Живела је у драматичном историјском периоду (два балканска и два светска рата) и имала је много прилика и потреба да се бави хуманитарним радом. Та српска хероина или „лепа установа"[2] описујући свој животни пут, свесно или не, дала је прворазредни историјски извор кроз који можемо да сагледамо крупне историјске догађаје и значајне личности посебно у време пре и уочи избијања Првог балканског рата, време балканских ратова и Првог светског рата. Јасније сагледавамо: политику Краљевине Србије према Србима у Османском царству у последњим годинама пред ослобођење; развој женског покрета, међународну женску солидарност у ратним годинама...

Делфа је посебно била поносна на своју иницијативу за формирање „Кола српских сестара", на своје учешће у спасавању неколико хиљада рањеника у Љешу, и на своју помоћ у организацији слања хране српским заробљеницима у аустроугарским затворима и на тај начин њихово спасавање од смрти.

Успомене почиње казивањем о родитељима и сећањем на њих. У мемоарима говори и о својој другој породици и износи веома занимљиве детаље из њихових живота. Наиме, Катарина и Михаило Богићевић су били у блиском крвном сродству и због тога није било могуће да се венчају у Краљевини Србији. Венчао их је православни свештеник у Соколовцу (тада у Аустроугарској, данас у Румунији) и они су живели четири године у Сремској Митровици. Захваљујући баба Томанији и краљу Милану вратили су се у Србију. Њихова кућа је била место окупљања свих знаменитих људи тога доба. Свакодневно је долазио краљ Милан а „поред њега и сваки други од највећег господина до највећег сиромаха", како каже Делфа у *Успоменама*. Била је посебно везана за свог поочима Михаила. У успоменама она се исповеда: „Он је учинио цело моје детињство срећним и радосним а девојаштво исто тако. Мој највећи бол у животу и највећа несрећа била је његова изненадна смрт". Његова смрт је била велика прекретница у њеном животу, њен судбоносни одлазак у Скопље, познанство и удаја за Ивана Иванића. Тај боравак у Османском царству и тежак положај и угроженост Срба оставили су дубок траг у њеном идентитету. Брига за физички опстанак српског становништва нагнали су је да размишља како српске жене уопште могу да

2 Јаша Продановић је за Делфу нашао тачну и духовиту карактеристику: издалека лепа жена, изблиза установа.

помогну својим саплеменицима који су у великој невољи. Тако је и дошла на идеју о оснивању „Кола српских сестара” које је основано са задатком да помаже српски живаљ на југу и одржава на њему националну свест до дана слободе. А сав њен рад, њена активност и идеје били су на неки начин под окриљем и кровом тог друштва. Њено доживотно опредељење: хуманост и брига за друге, постало је њен начин живљења.

За разлику од већине мемоариста, Делфа Иванић није дошла у искушење да идеализује време и људе о којима је писала. Отворено је писала и о непријатним ситуацијама како из приватног живота њених ближњих тако и о немилим сценама у јавном животу. Веома је отворено и занимљиво представила Јована Дучића, песника кога је упознала у Женеви, и с којим се спријатељила. Он је тада био млади носталгичан Херцеговац који је страховито патио за својим Мостаром и Неретвом. Када су се након седам година поново срели у Женеви, он је на њу оставио сасвим другачији утисак. Време проведено у Паризу и Женеви створили су од њега другог човека. Када му је Делфа дискретно рекла да се променио, он јој је одговорио: „Да би се одрекао и своје прошлости и својих ранијих песама”, на шта му је она одговорила да би тиме учинио велику грешку и престао бити млади Дучић.

У *Успоменама* се износе важне чињенице које су до сада биле непознате или мање познате историјској науци. Потпуно је расветљена Делфина улога у оснивању „Кола српских сестара”. На основу њених мемоара из прве руке сазнајемо да се кнез Михаило верио са Катарином Константиновић неколико дана пре погибије, да је Катарина рођена 1852. године а не како се помиње у литератури 1848. или 1849. године, која се налази и на њеном надгробном споменику на Новом гробљу у Београду.

Из *Успомена* сазнајемо зашто је *Цариградски гласник* престао да излази. До сада су се помињали материјални разлози, помишљало се и да је нова консолидована младотурска власт утицала на престанак излажења. Делфа Иванић, чији је супруг био и уредник тог листа а она лектор, прирећивач и велики његов помоћник, сматра да је прави разлог престанка његовог излажења постојање скопљанског листа *Вардар,* органа Српске народне организације.

Занимљиво је да Делфа ничим није показала незадовољство због промене династије, с обзиром да је са краљем Александром Обреновићем на неки начин била у родбинским везама. Враћајући се из Скопља 1903. године, затекла ју је вест о смрти краљевског пара. О томе је она рекла: „Била је то мучна и тешка ствар. Последице огромне, а мотиви разни и помешани, лична освета са јаким иностраним утицајем, које ће све историја, надам се, у правом светлу разјаснити

и праву истину наћи". Њена тадашња преокупација је била како помоћи српском народу на југу. Она је без горчине и ружне речи наставила да ради и сарађује са новом династијом.

Приређивањем ове књиге историчарка Милановић је показала велику ерудицију и посвећеност историјској науци. Ова књига може да послужи као добар модел како треба да се приређују мемоари, аутобиографије или успомене.

Мр Михаел Антоловић
Педагошки факултет
Сомбор

САША МАРКОВИЋ, „*ПОЛИТИЧКА БИОГРАФИЈА ЈОВАНА ЈОЦЕ ЛАЛОШЕВИЋА*”,

ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ, СОМБОР 2011, 285 СТР.

Једно од јасно уочљивих обележја српске историографије током претходне две деценије представља успон, дуго занемариване, историјске биографије као посебне историографске врсте. У склопу овог обновљеног интересовања, српска историографија обогаћена је са неколико десетина биографија више или мање истакнутих личности из српске историје. Следећи овај тренд, Саша Марковић је своје истраживање политичке историје Војводине сажео у биографију утицајног пречанског политичара Јована Јоце Лалошевића, чије политичко деловање су до сада парцијално обрађивали у својим радовима Тодор Стојков, Ранко Кончар те Слободан Бјелица. Јоца Лалошевић (1870–1935), адвокат из Сомбора, започео је политичку активност у годинама уочи Првог светског рата да би по његовом окончању, у новим државноправним оквирима насталим стварањем Краљевине СХС/Југославије, био један од најутицајнијих људи у политичком животу Војводине све до своје смрти 1935. године. У међуратном раздобљу

Лалошевићево политичко деловање одвијало се унутар Радикалне странке на чијој листи је у више наврата био биран за посланика у Народној скупштини Краљевине СХС.

Аутор Саша Марковић (р. 1968), доцент на Педагошком факултету у Сомбору, Лалошевићеву биографију је структурирао у две јасно хронолошки омеђене целине. У првој је аутор обрадио политичку делатност Јоце Лалошевића у Аустроугарској монархији (стр. 9–98). Указавши на основне податке о породици Лалошевић, њено материјално богатство и углед који је уживала у круговима српског грађанства у Сомбору, Марковић је истакао доминантне идеје у животу Срба у јужној Угарској крајем 19. века које су непосредно утицале на формирање Лалошевићевих политичких погледа. У том смислу, аутор је нагласио Лалошевићево социјално порекло – његово припадништво имућном српском грађанству и политички либерализам као оквире који су одређивали Лалошевићеве политичке погледе и његово политичко деловање. Током раздобља пре Првог светског рата, његову окосницу представљао је национални рад усмерен, првенствено, ка превазилажењу страначких партикуларизама који су одликовали политички живот Срба у аустроугарској Монархији те поправљање укупног положаја „српског национа" посредством културног просвећивања и његовог материјалног јачања. Ово су уједно, биле и три носеће идеје на којима се темељио Лалошевићев однос према сународницима који Марковић назива тзв. „културним национализмом". У том контексту, аутор је посебно истакао Лалошевићеву блискост са групом Кикиндских демократа и покушај стварања Српске демократске странке током 1908. за коју је он написао и политички програм. Будући да ово настојање није уродило плодом, Лалошевић се окренуо културном раду те је током година пред Први светски рат захваљујући његовом залагању основано Српско певачко друштво у Сомбору и Савез српских певачких друштава у Монархији.

Другу целину књиге аутор је посветио разматрању Лалошевићеве политичке биографије у новој јужнословенској држави (стр. 100–232). Полазећи од Лалошевићеве улоге у присаједињењу Барање, Бачке и Баната Краљевини Србији, Марковић је указао на његов рад као председника Народног већа Срба и Буњеваца у Сомбору, учешће на Великој народној скупштини 25. новембра 1918. у Новом Саду а затим и као председника Привремене Народне управе која је, истина кратко, вршила власт с краја 1918. и првих месеци 1919. године. Након демисије Народне управе, Лалошевић је постао члан Народне радикалне странке и један од представника војвођанских радикала у Привременом народном представништву, а затим и посланик у Народној скупштини Краљевине СХС.

Тежиште Лалошевићевог политичког деловања током прве деценије постојања нове јужнословенске државе било је усредсређено на проблем аграрне реформе. При томе, он се истицао као изразити противник начина на који је аграрна реформа спровођена, сматрајући да она представља „краткорочну авантуру, унапред осуђену на неуспех са структуралним негативним последицама у пољопривреди”. Наусупрот интенцијама владе, Лалошевић се залагао за очување великих земљишних поседа видећи у њима основу интензивне пољопривреде те је своје погледе, осим за скупштинском говорницом, износио у својој обимној публицистичкој делатности, нудећи алтернативна решења „аграрног питања”. Поред тога, Лалошевић је значајну пажњу поклањао и односу према несловенским мањинама у Војводини, пре свих, Немцима и Мађарима, настојећи да изнађе начине да се они путем мера државне политике придобију за интересе југословенске државе. Разматрајући овај аспект Лалошевићеве делатности, аутор је оценио да је он, у односу на већинско расположење у руководству Радикалне странке, заговарао „флексибилнији став према мањинама у намери да се они што активније укључе у политички живот земље”. Завођење Шестојануарске диктатуре означило је и за Лалошевића, за извесно време, потпуни престанак политичког деловања. До обнављања његове политичке активности дошло је средином 1932. године када је, у условима ублажене диктатуре, наступила делимична обнова страначког живота. Током ове последње фазе у својој политичкој делатности, Лалошевић је првенствено био преокупиран уставно-правним питањима и могућим начинима за редефинисање унутрашњег уређења земље којима је била посвећена и тзв. *Сомборска резолуција* из јула 1932. године. Наредних месеци Лалошевић је активно учествовао преговорима страначких група у Војводини посвећеним редефинисању унутрашњих односа у Краљевини Југославији те је иступио и као аутор једног уставног пројекта који је, насупрот постојећем државном централизму, полазио од потреба децентрализације власти и поделе државе на покрајине, одбијајући, истовремено, федерализацију државе. Од значаја је напоменути да аутор мотиве Лалошевићевог залагања за уставно-правне промене проналази у његовом незадовољству резултатима аграрне реформе, пореске политике те административног уређења, оцењујући да је код Лалошевића, током последњих година живота, наступила „екстремизација ставова и трагање за радикалним раскидом са дотадашњим (поступцима)”. Не доводећи у питање целину ауторових закључака о карактеру Лалошевићевог политичког деловања, управо овај суд чини нам се неприкладан будући да је Лалошевић у својим политичким схватањима по правилу иступао као експонент имућног српског грађанства у Војводини које се у новој југословенској држави осећало унеколико

прикраћено и запостављено. Одатле би његова настојања у правцу промене државног уређења требало, по нашем суду, сагледавати управо у овом контексту.

На ауторово излагање политичке биографије Јоце Лалошевића надовезују се Закључно разматрање (стр. 232–240), преводи резимеа на енглески и немачки језик (стр. 241–249), Илустрације (стр. 250–266), Попис извора и литературе (стр. 267–274), Индекс (стр. 275–283) те изводи из рецензија (стр. 284). Коначно, неопходно је истаћи да је аутор своје излагање утемељио на богатој изворној подлози која укључује одговарајуће фондове Архива Југославије, Архива Војводине, Рукописног одељења Матице српске у Новом Саду као и личну заоставштину Јоце Лалошевића која се чува у Историјском архиву у Сомбору. Поред Стенографских бележака Народне скупштине Краљевине СХС, аутор се умногоме служио и оновременом српском штампом чиме је у значајној мери употпунио постојеће празнине у Лалошевићевој биографији. Имајући увида у претходне радове Саше Марковића, сматрамо да ова, његова трећа по реду књига, представља његово најуспешније и, уједно, најоригиналније остварење. Ово првенствено будући да је аутору пошло за руком да, на основу фрагментарно очуваних извора и расположиве литературе, пружи релативно заокружен и целовит приказ политичке биографије Јоце Лалошевића, питање које до сада није монографски обрађивано у историографији. На тај начин, Саша Марковић је својим радом о Јоци Лалошевићу употпунио мозаик историјских знања о политици „пречанских" Срба с краја 19. и током првих деценија 20. века.

мр Мара Шовљаков
Футог

ЂОРЂЕ МИКИЋ, „*АУСТРОУГАРСКА РАТНА ПОЛИТИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ 1914–1918*”,

НЕЗАВИСНИ УНИВЕРЗИТЕТ БАЊАЛУКА, БАЊАЛУКА 2011.

У историографској монографији Ђорђа Микића *Аустроугарска ратна политика у Босни и Херцеговинини 1914–1918*. научно је обрађена тема од историјског значаја за српски народ. Дело је пред почетак рата у БиХ 1992–1995. остало недовршено, у рукопису, да би у време 2007–2011. било приведено крају и публиковано на 566 страна.

Мотив за писање дела аутор је нашао у чињеници да су као повод за избијање Првог светског рата означени Сарајевски атентат и Србија. Намера аутора је да истраживачки обради ратну политику Аустроугарске и тако допринесе разумевању комплекса питања која задиру у српску и европску историју. Рецензију су написали компетентни историчари, академик Милорад Екмечић и проф. др Душан Берић. Монографија је научно утемељена на историографским радовима прворазредног значаја: Владимира Ћоровића, Пере Слијепчевића, Милорада Екмечића и других. Значај књиге лежи у чињеници да је научно утемељена на тематски разноврсној грађи из Државног архива у Сарајеву, Државног

и Ратног архива у Бечу, архивима у Београду, Загребу и Бањалуци. Аутор се упустио у проучавање комплекса најсложенијих аспеката историје, у којој су поглавља карике у ланцу драматичног следа догађаја. Указује на колонијалну политику германског продора на исток, што је имало за последицу религиозно разрачунавање верски супротстављених конфесија и развој југословенске идеје уједињења. Политички, друштвени, економски и социјални односи током Првог светског рата били су за Микића пре свега истраживачки изазов којем није могао одолети. Писање синтезе из контекста бројних појава, догађаја и процеса приморали су га да их након анализе тематски разматра, везује за подручја, друштва, установе, појединце. Стога се може тврдити да ће ово дело служити у обликовању будућих научних радова везаних за шире подручје немирног Балкана.[1]

Монографија Ђорђа Микића због изузетне акрибичности и мноштва архивских докумената баца ново светло на изузетно динамичну позорницу политичког, националног и војног дешавања. Преплићу се и укрштају многи политички, економски, друштвени, класни и национални интереси. Национални и верски антагонизми три конфесије на истој територији у време унутрашњих раздора Првог светског рата дати су кроз бројна документа. Док је Монархија водила борбу ради продора на исток, дотле је српски народ изложен искушењима морао да се бори за опстанак. Зато је ова књига пре свега жив приказ напора српског народа да се одржи на најдраматичнијем месту у Европи током Првог светског рата. Политика државног насиља над српским становништвом БиХ је основна тема овог дела.

Поред *Предговора* и *Увод*а монографија садржи пет поглавља. *Увод* је обележен поднасловом „Државно насиље". Дата је генеза аустроугарске владавине од 1878. која је имала за циљ потчињавање српског народа, сламање српског национализма и сузбијање аграрног незадовољства, које се манифестовало кроз бројне устанке у турско доба. Идеја *поштеног апсолутизма* настала у време балканских ратова прераста након атентата у вандредно стање, државни терор, како би се комплекс бројних политичких питања решио наметањем рата својим поданицима.

Прво поглавље: *Рат са поданицима* (стр. 23–98), започиње организовањем антисрпских демонстрација, прогањања, започетих након атентата широм Монархије, што је кулминирало у Сарајеву и Загребу. Захваљујући учешћу чиновничке елите у Сарајеву су демолирани хотел „Европа" и *Српска ријеч*,

1 Дати су примери злочина почињених на територији Срема, хапшење православних свештеника у Сремској Моравици, убиства 200 лица, убиства и протеривања становника Прогара у Острово и Маркушицу, урезивање крста Србима из Купинова, одвођење свих становника Товарника, спаљивање 150 кућа у селу Грабовци, протеривање становништва, иживљавања у селу Попинци, појединачна убиства у Војки, Земуну итд.

власништво најпознатијег Србина из периода борбе за црквено-школску аутономију Глигорија Јефтановића. Ово је било окидач за фаворизоване демонстрације беса, насиља упереног против Срба. Учешће је узело 3-4 хиљаде демонстраната које је организовао Генералштаб. Нападнуте су у Сарајеву српске установе културе, привредне установе, православне цркве, школске и црквене зграде и приватни станови. Посебно друштво „Просвјета", лист *Народ*, имовина чланова Народне или Отаџбинске партије и Српског клуба. Антисрпска хистерија након атентата захватила је целу Босну и Херцеговину, подгрејала је страсти огорчења римокатолика и муслимана. Само у Сарајеву комисијски је утврђена штета од 555.554 круне. Од 17. јула 1914. учвршћено је опсадно стање како би се спречио синдром верског рата који је кулминирао током демонстрација уперених против Срба, што је било почетак вандредног стања примењеног у време скадарске кризе маја 1913. Власт је тим мерама успела да изолује Србе, покрене велеиздајничке процесе и заведе војнички терор, преке судове као начин борбе против својих поданика. На сцену је ступило политичко насиље, коме се насупрот Пођореку опирао заједнички министар финансија Билински. Спроведене су према водећим Србима репресивне мере преметачине, заплене, прогона, протеривања, интернације, хапшења. Рад су широм Босне и Херцеговине вољом власти обуставила српска друштва „Соко", „Побратимство" и „Просвјета". Похапшено је пре почетка рата 5000 Срба. Експоненти антисрпске политике били су такозвани шуцкори. Они су били саставни део ширег плана власти за онемогућавање општенародног покрета Срба у време рата са Србијом. Ова помоћна жандармеријска формација бројала је 11.000 припадника састављених од муслимана и римокатолика привучених добром дневницом. Таоци, интернације и логори обележили су време ратовања државе против сопствених грађана. Ове мере предузимане су и изван пограничне зоне, обухватале су Травнички, Бањалучки и Бихаћки округ. Већ 23. августа 1914. за сумњиве грађане Босне и Херцеговине одређен је без суда од Министарства рата за интернацију логор у Араду.

Друго поглавље: *Рат, ратна зона и страдање* (стр. 99–190), детаљно прати ток извршене мобилизације, реквизиције, доставу коња, транспорт возила, опште стање становништва. Указује се на нерасположење Срба за мобилизацију. Тема интересовања су ратне операције и „ратна зона". На почетку рата Аустроугарска је према Србији и Црној Гори била у дефанзиви из страха да не изазове дизање устанка у БиХ. Пораз на Церу допринео је покретању институције Војног суда. Завладала је психоза сумњичења Срба да су били у дослуху са непријатељском војском. Убрзо је продор српске војске у источну Босну узнемирио војне кругове

Монархије. Посебно је био узнемиравајући војни пораз на Колубари средином децембра 1914. Узнемиреност на граници између Босне и Херцеговине и Србије довела је до повлачења власти и народа из „ратне зоне" у долини Дрине на краће временске и просторне релације. Требало је спречити хаотично бежање муслимана са несигурног подручја и тако поткопати ауторитет власти. Пођорек је користио муслиманско становништво Санџака као *батину* приликом решавања српског питања. Миграције становништва су доприносиле пројектованом националном обликовању мозаика БиХ. Безглаво бежање неколико хиљада Санџаклија у Горажде појачало је панику којом су били обузети муслимани. Избеглице су размештане изван линије рата – у Бањалучки округ смештено их је 14.000, а укупно је размештено 42.000 лица из пограничних крајева Босне и 8.000 Санџаклија. Недаће Срба код католика су наилазиле на одушевљење а код муслимана на неповерење. Срби су искључивали могућност победе Аустрије. Власт је користила шуцкоре како би у што већој мери допринела националној и верској завађености. Микић наводи примере приближавања католика и муслимана и осамљивање Срба. С временом расте незадовољство католика јер нису остварили снове о прикључењу БиХ Хрватској. Ратна ситуација водила је укључивању у ратну привреду и исцрпљивање народа. Миграције становништва, пролазни смештај више хиљада војника према граници Србије, проблеми у вези са исхраном, оптерећивали су ратни буџет. Стагнација привреде и пољопривреде пратила је живот у Босни и Херцеговини као сенка. Истовремено јављала се спорадично колера, слинавка, умирали су људи и стока. Како је рат одмицао, наметало се прехрамбено питање.

Треће поглавље: *Најбоља политика, никаква политика* (стр. 191–330), кључни је део јер анализира суштину политичких кретања у Босни и Херцеговини. Ратна 1915. обележена је политиком завођења војно-апсолутистичког режима 1915. Власт је од смењеног поглавара Пођорека преузео милитантни генерал Саркотић, коме је 24. децембра 1914. поверена земаљска влада. Дошао је са намером да врши дужност захваљујући сили, и обузда војно покорену земљу. Срби су у време Саркотића потиштени. Власт је своју моћ заснивала на диктаторској владавини силе. Иако је Сабор престао да ради 9. јула 1914, он је распуштен патентом цара 9. октобра 1915. Залагао се Саркотић за строжи курс према Србима у целој Монархији, устајао је против србофилске политике. Остварење програма југословенске идеје доживљавао је као највећу опасност по Хабзбуршку монархију. Зато је захтевао да се српски народ изолује. Тражио је да Мађари за политичаре хрватско-српске коалиције организују велеиздајничке процесе. Политички противник Саркотића био је председник угарске владе Тиса. Ставове Саркотића

сматрао је инсинуацијама против Срба. Питање државноправног положаја БиХ оживело је током 1915. Саркотић је био присталица тријалистичке монархије у којој би БиХ била у склопу Хрватске. Залагао се за увођење административно -правног савета уместо Сабора. Укидање 227 српских националних институција спроведено је фебруара 1915. Српско-православној цркви замењено је име у источно-православна. Ћирилица се од октобра 1915. могла употребљавати једино у представкама које Срби упућују органима власти. Паралелно се одвијало и укидање права проистеклих из Статута за црквено-школску аутономију, што је допринело крају рада 194 српска учитеља. Српске верске школе претворене су у комуналне. Погром су доживели и српски свештеници, који су махом интернирани. Од 343 парохијска свештеника 156 је одведено у Арад. Из средњих школа било је искључено 200 ученика. Поглавље мрака, владавине апсолутизма, обележили су судски велеиздајнички процеси, налик раду инквизиције. Они су били одраз моћи власти да суди интелигенцији, да организује суђење за неколико хиљада људи и немоћи да обуздају националне и демократске тежње процесом германизације. Зато су велеиздајнички процеси организовани у БиХ комплексна појава која је документована живом сликом времена. Судило се не само истакнутим појединцима већ и српским националним институцијама, као кривцима за избијање рата. Аутор је изнео бројне драматичне, апсурдне, трагичне моменте страдања српских вођа националног и политичког живота у скандалозним процесима какви су били бањалучки, бихаћки и сарајевски. Процеси су имали карактер истребљујућег рата посебно против средњошколске омладине. Оптужени су били представници све три генерације: носиоци покрета за црквено-школску аутономију, интелигенција као предводник националне и политичке борбе у сељаштву. Ухапшене су вође саборских гупа: Глигорије Јефтановић, Васиљ Грђић и Живко Њежић. Захваљујући босанскохерцеговачкој емиграцији, ангажовању и везама Николе Стојановића, преко бивше српске краљице Наталије, шпанског двора и Ватикана спроведене су активности за помиловање осуђеника и њихове амнестије. И српска влада Николе Пашића радила је на спасавању осуђених. Поред лавине политичких проблема становништво је притискано прехрамбеним недаћама. Неродне жетве 1916. и 1917. приморале су власт на увоз жита из Мађарске. Услед несташице хране уследили су извештаји о смрти од глади. У потрази за храном 1917. иселило се из Бихаћког округа 5728 лица. Захваљујући приватној акцији све три вероисповести, организована је акција збрињавања гладне деце у Хрватску, Славонију и Војводину.

Четврто поглавље именовано је као *Политика без националних политичара и институција 1916* (стр. 331–409). Ратне прилике омогућиле су властима да се

енергично и без милости обрачунавају са противницима. Наредба о конфискацији односила се на имовину лица која су се придружила непријатељу. Ратни метеж дезавуисао је одлуке везане за размештај становништва. Власт се суочавала са 90.000 муслимана, избеглица са Дрине, о којима је требало економски бринути. С друге стране, постојање логора за Србе интернирце из БиХ у Араду и Нежидеру указује на злочиначки карактер власти. Српско становништво логорисано је још у Требињу, Добоју, Зеници и Дервенти, где су владали колера и пегави тифус. У контексту наведених догађаја одвијао се почетак активности на обнови политичког живота. Убрзо долази до појава агитације о државноправном питању и социјалном незадовољству као последица исцрпљивања. Брига за намирнице почетком 1917. побудила је политичке активности, довела до приближавања Срба и Хрвата. Персоналне промене унутар Царства погодовале су клими либерализације. Крајем 1916. на место Фрање Јосифа ступио је цар Карло, док је за заједничког министра финансија доведен Србима наклоњен Буријан, који је посетио Сарајево.

У петом поглављу: *Оживљавање политичког живота 1917* (стр. 409–517), анализира се утицај југословенског покрета у Босни и Херцеговини кроз призму дешавања. Водеће личности од политичког значаја попут Саркотића, Буријана и Тисе из различитих углова су гледале на будући формално правни положај Босне и Херцеговине. Питањем државног уређења све више су се бавили и политичари све три конфесије. Политички догађаји везују се за Мајску декларацију, Југословенски клуб, активности Димовића, Сунарића, Арнаутовића и других националних прегалаца. Упркос ангажовању Саркотића да не допусти обнову рада Сабора, како би се прикрили подаци о насиљу над народом и гушењу југословенског и српског покрета, нужан след догађаја није се могао зауставити. Активности Југословенског одбора и српске владе имаће пресудан значај за даљу судбину БиХ. Живо врело политичких догађаја, страдања и испаштања народа, услед колонијалних планова оптеретило је живот Срба у БиХ. Напори српског народа и истакнутих појединаца наишли су на прави одјек на странама драматичног штива Ђорђа Микића. Аутор је утврдио карактер аустроугарске ратне политике, објаснио узроке и циљеве две антагонистичке стране: актуелну власт супротстављену српском народу. Уочио је како суштину сукоба тако и бројне нијансе везане за атмосферу и протагонисте догађаја и појава.

мр Предраг М. Вајагић
Бачка Паланка

ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ, *„ВАРДАРСКА БАНОВИНА 1929–1941”*,

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ, БЕОГРАД 2011, 530 СТР.

Заинтересованост историјске науке за југословенске бановине јавила се на размеђи два века, када је објављено неколико монографија које проучавају ту тему. Слаба продукција савремене историографије у вези са бановинама оставља их као недовољно истражене, због чега слика функционисања Краљевине Југославије остаје непотпуна. Монографија *Вардарска бановина* управо полази од чињенице да изоловано бављење бановинама можемо посматрати као ,,средство знања о целини” и да нам оно може послужити за повезивање постојећих историографских секвенци у суштински однос. Аутор Владан Јовановић је своје стручно опредељење за изучавање Вардарске бановине наговестио као приређивач неколицине радова из те области, а монографија је проистекла из његове докторске дисертације коју је одбранио на Филозофском факултету у Београду. За писање монографије аутор се послужио обиљем извора првога реда, који се налазе у готово свим фондовима Архива Југославије. У питању је 28 фондова и

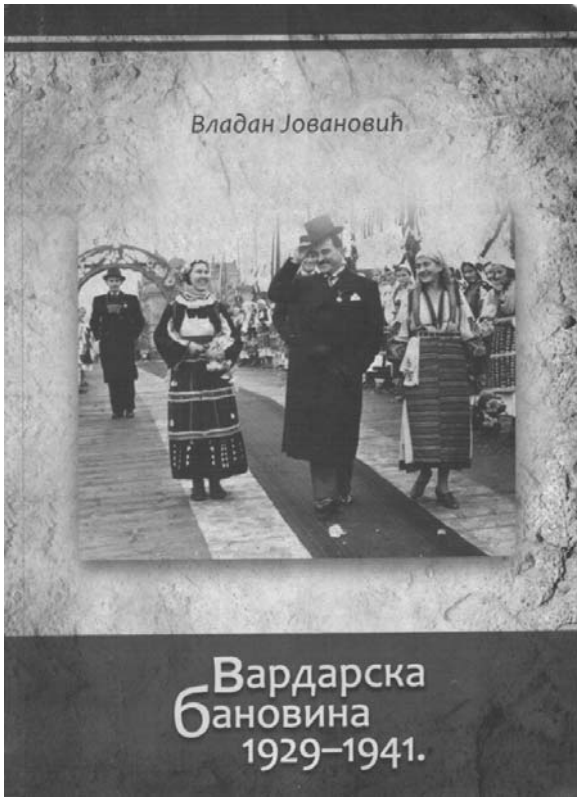

збирки које су пружиле могућност за објективно посматрање функција бановине, чиме је надокнађен недостатак аутентичне грађе Вардарске бановине која је однета из Скопља за време бугарске окупације. Мањи део грађе аутор је пронашао у Државном архиву Македоније, Историјском архиву Лесковца и Архиву САНУ.

Један од мотива за обраду ове теме аутор проналази у томе што је Вардарска бановина у правном и административном погледу била јасно дефинисан простор, чиме се наметала могућност да се путем судова и закључака може заокружити слика о бановини у времену између два светска рата. Тиме би била извеснија и могућност даље објективизације представе о карактеру саме југословенске државе која је деловала на комплексном терену националне и верске разуђености, изражених етничких и политичких антагонизама. Краљ Александар I Карађорђевић је управо државним преуређењем желео да убрза процес стапања разнородних етничких елемената у јединствену југословенску нацију, сходно политици интегралног југословенства коју је прокламовао увођењем диктатуре. Југоисток Краљевине Југославије представљао је нестабилно подручје у сваком погледу: политичком, безбедносном, економском и културном. Отежано напуштање феудалног наслеђа и традиције имало је унутрашње разлоге, али и објективне сметње. Затвореност етнички и верски подељеног друштва и живот на рубу егзистенције после неколико ратова, непријатних владајућих режима и сушних година, приморали су тамошњег човека да свој живот усредсреди на тренутак у коме живи, игноришући државу као варљиву категорију.

На близу 500 страница аутор је приказао постојање континуитета у управљању „јужним крајевима" из доба југословенског парламентаризма и после завођења диктатуре, што је било препознатљиво у свим сферама: југом су владали исти људи, са истим манирима, који су се суочавали са истим или веома сличним проблемима, нудећи иста или готово иста решења. Поуке из блиске прошлости нису биле уграђене у однос шестојануарског режима према овим крајевима, па су и резултати били углавном слични. Оно што је било различито у поређењу са другим југословенским бановинама односило се на општи друштвено-политички контекст. У политичком и безбедносном смислу, Вардарска бановина је била полигон на коме су деловали ВМРО и албански одметници, који су своје покровитеље имали у Италији, Бугарској и Албанији. Опипљива ерозија државног ауторитета осећала се последњих година широм бановине, а кулминацију је достигла убиством једног од последњих банова, што је био јасан сигнал да држава дефинитивно губи контролу над делом своје територије. Априлски слом југословенске краљевине и перцепција простора распаднуте Вардарске бановине указали су на релативност државних граница и традиционалну нестабилност

овог подручја, што се задржало до данас.

Монографија је сачињена из пет међусобно повезаних поглавља. Прво поглавље: *Скица друштва и простора*, даје нам основне податке о демографској структури Вардарске бановине, основним друштвеним групама, описује сеоска и градска насеља југа. Један од најважнијих задатака на југу краљевине било је насељавање претежно српског становништва, које је имало двоструки циљ: збринути масу сиротиње из пасивних крајева државе и тиме истовремено изменити национални састав подручја које су увелико почели да напуштају Турци и Албанци. Колонисти су били привучени причама о „богатом Косову”, „рају Јужних Словена”, „јефтиној колонизацији”. Стварност је за 48.261 колонизаторску породицу била суморна, они су се сусрели са лошим безбедносним приликама, слабом државном администрацијом, одсуством континуитета, па није ни чудо што се велики број насељеника вратио у завичај. Уместо да буде решена социјална агонија, она је само продубљена, изазвавши низ далекосежних политичких и економских последица.

Друго поглавље: *Државна и бановинска управа*, дефинише појам бановине као административно-политичке јединице и објашњава њен државноправни карактер. Бановином су формално управљали бан, банско веће и бански одбор, премда је у стварности сва власт била концентрисана у рукама бана. Вардарска бановина је добила осам одељења која су по много чему подражавала рад Министарског савета и била министарства у малом, док су седнице банског одбора и већа личиле на заседање парламента. По важности се истицало II Управно одељење које је надзирало рад и делатност државних чиновника по срезовима. Имајући у виду широка овлашћења бана, на челне позиције банске управе су бирани партијски људи од највећег поверења. То је резултовало чињеницом да од девет банова ниједан није био рођен на простору Вардарске бановине. Централна фигура међу бановима био је први бан Вардарске бановине Живојин Лазић, после чијег је одласка на место министра унутрашњих послова банском управом руководио далеко слабији кадар. Сви банови су у монографији описани кратком биографијом, у којој су наведени резултати које су постигли за време „бановања”. Дат је и преглед буџета Вардарске бановине, од чега су зависили финансијски токови. Држава је своју власт спроводила преко чиновништва среских и општинских власти, снага безбедности (војске и полиције) и просветне администрације. Континуитет у начину спровођења извршне власти из претходне деценије донео је идентичне проблеме и бановинској управи у Скопљу, претварајући целу причу о администрацији у хронику непрекидних злоупотреба јавних овлашћења. Изгледало је да сама држава лошим одабиром кадрова поново ради против себе,

а на удару критике најчешће су биле (не)стручне квалификације чиновништва. Иако је корупција преплавила бирократију, ретки су били случајеви у којима су кривци кажњавани и уклањани из службе. С друге стране, међу чиновништвом није била омиљена служба у Вардарској бановини, због чега је у другој половини тридесетих година био приметан пораст тренда премештања чиновника с југа, а после молби начелнику Министарства унутрашњих послова и потезања јаких политичких веза.

Трећа поглавље, насловљено *Политичке прилике*, усмерава нас на балкански контекст у коме се бановина налазила, који је њен положај чинио изузетно сложеним. На парламентарним изборима бирачи у Вардарској бановини гласали су за владине листе, али је та подршка с временом опадала. У таквој ситуацији дошло је до стварања Македонског народног покрета. Поред општих опредељења за федерализацију Југославије, припадници овог покрета су се залагали за признање македонске нације и Македоније као посебног историјског ентитета, те за националну и верску толеранцију. Афирмацијом етнокултуролошких особености Македоније и наизглед малим корацима овај покрет је систематски крчио пут амбициознијим политичким циљевима, истовремено подржавајући опозиционе кандидате на општинским и парламентарним изборима по Вардарској бановини.

Четврто поглавље: *Привредна стварност*, и пето поглавље: *Културно -просветна слика*, заокружују целину представљања функционисања Вардарске бановине. Привредна трансформација југа вршена је углавном без плана, ослоњена искључиво на здрав разум и интуицију приватника, а развој је био неравномеран и спор, упркос природним богатствима којима је бановина располагала. Спорадична индустријализација и пропадање многих заната довели су до тога да је трећина свих занатских радњи у бановини радила без дозволе, а да је свега 2,3% свих занатлија било квалификовано. Скопље је било прави модернизацијски полигон својеврсне југославизације која се огледала како на политичком, културном и демографском плану, тако и на привредном и архитектонском. Просветна политика у Вардарској бановини своју делатност је усмеравала ка разбијању свести о привремености српског присуства, коју је ширила пропаганда. Пропагирањем соколства и свођењем физичке културе на предвојничку обуку форсирано је одбрамбено васпитање млађих нараштаја уз неизбежно слављење српске митологије као панјугословенске. Таква милитаризација физичког васпитања је послужила као средство деполитизације омладине, али и као механизам превазилажења сепаратистичких тенденција и националних разлика и стварања нове нације оданих Југословена. На сличном националном задатку била су и

стручна удружења настала под окриљем Филозофског факултета у Скопљу, мегаломанске прославе разних историјских и државних јубилеја, те скопско позориште чија је једна од улога била да на бановинским турнејама помоћу живе речи поспеши изједначавање „извесних језичких и других разлика”.

У завршним разматрањима истакнуте су цивилизацијске тековине које је југословенска краљевина оставила у Вардарској бановини, уз запажање да је у директном судару између феудалног и модерног, и све снажнијем сазревању македонске националне свести, држава била неспособна да рационалније сагледа ситуацију, дефинише своје приоритете и прилагоди их својим потенцијалима. Аутор оправдање за то проналази у чињеници да бреме великих потреба једног анахроног и пасивног подручја, није успела да задовољи ни много снажнија и јача југословенска држава после Другог светског рата, у далеко стабилнијим политичким условима и међународним околностима.

Монографија *Вардарска бановина* отвара једну тему у историографији која треба да на исти начин синтетише знања о функционисању осталих бановина Краљевине Југославије. Начин на који је историографски обрађена Вардарска бановина засигурно представља добар путоказ истраживачима који ће се том проблематиком бавити у будућности.

Весна Башић
Архив Војводине
Нови Сад

РЕЧНИК КОЈИ СМО ЧЕКАЛИ ПОЛА СТОЛЕЋА

Приручни вишејезични речник за архивисте: Речник за обраду старе архивске грађе на латинском, немачком и мађарском језику, приредили Зоран Стевановић, Дејан Јакшић, Сара Самарџић, Розалија Нађ и Зорица Мандић, Друштво архивских радника Војводине, Нови Сад 2012, 412 стр.

ПРЕВОЂЕЊЕ ИЗМЕЂУ СОПСТВА И ДРУГОСТИ

Архиви су места где се чува загубљена истина о нама. Формулисана неутралним, прецизним и непобитним језиком документа. Није лако суочити се са дијагнозом, где је свако словце животно важно, где су на делу древне комуникацијске формуле, устаљене скраћенице, протоколарне јавке и лозинке, често у облику једва видљивих писарских квачица-криптограма, који понекад личе на херметичну преписку лекара и апотекара, када постаје важно **и шта и како**: да ли журно, нервозно, у концепту, или парадно и свечано, витичасто, са чипкастом крагном печата.

Као одговорни дешифрант рукописа, архивист-обрађивач-преводилац, нужно залази и на маргине, на полеђину документа, у домен

тајанствених час мастиљавих час графитних бројки, тих скретница на путу документа; **архивист**, баш попут изворног писара, не признаје слепе колосеке, код њега сваки документ „прогледа". Он распознаје и разликује оригинал од копије, утврђује редоследе и примате, даје крила древним, неутихлим парницама, уноси правду у заборавом побркане папирне меморабилије човечанства.

Та правда је ћутљива, све док је не упосле и не озвуче истраживачи и корисници. Етика архивисте је етика Хипократа: он призива живот а не смрт. Он не уклања, већ реконструише жива ткива прошлости. Зашто то кажемо? Шта заправо ради архивист, обрађивач старе архивске грађе? **Преводи**, с немачког, мађарског и латинског – сажимајући целу, понекад столетну сагу, у десетак редова аналитичког описа. Шта ли је *управо* одлучено? Који корак је *најзад* учињен? Који потез је *коначно* повучен? Јер можда се управо сада, под њиховим прстима и у њиховом духу, спаја важан историјски вијадукт...

Архивисти, обрађивачи старе архивске грађе, да би себи олакшали тај заметни посао, правили су, да олакшају и реше језичке муке и недоумице – мале, драгоцене бележнице-алфабетаре, џепне речничиће, у које су уносили најоперативније, најосмишљеније опаске из делокруга рада неког надлештва, сијасет хијерархијски надређених и подређених адреса. После извесних година проведених у архиву, у зависности од личне сналажљивости и талента, архивисти распознају рукописе својих писара, знају и то када су на боловању, а када у добром здрављу. Заинтригирани предачким, папирнатим сусретима у прошлости, понекад навијају за ову или ону дијету, али их увек спаја искрена, агилна потрага за решењем које не сме да буде „само" филолошки добро одабрано, већ пре свега, историографски тачно, веродостојно. Такав превод нема пенушавост шампањца, као што у основи нема тежњу ка лепоти (као што то има књижевни превод), **он мора да буде хирушки прецизан**. Архивист доноси чињенице из грађе, а не своје утиске. Архивисти имају мотив крпљења „овешталих рупа раздаљине", уз примену „умне игле превода". То је својеврстан, деликатан занат, и то тежак. Уз то су вођени бригом да им синтакса аналитичких описа предмета не добије примесе личног „стила" и особина језика са којег се преводи, већ језичких норми српског еквивалента.

Стога су одлучили да, после пола столећа чежње туђе и своје, удруженим снагама прикупе речи, и објаве Речник, **у виду појаса за спасавање**. Без одлагања. У израду овог *вишејезичног речника* уложили су пре свега своје јединствено, драгоцено, стечено архивистичко знање и искуство, али и предан рад.

Сажимањем хиљада и хиљада обрађених докумената својих **елитних архивиста-претеча** и својих личних, допрли су до егзактних лексичких језгара,

чиме се на најлепши и најнесебичнији начин стало на крај импровизацијама, преписивачким угледањима, и умножавању погрешака.

Један од аутора, састављача, Зоран Стевановић, архивист у Архиву Војводине, био је истовремено и главни кормилар. Када је на њега навалила та снажна, омамљујућа језичка бујица, то закучасто бајање где се ликови рађају из синтаксе, а не обрнуто, те латинско-немачко-мађарске старовременске мреже, тај двобој грешних деклинација и конјугација, као и свакојаких каламбура – он је крманио. И то снажно. Није се обесхрабрио, а није ни посустао, иако је имао тешка искушења.

Прво, битка са временом, затим, одговорност пред **већ** преведеним а наслеђеним архивским лексичким благом, које је делимично требало редиговати, и **селекција новоскупљених речи**.

Превођењу се опире изворник, али и превод. Међутим, **Зорана, Дејана, Сару, Розалију** и **Зорицу**, приређиваче овог *речника*, занимало је ово друго: различите стратегије надвладавања, надилажења изворног писаног израза, и заклањање иза затечених (наслеђених) смисаоних оклопа или идиома. Сваки преводилац очекује од аутора однос омекшан сарадништвом. Али, архивист (преводилац) на обради старе рукописне грађе (нечитко написане, прљаве, оштећене, итд.), на страним језицима, не може томе да се нада, будући да је његов **аутор тј. писар**, у ствари камерни сабеседник, јер је последњи пут био жив давне, 1867. године (гранична година речничког корпуса у овом *речнику*). Дакле, отпор материјала. Аналитички опис као формална самостална целина, семантички не само да је присан са оригиналом већ мора да има дословног смисла, јер дословност је за документ најважнија (уметничке „слободе" у преводу нису дозвољене).

У магновењима архивистичко-преводилачког прегнућа и свог и туђег, Зоран Стевановић и аутори речника реаговали су и на плач текста, и на архивистичке вапаје. Зато овај *речник* показује како и међу специјалним речницима, који ископавају само кориснику потребну руду, занемарујући све друге слојеве, има и оваквих, који заслужују све похвале.

Објављивањем *Приручног вишејезичног речника за архивисте*, који је и насловом прецизан, сваки архивист добија *свог* **личног прекаљеног, архивисту -зналца**, пензионисаног, а ипак свакодневно доступног, на латинском, немачком и мађарском језику. Другим речима – чуварне, економичне, а дарежљиве тумаче, који штеде време и живце архивистима, док они на језик Гетеа, Петефија или Цицерона надограђују један неопходан, али строго структурисани терминолошки спрат. Са овим **практикумом**, архивист одговорно, без стреса од неиспуњене дневне норме, постаје компетентни тумач, привржeник идиома или жаргона фонда на којем ради, са сумом најдрагоценијег лексиколошког вишка, који су

изнедрили управо архивски фондови и збирке у АП Војводини. Јер, нема веће узнемирености од те (не)суђене недораслости сопственом историјском залеђу.

Овде се ради о једном ускоспецијализованом речничком корпусу, са устаљеним, озваниченим, преводним формулама, које функционишу не само као субјекти и предикати нечије преводне воље већ као агенси реда ствари, историјских дешавања, корака и искорака.

Овај луксузни лексиколошки **калауз**, архивист, био филолог или не, много једноставније, уграђује у браву својих претходних знања, занавек искоренивши наивне буквализме, пречице и импровизације.

Одреднице Барбара и Балтазар разгаљују својом педагошком ауром. Јер, када се те две речи нађу унутар узбуркане пучине једног древног документа, на страном и при томе „мртвом језику и писму", бесно угребане у штуру признаницу или нежно намалане на китњасту грамату, препознати у њима управо Барбару и Балтазара – није једноставно. То је онај правовремени појас за спасавање, који од **преводне** архивистике не прави баука, а од архивисте надрифилога, него специјалисту-страсника, чиста образа и високо уздигнутог чела, који је кадар да поваздан помера унапред границе свога знања, **и у правцу** бестелесне дигиталне писмености, **и у правцу** физички опипљивог манускрипта и његове накнадне реконструкције.

Само написана реч остаје. Писати значи остајати.

Приручни вишејезични речник за архивисте јединствена је слагалица знања и умећа, искуства и љубави према свом послу, у коју су се улиле цедуљице обрађивача архивске грађе током протеклих деценија. Честитајући од срца генерацији архивиста која је ово спровела у дело, која није сакрила своје опекотине и није препустила проблем другима, сетили смо се и старијих колега, и њихове прве, узоране бразде, која ево богато плодоноси.

Праву добробит овог прегнућа осетиће они који долазе.

СПОМЕНИЦА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА „СРЕМ”

Свеске 1–10 (2002–2011)
Садржај по ауторима

Мирослав Радивојевић
Лесковац

СПОМЕНИЦА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА „СРЕМ” СВЕСКЕ 1–10 (2002–2011)

САДРЖАЈ ПО АУТОРИМА

У првих десет бројева *Споменице* објављено је укупно 174 рада 57 аутора. Од тога 60 чланака и расправа, 39 у одељку прилога и грађе, 6 архивистике, 47 приказа и белешки, 14 историографије, док се по један текст нашао у Предговору и *in memoriam*-у.

АНТОЛОВИЋ, Михаел	свеска	страна
– Босна и Херцеговина у годишњим извештајима министарства иностраних дела Руске империје (1878–1903). (Прилози и грађа)	4	199–223
– Стопити живот са историјом. Лисјен Февр, *Борба за историју*, Београд 2004. (Прикази и белешке)	4	227–235
– Ђорђе Станковић, *Историјски стереотипи и научно знање*, Београд 2004. (Прикази и белешке)	4	236–241
– Историографска радионица Ерика Хобсбаума. (Историографија)	5	201–224
– Хитлер у својој епохи. Jan Keršo, *Hitler. 1889–1936*, Beograd 2003; Jan Keršo *Hitler. 1936–1945*, Beograd 2004. (Прикази и белешке)	5	251–258
– Политичко организовање Немаца у Срему почетком XX века. (Чланци и расправе)	6	9–36

– Пет векова европских револуција – поглед из птичје перспективе – Čarls Tili, *Evropske revolucije 1492–1992*, Podgorica – Zagreb 2005. (Прикази и белешке) 6 183–187

– Српска историографија о Немцима у Војводини. (Историографија) 7 149–165

– Историографија пред изазовом постмодерне. Ричард Ј. Еванс, *У одбрану историје*, Београд 2007. (Прикази и белешке) 7 188–192

– Немци у Срему између два светска рата (1918–1941). (Чланци и расправе) 8 81–101

– Пледоаје за историју науке. Александар Петровић, *Циклуси и записи. Опус солис Милутина Миланковића*, Београд 2009. (Прикази и белешке) 8 279–283

– Roderick Stackelberg, *The Routledge Companion to Nazi Germany*, London 2007. (Прикази и белешке) 8 307–311

– Историја историографије или самосвест историчареве струке. (Историографија) 9 191–223

– Јоца Лалошевић и немачка мањина у Војводини – прилог историји политичких странака у Краљевини СХС. (Прилози и грађа) 10 137–151

БЕШЛИН, Бранко

– Извештај *Браника* о откривању споменика бици код Сланкамена 18. августа 1892. године. (Прилози и грађа) 4 179–190

БЕШЛИН, Миливој

– Драгољуб Јовановић, *Људи, људи...*, Београд 2005. (Прикази и белешке) 6 194–196

– Продор теоријског у историографију: Смитов етнички потенцијал као броделовско *moyenne durée*. (Историографија) 9 250–266

БЈЕЛИЦА, Марија

– Посета Јосипа Броза Тита Сремској Митровици 1965. (Прилози и грађа) 10 182–196

БОЖАНИЋ, Снежана

– Рударство у средњовековној Србији и Босни. (Чланци и расправе) 1 77–141

– Манастир Бањска, прилози за историју. (Прилози и грађа) 2 100–114

– Становништво и привреда светостефанског властелинства. (Чланци и расправе) 3 113–151

– Промене на простору језгра бањског поседа у светлости повеље коју издаје цар Урош 1363. челнику Муси. (Чланци и расправе) 4 131–153

– Заједничке међе и границе Дечанског и Бањског властелинства. (Чланци и расправе) 5 136–150

– Ненад Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, Сремска Митровица – Источно Сарајево 2006. (Прикази и белешке) 5 245–250

– Срем у периоду од 1502. до 1526. године. (Чланци и расправе) 6 72–88

– Раваничка села и села великог челника Радича Поступовића „у Мачви". (Чланци и расправе) 7 34–45

– Спорови око земљишта и међа у области Константина Драгаша. (Чланци и расправе) 8 117–127

– Виногради у пограничном систему српског средњовековног друштва: економски, правни и религиозни аспект. (Чланци и расправе) 9 87–99

БОЖИЋ, Софија

– Срби у Срему и парламентарни избори у Краљевини СХС. (Чланци и расправе) 7 9–25

ВАЈАГИЋ, Предраг М.

– Историографија о Сремском фронту. (Историографија) 7 166–180

– Формирање Дунавске бановине. (Чланци и расправе) 8 128–145

– Душан Чкребић, *Живот, политика, коментари*, Београд 2008. (Прикази и белешке) 8 316–322

ВАСИН, Горан

– Радомир Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, Београд 2003. (Прикази и белешке) 3 272–276

– Владан Гавриловић, *Земљишна књига села Вогањ (1758–1840)*, Сремска Митровица 2004. (Прикази и белешке) 4 246–247

– Освећивање обновљене српске цркве у Сремској Митровици. (Прилози и грађа) 5 165–175

– Дејан Микавица, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, Нови Сад 2006. (Прикази и белешке) 6 197–201

– Ктиторска делатност патријарха Георгија Бранковића у Сремским Карловцима. (Чланци и расправе) 7 46–61

– *Сремска Митровица – град вреднији од царске кћери*, Сремска Митровица 2008. (Прикази и белешке) 7 183–187

– Манастири Карловачке митрополије по финансијском прорачуну за 1902. годину. (Прилози и грађа) 9 127–175

– Фрушкогорски манастири у извештају Саборског одбора за 1906. годину. (Прилози и грађа) 10 85–112

ВАСИЋ (ВАСИН), Дејана

– Стивен Рансиман, *Пад Цариграда 1453*, Београд 2009. (Прикази и белешке) 9 271–278

– Синиша Мишић, *Лексикон градова и трговa средњовековних српских земаља*, Београд 2010. (Прикази и белешке) 10 308–313

ГАВРИЛОВИЋ, Владан

– Извештаји из 1824. митровачког проте Андрије Радовановића о учитељима у његовом протопрезвитерату. (Прилози и архивска грађа) 1 145–157

– Пописи Митровице, Руме и околних насеља из средине XVIII века. (Прилози и архивска грађа) 1 158–161

– Борово до средине XIX века. (Чланци и расправе) 2 46–57

– Теодор – Теја Радосављевић, народни пуковник, ц. к. фелдмаршаллајтнант, аустријски конзул. (Чланци и расправе) 3 105–112

– Погибија обер-капетана Адама Монастерлије код Ирига 1717. године. (Прилози и грађа) 3 227–232
– Извештај коморске инспекције о хајдучким дружинама у Срему 1722. године. (Прилози и грађа) 4 191–197
– Земунски магистрат у Револуцији 1848–49. године. (Чланци и расправе) 5 126–135
– Село Марадик у првој половини XVIII века. (Чланци и расправе) 6 65–71
– Обавезе провинцијалног Срема 1714. године у порезу и огреву. (Прилози и грађа) 7 121–126
– Радови академика Славка Гавриловића о Срему. (Историографија) 8 227–238

ГАВРИЛОВИЋ, Славко
– О војно-граничарском (крајишком) питању на Сабору Троједне краљевине 1848. године. (Прилози и грађа) 2 89–99
– Барон Марко Пејачевић о сељачкој буни у Срему 1736. године. (Прилози и грађа) 3 171–181
– Подаци о десетини од житарица у Доњем Срему 1719–1730. (Прилози и грађа) 3 209–215
– Митровачки трговци и Први српски устанак. (Чланци и расправе) 4 33–45
– Подаци из 1759. године о земљишту и обавезама сељака Вуковарског спахилука. (Прилози и грађа) 5 153–164
– Неколико списа о снабдевању Србије ратним потрепштинима у току Другог устанка 1815. (Прилози и грађа) 6 91–99

ГАЋЕША, Никола
– Јелена Попов, *Драма на војвођанском селу (1945–1952). Обавезни откуп пољопривредних производа*, Нови Сад 2002. (Прикази и белешке) 2 163–168
– Земљишни власнички односи у Војној крајини и оснивање земљишних заједница и имовних општина. (Чланци и расправе) 5 49–63

GYÖRFFY, Gy.

– Pregled dobara grčkog manastira u Svetom Dimitriju na Savi (Sremska Mitrovica) iz XII veka. (Чланци и расправе) 1 7–64

ДЕЛИЋ, Нино

– Брошура *Мађаризација и помађаривање са посебним оштрртом на наше градове* Густава Бекшича. (Историографија) 10 207–260

ДИМИЋ, Љубодраг

– Историографија о рату у Југославији (1941–1945). (Историографија) 4 9–29

ДОЖИЋ, Љиљана

– Срем у грађи Архива Војводине. (Архивистика) 3 235–249

ЂУРИЋ, Ђорђе

– Реч уредника. Треба ли нам данас локална историја? (Предговор) 2 9–11

– Петроварадинска тврђава, дунавски Гибралтар на размеђу светова. (Чланци и расправе) 2 58–72

– Јасмина Милановић, Дневници Паје Михајловића – огледало српске историје краја XIX века. Павле Паја Михајловић, *Дневници*, Београд 2010. (Прикази и белешке) 9 286–288

– Поуздан извор за проучавање друштвене и политичке историје Првог српског устанка. *Протокол и регистар Шабачког магистрата од 1808. до 1812. године*, Београд 2010. (Прикази и белешке) 10 322–325

ЖЕЉСКИ, Реља

– Душко М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878–1889. Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана*, Београд 2003. (Прикази и белешке) 3 261–266

ЖИВАНОВИЋ, Драгомир

− О развоју архивистичке службе у Сремској Митровици, прилог за историју. (Архивистика) 2 153−159

ЖУТИЋ, Никола

− Српски соколи у Срему 1903−1929. Национално-ослободилачка мисија српских сокола у Аустро-Угарској монархији. (Чланци и расправе) 4 155−175

− Римокатоличење и кроатизација Срба у Славонији и Сријему (XV−XX вијек). (Чланци и расправе) 5 106−125

ЗИРОЈЕВИЋ, Олга

− Три појма из османске баштине. (Прилози и грађа) 9 123−126

− Риболов на Дунаву. (Чланци и расправе) 10 13−31

ЈАКШИЋ, Дејан

− Срем у документима фондова бачко-бодрошке, торонталске и тамишке жупаније XVIII века. (Архивистика) 10 263−275

− Јован Валрабенштајн, Јован Караба, *Илирска дворска комисија, депутација − Беч 1745−1777. Comissio, Deputatio Aulica in Transsilvanicis, Banaticis et Illyricis – Wien*, Аналитички инвентар, Архив Војводине, Нови Сад 2010. (Прикази и белешке) 10 300−307

ЈЕРИЋ, Кристиан

− Допринос проучавању мађарско-хабзуршких односа у XVI веку. Pállfy Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Birodalom a 16. században*, Budapest 2010. (Геза Палфи, Краљевина Мађарска и Хабсбуршка монархија у XVI веку, Будимпешта 2010). (Прикази и белешке) 10 314−321

ЈОВАНОВИЋ, Небојша

− Државни савет Кнежевине и Краљевине Србије. (Чланци и расправе) 9 100−110

ЈОКИЋ, Исаија

– Коауторство: Д. Ковачевић, Н. Ковачевић, Настојатељи манастира Хопово у XVII веку. (Чланци и расправе) 2 33–45

КАСАШ, Александар

– Историјске контроверзе о Сремском фронту 1944/1945. године. (Историографија) 5 225–231

– Међународни научни скуп посвећен академику Богумилу Храбаку „Балкан – Панонија – Средоземље". (Прикази и белешке) 6 202–206

– Записници Матичне комисије за оснивање Института за изучавање историје Војводине пре четири деценије. (Прилози и грађа) 7 127–145

– Никола Л. Гаћеша, *Историја фабрике цемента у Беочину*, Нови Сад 2008. (Прикази и белешке) 8 284–287

– Стеван Пиштевић, *Историја села Ривице*, Ривице 2008. (Прикази и белешке) 8 292–296

– *Албум Фрушка Гора. Слике из Фрушке горе, путовао и снимио др Радивој Симоновић 1901–1906. године. У албум саставио Госпођици Милани Николић, невести свога брата Светислава 1906*, Београд 2007. (Прикази и белешке) 9 269–272

КЕЦМАН, Тања

– Коауторство: Д. Пантелић, Срем у грађи Историјског архива у Новом Саду. (Архивистика) 2 179–152

КОВАЧЕВИЋ, Драган

– Љубинка Трговчевић, *Планирана елита*, Београд 2003. (Прикази и белешке) 3 267–271

КОВАЧЕВИЋ, Душко М.

– Коауторство: И. Јокић, Н. Ковачевић, Настојатељи манастира Хопово у XVII веку. (Чланци и расправе) 2 33–45

– Коауторство: Н. Ковачевић, Монаштво манастира Дивше. (Чланци и расправе) 3 89–103

– Ђорђе Ђурић, *Српски интелектуалац у политици, политичка биографија Јована Жујовића*, Београд 2004. (Прикази и белешке) 3 257–260
– Коауторство: Н. Ковачевић, Велика Ремета, прилог за историју манастира. (Чланци и расправе) 4 46–57
– Манастир Велика Ремета у XVIII веку. (Чланци и расправе) 5 64–77
– Коауторство: Н. Ковачевић, Обнова манастира Дивше у XVIII веку. (Чланци и расправе) 6 44–55
– Инвентари манастира Шишатовца и Петковице из 1919. године. (Прилози и грађа) 7 75–120
– Манастир Крушедол 1914. године. Претрес манастира и хапшење монаха од стране 32. мађарске пуковније. (Прилози и грађа) 8 149–159
– Црква и капела манастира Бешенова. (Чланци и расправе) 9 24–36

КОВАЧЕВИЋ, Недељка
– Коауторство: Д. М. Ковачевић, И. Јокић, Настојатељи манастира Хопово у XVII веку. (чланци и расправе) 2 33–45
– Коауторство: Д. М. Ковачевић, Монаштво манастира Дивше. (чланци и расправе) 3 89–103
– Коауторство: Д. М. Ковачевић, Велика Ремета, прилог за историју манастира. (Чланци и расправе) 4 46–57
– Коауторство: Д. М. Ковачевић, Обнова манастира Дивше у XVIII веку. (Чланци и расправе) 6 44–55

КОЉАНИН, Драгица
– Срем у концепцијама Комунистичке партије Југославије 1941–1943. године. (Чланци и расправе) 3 45–88
– Партизанско-четнички сукоб у источној Босни 1942. године. (Чланци и расправе) 4 92–130

КОЉАНИН, Милан

– Холокауст у Срему 1941–1942. године. (Чланци и расправе) 5 9–32

КРЧМАР, Филип

– Обележавање стогодишњице немачког насељавања у Инђији према писању немачког дневног листа *Neue Zeit*. (Прилози и грађа) 8 193–209

– Прилог завичајној историографији Немаца у Срему. Friedrich Renz, *Heimatbuch der Krčediren Deutschen*, Krčedin 1930. Поводом осамдесет година од објављивања. (Историографија) 9 241–249

– Rainer Bendel, Norbert Spannenberger (Hg.), *Kirchen als Integrationsfaktor für die Migranten im Südosten der Habsburgwrmonarchie im 18. Jahrhundert*, Ulm 2010. (Прикази и белешке) 10 289–296

ЛЕМАЈИЋ, Ненад

– Метанастазичке сеобе становника Мањаче у Срему током друге половине XX века. (Чланци и расправе) 3 31–44

– Белешке арапског историчара и путописца Ал Масудија о Словенима. (Чланци и расправе) 6 37–43

– Академик Славко Гавриловић. (In memoriam) 7 203–205

– Коауторство: Н. Симић-Лемајић, Устанак у Срему 1941–1942 (до лета). (Чланци и расправе) 8 11–64

МАРКОВИЋ, Предраг

– Коауторство: Н. Милићевић, Истина је негде другде: Друштво и српска историографија на крају XX века. (Историографија) 6 151–179

МИЛАНОВИЋ, Јасмина

– Последњи Обреновић. Сузана Рајић, *Александар Обреновић. Владар на прелазу векова, сукобљени светови*. Београд 2011. (Прикази и белешке) 10 279–283

МИЛИЋЕВИЋ, Наташа

– Коауторство: П. Марковић, Истина је негде другде: Друштво и српска историографија на крају XX века. (Историографија) 6 151–179

МИХАЈЛОВИЋ, Драгана

– Информациони систем у Архиву Српске науке академија и уметности. (Архивистика) 8 243–266

МИЦИЋ, Милан

– Верски живот у новим насељима и колонијама Баната (1920–1941). (Чланци и расправе) 9 37–65

НЕДЕЉКОВИЋ, Славиша

– Од Срема до Старе Србије. Учитељ Милан Ковачевић, српски национални радник у Турској. (Прилози и грађа) 10 129–136

НИНКОВИЋ, Ненад

– Четири позива за амнестију граничарских дезертера између 1805. и 1814. године. (Прилози и грађа) 5 176–197

– Инвентар манастира Велика Ремета из 1896. године. (Прилози и грађа) 8 169–192

– Исидора Точанац, *Српски народно-црквени сабори (1718–1735)*, Београд 2008. (Прикази и белешке) 8 302–306

– Потврдне дипломе Јована Георгијевића за епископа вршачко-карансебешког и митрополита карловачког. (Прилози и грађа) 10 113–128

ОПСЕНИЦА, Драгослав

– Холм Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008. (Прикази и белешке) 8 288–291

ПАВЛОВИЋ, Мирослав

– Френклин Л. Форд, *Европа у доба револуција 1780–1830*, Београд 2005. (Прикази и белешке) 5 264–268

– Илбер Ортајли, *Најдужи век империје*, Београд 2004. (Прикази и белешке) 6 188–193
– *Historija Osmanske države i civilizacije,* Sarajevo 2004. (Прикази и белешке) 7 193–198
– О преносу моштију светог Стефана Штиљановића из манастира Шишатовац у Паштровиће 1919. (Прилози и грађа) 8 160–168
– Tuncay Zorlu, *Innovation and Empire in Turkey, Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy,* London, New York 2008. (Прикази и белешке) 8 279–301
– Доба лала као парадигма архетипског у прошлости. (Историографија) 9 224–240
– Orlin Sabev (Orhan Salih), *İbrahim Müteferika ya da ilk osmanli matbaa serüveni (1726–1746.) Yeniden değerlendirme* (*Ибрахим Мутеферика и прва османска авантура штампе (1726–1746) нов поглед*), Istanbul 2006. (Прикази и белешке) 10 284–288

ПАНТЕЛИЋ, Душко
– Коауторство: Т. Кецман, Срем у грађи Историјског архива у Новом Саду. (Архивистика) 2 149–152

ПЕТАКОВ, Дејан
– Милан Пироћанац, *Белешке,* Београд 2004. (Прикази и белешке) 4 242–245

ПОПОВИЋ, Бранислав
– Hobsbawm Eric, *The New Century,* Лондон 2000. (Прикази и белешке) 3 253–256

ПОПОВИЋ, Радомир Ј.
– Учитељи из Срема у школама Шабачког округа у четвртој и петој деценији XIX века. (Чланци и расправе) 5 94–105
– Стојан Чупић у Срему 1813–1815. године. (Чланци и расправе) 6 56–64
– Сремци у протоколу Шабачког магистрата. (Чланци и расправе) 7 26–33

– Прилози за биографију Јелисеја Вукајловића. (Чланци и расправе) 8 102–116

– Димитрије Костић (Константиновић) – устанички писар и митровачки трговац. (Чланци и расправе) 10 45–54

РАДАКОВИЋ, Страхиња

– Оснивање Галерије слика „Сава Шумановић" у Шиду и посета Јосипа Броза граду 1965. (Прилози и грађа) 10 197–203

САМАРЏИЋ, Момир

– Мисија руског капетана Чичагова у Србији 1878. године. (Чланци и расправе) 2 73–85

– Извештај српског комесара у *Међународној комисији за разграничење Србије* о обележавању српско-бугарске границе 1879. године. (Прилози и грађа) 2 115–145

– Успостављање дипломатских односа између Србије и Бугарске 1879. године. (Чланци и расправе) 3 153–167

– Митровачка *Фрушка гора* о српско-бугарским односима и рату 1885. године. (Прилози и грађа) 3 217–226

– О изградњи железница у Срему до Првог светског рата. (Чланци и расправе) 4 58–78

– Преговори српске и аустроугарске владе о изградњи моста на Сави код Сремске Митровице. (Чланци и расправе) 5 78–93

СИМИЋ ЛЕМАЈИЋ, Нада

– Захтеви митровачких грађана за поновно добијање градске аутономије крајем XVIII и почетком XIX века. (Прилози и грађа) 6 112–142

– Коауторство: Н. Лемајић, Устанак у Срему 1941–1942 (до лета) (Чланци и расправе) 8 11–64

СМИРНОВ БРКИЋ, Александра

– Преписка цара Гратијана и Св. Амбросија Миланског – прилог проучавању аријанства у Срему. (Прилози и грађа) 9 176–188

СТОЈАДИНОВИЋ, Бојана

– Велеиздајнички процес Србима у Загребу 1908–1909. у српској штампи: *Политика*, *Самоуправа*, *Одјек*, *Правда*. (Чланци и расправе) 10 65–82

СТОЈКОВСКИ, Борис

– Чарлс Рос, *Ратови ружа*, Београд 2005. (Прикази и белешке) 5 259–263

– Робље из Срема у Дубровнику од 1282. до 1300. године. (Прилози и грађа) 6 143–147

– Бачки жупан Вид. (Чланци и расправе) 7 62–71

– *Човек средњег века*, Београд 2007. (Прикази и белешке) 7 199–202

– Сократ Схоластик као извор за рану црквену историју Сирмијума. (Прилози и грађа) 8 210–222

– Michael Angold, *Byzantium, The Bridge from Antiyuity to the Middle Ages*, London 2005. (Прикази и белешке) 8 312–315

– Youval Rotman, *Les esclaves et l` eclavage. De la Méditerranée antique à la méditerranée médiévale VIe – XIe siècles*, Paris 2004. (Прикази и белешке) 8 323–326

– Студенти из Срема у Падови, Бечу и Кракову у средњем веку. (Чланци и расправе) 9 111–120

– О апостолском пореклу епископије Сирмијума. (Чланци и расправе) 10 55–64

– Elter István, *Ibn Hayyan a kalándozó magyarokról*, Szeged 2009. (Прикази и белешке) 10 297–299

ТУБИЋ, Драган

– *I међународни научни скуп „Срби у источној Хрватској"*, Српско културно друштво „Просвјета" – Пододбор Осијек. Удруга грађана за транзицију Алберт, Осијек 2003. (Прикази и белешке) 2 169–172

– Сремски Бранковићи у историографији. (Историографија) 5 232–242

ХАРДИ, Ђура

– Галички кнежеви дародавци манастира Светог Димитрија на Сави (Чланци и расправе) 1 65–76

– О пореклу мачванског „бана" Ростислава Михаиловича. (Чланци и расправе) 2 15–32

– *Descriptio Sirmii* Ладислава де Киш-Серењија као извор за историју Срема у првој половини XVIII века. (Прилози и грађа) 3 183–195

– Руски монаси, духовници и преписивачи на тлу Срема у средњем веку. (Чланци и расправе) 4 79–91

– Виљем Другет – закупац мале и велике десетине у „сремској земљи" 1330. године. (Чланци и расправе) 5 33–48

– Да ли је у Митровици 1314. дошло до сусрета „сремског краља" Драгутина и угарског краља Карла Роберта? (Прилози и грађа) 6 100–111

– Господари и банови оностраног Срема и Мачве у XIII веку. (Чланци и расправе) 8 65–80

– Присуство породице Другет на тлу јужне Угарске током прве половине XIV века. (Чланци и расправе) 9 11–23

– Византијско-аварско-словенски свет у делу Мартина Хурбанича. Martin, Hurbanič, *História a mýtus: avarský útok na Konštantínopol roku 626 v legendách*, I–II, Bratislava, Prešov 2009–2010. (Прикази и белешке) 9 279–285

– О Мачви средином XIII века. Прилог питању статуса Мачве у доба владавине њеног господара Ростислава Михаиловича. (Чланци и расправе) 10 32–44

ШИМУНОВИЋ БЕШЛИН, Биљана

– Школе у Срему између два светска рата. (Чланци и расправе) 3 9–29

– Просветне прилике у Сремској Митровици и њеној околини у раздобљу између два светска рата. (Прилози и грађа) 3 197–207

– Софија Божић, *Срби у Хрватској 1918–1929*, Београд 2008. (Прикази и белешке) 8 271–278

ШОВЉАКОВ, Мара

− Галерија ликова Хрватске православне цркве. (Чланци и расправе) 9 66–86

− Два документа Анкетне комисије о злочинима Немаца у Другом светском рату на тлу Војводине. (Прилози и грађа) 10 152–181

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

93/94(497.113)

СПОМЕНИЦА Историјског архива "Срем" / одговорни уредник Ђорђе Ђурић. - 2002, 1- .- Сремска Митровица : Историјски Архив "Срем", 2002-. - 24 cm.

Тираж 500.

ISSN 1451-3676

COBISS.SR-ID 186901511

